

Balag 103

103
813

VISSZAEMLEKEZÉSEK.

KORRAJZ

AZ 1860—61-IKI IDŐSZAKRÓL.

IRTA

VIOLA.

12.

—

VÁCZ.

KIADJA SERÉDY GÉZA.

M.DCCC.LXXVIII.

1878

DR. SZILÁGYI GÉZA

BERECZ KÁROLYNAK

BARÁTI EMLÉKÜL

ajánlja

a szerző.

ELŐSZÓ.

Sokat és szenvedélyesen olvastam életemben, de midőn valamely újabb mű akadt kezembe, annak előszavát gyanakvólag, és a leggyakrabban olvasatlanul lapoztam át. Ritka előszó bir azon kiváltsággal, hogy az olvasó közönség érdeklődéssel fogadja.

Indokolnom kell tehát, hogy mindezek daczára mi birt e rövid előszó megírására.

Hosszú időn át, hetekig, havakon át haboztam, míg ez irodalmi kísérletemet

sajtó alá adni magamat elhatároztam. Né-
zeteim az irodalmi foglalkozás jogosultsá-
gát illetőleg, nagyon is határozottak. Az
irodalmi foglalkozás — véleményem sze-
rint — oly komoly életpálya, mely hiva-
tottság és tehetség mellett évekre terjedő,
és minden egyéb pályáénál behatóbb ta-
nulmányt igényel. Az irodalmi tehetségek
nem nőnek gombamódra, a sajtó munká-
sai közt nincs hely az ugynevezett „na-
turalisták“ számára. Sok tudományos fér-
fiút ismerek, ki bölcseségét nem képes
papírra tenni, és épen azért nagyobb az,
ki tudós és író egy személyben; de en-
nek ellenkezője gyanánt bátran állithatom,
miszerint képtelenség, hogy valaki alapos
képzettség nélkül okosat írni képes legyen.

A mai kor divatához tartozik, hogy
sokan „íróknak“ nevezik magukat, mert
rímfaragványaik és sületlen beszélyeik,
valamely fővárosi lap hasábjain nyomta-
tásban megjelentek; de vajjon hányat kel-
lene e jó urak közül az iskolába visszakül-
deni, hogy mielőtt irnak, előbb legalább ta-

nulják meg a nyelvet. Én sem készültem irodalmi pályára, és daczára e mű megjelenésének, nem negélyezem magamnak az író rangját. Számítok tehát olvasóim és netaláni bírálóim jóakaró elnézésére, kik művem bírálatánál remélhetőleg a szigor azon mértékét fogják csak igénybe venni, mely mükedvelő szereplőkre alkalmazható. Két indok vezetett arra, hogy e korrajzzal a nyilvánosság elé lépjek! Először az: mert az ebből még a mult évben valamely fővárosi napilap tárczarovatában megjelent töredéket az olvasó közönség, — a mű tárgya iránta érdeklődés folytán — elég kedvezően fogadta, és az a leirt rövid korszak jelenleg is élő szereplőinél kedves emlékeket idézett föl; másodsor pedig az: mert az utókornak véleményem szerint hasznos szolgálatot tesz mindaz, ki emlékiratokban — vonatkoznak azok bárminő jelentéktelen eseményekre — az utókor történészének anyagot szolgáltat, melyet búvárlatainál esetleg felhasználhat.

A nyájas olvasót ujjal figyelmeztetem, hogy nem íróval, de műkedvelővel van dolga, és ennél fogva csak akkor ítéljen el, ha munkám még ezen mértéket sem üti meg; a kritika hatalmasainak komoly és zord tekintete előtt pedig a német példaszóra hivatkozom, mely így szól:

„Gnade vor Recht.“

Különben az is megtiszteltetés, ha érdeemesnek tartják zsenge munkám bírálatával komolyan foglalkozni.

Budapest, május 15-én 1878.

I.

A NEMZETI ÉBREDÉS ELŐZMÉNYEI.

Ki ne olvasta volna Jókay legkiválóbb regényének egyikét: a „Szerelem bolondjait“?

Emlékezel-e, nyájas olvasó, azon megragadó hatásra, melyet a költészet iránt fogékony lelkedben, a királytigris szerelmének tragédiája előidézett?

Ha Jókay sohasem irt volna egyebet, csak a „Szerelem bolondjai“-nak ezen első részét: megérdemelné már csupán ezért is a költő bábérkoszorúját. A királytigrist, a puszták fékezhetlen vadságában is nagyszerű, korlátlan urát meghódítja, megszelidíti, rabszolgává aljasítja egy fiatal, gyöngye leány. Férfiú ne emeljen reá fenyegető ostort, mert sértett méltósága rémes üvöltésére a legbátrabbnak kezéből is kihullna a korbács; zsarnoka, ki rabságba vetette, ne merészelje

lábát betenni börtönébe, mert a feldühödött király-tigris haragjának pillanatnyi kitörése is halálra sujtaná.

Ő, a rab, börtönében is úr! Börtönőrei, a szolgálékek, félve, hizelegve haladnak el a fogoly fejedelem rácsozata előtt, és borzadva gondolnak azon eshetőségre, hogy lehullhatnának a börtön vaspántjai, és közéjük rohanna a rettenetes vad. Minő kicsinyek lennének ők, és minő lesujtó volna büszke haragjában a fejedelmi fogoly!

És ezt a hatalmas szörnyeteget képes volt megbüvölni, megszelidíteni egy szép, fiatal leány! Belép hozzá bátran, s ha rossz kedvében találja, addig simogatja, csábitja, addig öleli, csókolja, míg a fejedelmi rab komor redői elsimulnak, és öntudatlanul engedi át magát a kaczer, játszi nő dédelgetésének. Annyira elfogult, hogy ő, ki erlének teljes tudatával bír, nemcsak a csábos szavaknak hajol meg, hanem — elfojtott dühében orditva bár — eltűri, hogy ugyanazon kezek ezernyi tapsoló közönség előtt ostorcsapásokkal szégyenítsék meg! Eltűr mindent: szégyent, fogságot, a léha közönség tombolását, mert hiszi, hogy a leány szereti őt, s csak egyedül őt szereti.

De midőn valamelyik nap észreveszi, hogy úrnőjét más is szereti, midőn meggyőződik, hogy a leány az ő vetélytársát, rettenetes dühe ellenében, saját testével védelmezi, felébred fejedelmi haragja, és széttépi úrnőjét, kit szeretett.

Eszmerokonság folytán, önkénytelenül Jókey ezen megragadó műve jutott eszembe, midőn a legutóbbi időkben, a magyar ifjúság ébredését észlelni véltem.

— Ne hagyjuk a törököt, tüntessünk mellette! mondá az ifjúság.

— Kérlek! hagyjatok békét! mondá Tisza Kálmán.

— Nem lehet! mondá az ifjúság.

— Nem szabad, válaszolá Tisza Kálmán, és ostor helyett Thaisz Eleket suhogtatta, a mi még a kancsukánál is sulyosabb dolog. A ki nem hiszi, próbálja meg, mint én.

— Csak azért is! mondá a nemes ifjúság, és hallottam azon hangokat, melyek oly édesen magasztos visszaemlékezéseket költenek fel még ma is elfásult keblemben.

Mintha régi idők hatalmas viszhangját hallottam volna! Mintha megint tizenhat évvel ifjabb leendettem! Mintha látnám azon bátor ifjak — kortársaim — felmerülő alakjait, kik tizenhat évvel ezelőtt a rablánczokba vert nemzet királytigri-sei voltak, kiknek haragos ordításától fázva és a félelem vonaglásai között húzódott vissza a szuronyos hatalom, és minden lépését hátrafelé a mi önzetlenül elpazarolt vérünk jelezte, és kiket, ha a küzdelemben elbuktak, a nemzet legjobbainak könye kísért le a sirba!

Hajh, rég elmúlt idők ezek! — Azon napok

hősei ma részben honatyák, circumspectus államhivatalnokok, békés családapák!

Alig maradt közölök néhány turbulens elem az akkori eszmék forradalmi légköréből.

A történelem említés nélkül fogja hagyni ez ifju önfeláldozó hősök neveit; és noha Magyarország nekik köszönheti legnagyobbbrészt mai alakulását: noha a haza legkiválóbb fiai, — Deák, Eötvös, Kemény, — politikai combinációikba az 1860-iki ifjúság tendenciáit, mint legfontosabb tényezőket belevonták:

Ma ezen idők története csakis egyes családi és baráti reminiscentiák alakjában fordul elő!

Mert bizony — valljuk meg őszintén — a magyar fiatalság 16 éven át lethargicus álomba sülyedt. Az 1861-iki országgyűlés a haza sorsának intézését kivette az ifjúság kezéből, és azt újra a nemzet vénei vették kezökbe. Sőt midőn az alkotmány, — értem alatta a 67-es kiegyezést — beköszöntött, a magyar fiatalság, a legifjabbját sem véve ki, oly mohón kapkodott a legsilányabb hivatal után is, hogy nem egy, becsületben megöszült hazafi jósolgatta hazánk végvesztének közelgését, mint melynek ifjúsága minden nagy eszme iránt közönbösen viseli magát és csakis a miniszteri előszobákban keresi előmenetelét.

Hála az égnek! e jó, becsületes urak csalódtak! A királytigris — négy rács között jól, kényelmesen elhelyezve — nem birt erejének tudatával; apái, testvérei, rokonai vezették az ország

sorsát, és nem volt látszólag legalább ok arra, hogy azok becsületes jóakaratóban kétkedjék. De a komoly veszély első jelenségeit ösztönszerűleg megérezte! és midőn Tiszta Kálmán ostorral fenyegette: akkorra fejedelmi fensége tudatában felébredett!

Lássuk már most az 1859-iki időszak magyar ifjúságának működését.

Az ötvenes évek végén és a lefolyt hatvanas évek elején történt eseményeknek nemcsak szemtanúja, de közvetlen tényezője is voltam, és ez oknál fogva adataim authenticusak, annál is inkább, mert a szereplők legnagyobb része még ma is él, s ha valótlan mondanék, bizonynyal megczáfólnának!

Kezdjük meg tehát!

Különös idők voltak biz' azok! Alig hangzott el az utolsó lövés 1859-ben Solferinonál, és már is egész Magyarországon lázas izgalom rezgett át. Bár a nagy tömeg nem tudta, hogy mi van készülőben, mindenki meg volt győződve, hogy nagy és Magyarország sorsára döntő események küszöbén állunk. A sajtó el volt nyomva és épen ez oknál fogva a legképtelenebb hírek — tekintélyes egyéneknél is — hiteltre találtak. Egyszer azt beszélték, hogy Kossuth az országban van, és szervezi a forradalmat; majd meg, hogy Napoleon hercezet, a „vöröset” (ki, mellesleg legyen mondva, hazánkban azon időben nagy népszerűséggel dicsekedett) a főurak felkérték a magyar korona elfogadására,

és ő azt, nagybátyja beleegyezésével el is fogadta. Minden ember positive tudta, hogy valami történni fog, de azt senki sem sejtette, hogy hol és mikor. Az absolutismus pedig ez alatt folytatta vaskormányzatát, és kettőzött hévvel törekedett végcéljai felé: Magyarország germanisatiójára!

Az első mozgalmat 1859-diki nyár folytán néhány tolnai földesúr Balaton-Füreden kezdeményezte. Egy este ugyanis jókedvű társalgás közben kölcsönösen szavukat adták egymásnak, hogy ezután csak magyar öltönyt viselnek.

Példájokat csakhamar követte a nemzeti színház néhány művésze, köztük első sorban Lendvay Márton és Felek Miklós — kik szinte kötelezték magukat, hogy a színpádon kívül magyar ruhánál egyebet nem viselnek. Ezen kezdetleges mozgalomnak akadtak ugyan imitt-amott az országban utánczói, de általánosságban ez akkor még viszhangra nem talált. Az eszme kezdeményezője tudtommal Döry Lajos volt.

Általános lappangó forrongás közt következett be 1859. októberben az iskolai év kezdete. A fiatalok nagy számban gyűlt Pestre, különösen a jogi egyetemre, hol az előadási nyelv kizárólag német és latin volt. Két ifjú jogász penditette meg az eszmét, hogy az egyetemi joghallgató ifjúság folyamodjék testületileg a császárhoz, miszerint a

budapesti egyetemen az előadások magyar nyelven is tartathassanak.

Hajb, minő lelkesedés támadt ez indítványra nemcsak az egyetemi ifjúság kebelében, hanem az egész országban. A mozgalomnak meg lett adva az irány! Hasztalanul lépett közbe a kormány, rendőrség, és az egyetemi hatóság.

A lapoknak el volt tiltva, ez ügyről cikket írni, de akkori hazafias szerkesztőink kijátszták a tilalmat, és külföldi czég alatt buzdító cikket hoztak. A közönség megtanult a sorok közt olvasni.

A rendőrség megtiltotta az ifjúság gyülekezését, de azért, a rendőri tilalom ellenére, minden nap délután a Fillinger kávéházban megtartották az összejövetelt. Az ország legkiválóbb egyénei tetemes összeggel segélyezték az ifjúság ezen hazafias törekvését, úgy, hogy e célra 2—3 nap alatt 1600 ft. gyűlt össze. Virozsilt, az akkori rektort, a felbőszült fiatalság az egyetemből kikergette, és Vizkelety, akkori dékánnak előadásaira a jogászság csakis azért járt el, hogy őt mindennap újra meg újra kipszeghesse.

Ezen mozgalomnak kezdeményezői: D o m o k o s L á s z l ó és K o r m o s B é l a jogászok voltak. Amaz a legutóbbi időben erdélyi képviselő lett, és ma — ha jól tudom — a m.-vásárhelyi királyi tábla bírása; K o r m o s B é l a pedig ma királyi közjegyző N.-Szt.-Miklóson.

Az egyetemi tanács mindkettőt félévre delegálta, szigorúan megtiltva az ifjúság küldöttségének a Bécsbe menetelt. Lelesült ifjaink azonban nem törődtek a tilalommal, hanem fölmentek Bécsbe, és midőn a császárnál kihallgatást nem nyertek, elhatározták, hogy kérvényüket alkalmilag a császár kocsijába bedobják. Kormost bizták meg e missió keresztülvitelével, és a minő vakmerő volt ő azon időben, bizonynyal meg is tette volna, ha a szemfüles bécsi rendőrség, nesztét vevén a dolognak, kötött útlevéllal az egész küldöttséget haza nem szállítja.

Az egyetemi ifjúság nyolcz tagból álló küldöttséget választott azon bécsi útra.

Meg lettek választva: Kormos, Domokos, Bibó, Schertz, Szemere, Csapó, Mariássy, és Szentkirályi.

Érdekes dolog, hogy miként játszták ki elindulásuk alkalmával a budapesti szemfüles rendőrség óvintézkedéseit. A rendőrség harámbasái ugyanis azon föltevésből indultak ki, hogy a Bécsbe induló küldöttség testületileg, magyar ruhába öltözötten fog megjelenni az indóházban, és hogy százkra menő jogásztársaik kísérete üdvös alkalmat adhat beavatkozásra a rendőrségnek.

A mindentudó rendőrség azonban tévedett. A küldöttség tagjai egyenkint szállingoztak az indóházhoz, az ifjúság pedig a visszajövetelre tartogatta a fogadtatás ünnepélyeit.

A küldöttség tagjait Bécsben legazonnal megérkezésök után felkeresték a bécsi egyetem magyar hallgatói, a Pazmaneum növendékei, a bécsi magyar technikusok, a lengyel és olasz tanulók, sőt még két magyar huszártiszt is, kik, a „Budapesti Napilap“ egyik tárczaczikkirója állítása szerint, e miatt tiszti rangjuktól is megfosztattak.

Még a bécsi lakosság is elbámult az akkori sötét absolut korszak idejében a magyar fiúk ezen vakmerősége folytán, és ha nem is részvételt, de kíváncsisággal fogadta őket mindenütt, hol nyilvánosan megjelentek.

Annál hidegebben, sőt — mondhatni, — durvábban fogadta őket a bécsi centralista sajtó, és ezek közt különösen az akkor tájban hirhedt „Ostdeutsche Post,“ melyben **K u r a n d a N á c z i** (igy nevezte őt évek hosszú során az „Üstökös“) magyar ifjainkat „tanulni nem akaró, könnyelmű és a deputatio címét bitorló tolakodóknak“ nevezte.

A magyar fiúk azonban reárontottak „Náczi bácsira“ és nem tudni, pengő sarkantyúiktól, vagy **D o m o k o s** szittya-tört némettségétől ijedt-e meg jobban, de tény az, hogy sértő kifejezéseit lapja legközelebbi számában visszavonta.

A kérdéses petitiónak, melyet az akkori jogászság tömegesen irt alá, szerzője és fogalmazója **T ö r ö k J á n o s** volt, és állítólag annak eredetije jelenleg **K. Papp Miklós** birtokában lenne. Min-

denesetre, véleményünk szerint, a nemzeti muzeumban volna annak megillető helye.

A küldöttség visszaérkezését nemcsak az ifjúság, hanem a főváros összes lakossága tüntetőleg fogadta. A Dunasor — a mennyiben gőzhajón jöttek — ki volt világítva, és daczára a rideg őszi időnek, a szönyegekkel diszitett ablakok szebbnél-szebb hölgyekkel, Budapest lelegegansabb női közönségével zsúfolva voltak.

Érdekesnek tartom még ez alkalommal megemlíteni, hogy az ifjúságnak ezen ügyre vonatkozó tanácskozásainál a tervezett kérvény ellen egyetlen hang emelkedett: a M o c s o n y i Z e n ő - é, ki nemcsak, hogy a tüntetést ellenezte, hanem társai szemrehányására azt válaszolta, hogy ő nem magyar kenyeret, de bánáti kenyeret eszik.

Alig, hogy e szavakat kimondta, galléron csipete őt a jogászság Herculese, Á l d á s s y J ó z s e f, és néhány higgadtabb egyén közbenjárása nélkül, valószínűleg az ablakon át sétáltatták volna le a második emeletről.

Szabad legyen ez alkalommal Á l d á s s y J ó z s e f r ől közelebről megemlékeznem!

Az ő tetemeit is már a sir hantja födi; de azt hiszem, egykori kartársai még ma is kegyelettel emelnek kalapot emléke előtt. Nem játszott szerepet az ifjúság körében soha, mert a politikához, és a rendőrséget boszantó tüntetések szervezéséhez

nem értett; de baráti lelkesedéssel ragaszkodott az ifjúság időleges vezéreihez, és megbizásait önfeláldozó buzgalommal teljesítette.

Minden utcai tüntetés élén ott láthattuk Áldássyt, kezében az egyetem nemzeti színű, gyászfátyollal bevont lobogójával! Ő vitte a lobogót márczius 15-dikén, augusztus 20-dikán, ő ült fel gróf Károlyi István pestmegyei főispán kocsijára annak beiktatásakor, az egyetemi ifjúság zászlójával kezében; herculesi termeténél fogva, mintha e szerepre született volna; de daczára óriási termetének és erejének, roppant jámbor, pacificus fiú volt. Az akkori egyetemi ifjúság között a rendőrségtől ő kapta a legtöbb ütleget, mert a zászlóval a kezében mindig előljárt, de akárhogy elpáholták is, a zászlót mindig intacte visszavitte — néha ugyan vágatva — az öreg Majdánknak.

Specialitás volt a maga nemében, s ha nem is volt lángész, mindamellett is mindazok, kik ismerték, szivökből szerették. Néhány év mulva Pest város jegyzőjévé választatott, és élte virágában gyors halál ragadta ki szerető családjá köréből. Béke poraira!

II.

A MAGYAR IFJÚSÁG HADAT ÜZEN A BACHRENDSZER ZSARNOKSÁGÁNAK.

Ugyanezen időben, míg az események a pesti egyetemi ifjúságot és közvetve az egész országot forrongásba hozták, fontosabb és komolyabb esemény adta elő magát az ország fővárosában. A protestans egyetemes gyűlés tartotta meg november elsején egyetemes zsinatját, hogy tiltakozzék az absolut kormány patense ellen, mely törvény által biztosított szabadságát volt megsemmisítendő.

A protestans autonomia a germanizáló kormány szemében régóta szálka levén, azt, mint a magyar separatismus utolsó bástyáját minden áron le akarta rontani. Ez tehát nem annyira vallási, mint nemzetiségi kérdés volt. Ha a mai kormány fenyegetné ily törvény hozatalával kálvinista barátainkat, legfeljebb néhány „vastag nyakú” opponálna ellene; de akkor, 1859 őszén, minden ma-

gyar hazafi talpra állott a protestans autonomia és közvetve a magyar nemzetiség védelmére.

Ez időben még Zsedényi bácsi is fogságba került, mint „lázító.“

Hja, hiába! Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. Oly időkről irunk, midőn X. . . urambátyám Y. . . öcsénket úgy mutatta be a társaságnak : — Nagyon becsületes ember, be is volt csukva!

A jogászság természetesen nem hiányozhatott ezen ügynél. Míg a vének benn a szobában tanakodtak, ez alatt az ifjúság a templom előtti téren tüntetett! Hasztalan volt a rendőrség és katonaság brutális fegyveres beavatkozása. Ha szétverték is az ifjúság tömegét: öt percz mulva már újra a fegyveres erő háta mögöt hallatta fenyegető kiáltásait, és hazafias dalait.

Megtörtént ez alkalommal, hogy egy első éves csinos fiatal jogász nem volt elég gyorslábú a visszavonulásban, és mint renitens, a rendőrök által gallérjánál fogva bevitetett. Alig azonban, hogy megtudta a jogászság, miszerint egyik kartársuk „az absolut hatalom önkényének áldozatul esett,“ azonnal a legfenyegetőbb módon követelte a rendőrségi épület előtt annak kiadatását.

Az akkori rendőrfőnök, P r o t t m a n n, a magyar ifjúságnak különben is dühös ellensége, eleinte rendőreivel akarta a zajongókat szétriasztani, és midőn ez neki többszöri kísérlet után sem sikerült, már-már tüzeltetni akart az ifjúságra.

Szerencsére jobbnak látta engedni, kibocsátva a fiatal jogászt, kit társai örömrivalgással vittek magukkal.

Ezen ifjú, egy nyugalmazott katonatiszt fia, német hangzású neve és ifjú kora daczára néhány napig, mint az ifjúság első mátyrja a legnépszerűbb jogász volt Budapesten, és mindvégig szerepelt a csakhamar bekövetkezett mozgalmas időkben.

Ezen ifjú báró Kaas Ivor volt, jelenleg képviselő és a „Pesti Napló“ főmunkatársa.

A rendőrség e percztől kezdve éber szemekkel örködött minden lépte fölött, és a fekete könyvben ott szerepelt neve a „staatsgefährlich“ (államveszélyes) egyének sorában.

Pedig őt illetőleg a rendőrség lényegesen csatlódott. Kaas Ivor jó hazafi volt ugyan, ellensége lévén ifjú kartársaival együtt az absolutizmusnak, de ifjú kora daczára az akkori mozgalmas időkben kétszerte feltűnő módon meglepő conservatív hajlamokat táplált. Mi, kik az akkori ifjúság működésének, mint vezetők, iránytadtunk, és kik vele, mint az ifjúság egyik vezértagjával közelebbi érintkezésben állottunk, nem egyszer constatáltuk meghittebb tanácskozásaink közben Kaas Ivor túlságosan békésirányú hajlamait. Előadása és modora első pillanatra úgy tüntették fel őt, mint a legturbulensebb ifjak egyikét, de ez csak külső látzat volt. Az, ki szavainak értelme fölött komolyab-

ban gondolkodott, könnyen felismerhette benne Lónyay gróf leendő legmeghittebb politikai barátját. Két adatot hozok fel csupán Kaas Ivor ifjúkori mérsékelt hajlamainak igazolására. 1861 január hóban, az októberi diploma keletkezése után, a fiatalság több kiváló tagja egy ifjúsági, „Petőfy kör“ alakítását tervezte. A levegő akkor telve volt invazionális hírekkel; vártuk minden órán Garibaldi szabad csapatait és a magyar légiót. A „Petőfy kör“-nek tehát az lett volna a feladata, hogy az ifjúság csapatainak ezen eshetőséggel szemben katonai szervezetet adjon. Több tekintélyes hazafi helyeselte e törekvést. Összegyűltünk tehát néhányan Vezerle Zsigmond lakásán, az eszme létesítését megbeszélendő.

Jelen voltak többek közt:

Beniczky Emil, Thaly Kálmán, gróf Nádasdy Ferencz, Dalmady Győző, Huszár Imre, — ki daczára annak, hogy komárommegyei aljegyző volt, többet ült köztünk Pesten, mint hivatalában — b. Kaas Ivor, Kalmár József, sat. sat.

Az eszme rokonszenves fogadtatásban részesült, csupán egyetlen hang, a b. Kaas Ivoré, emelkedett ellene, de az oly hevesen és kiméletlenül támadta meg tervünket, és oly szenvedélyesen nyilvánítá, hogy ő semmiféle „összeesküvésnek“ tagja nem leend, mikép valóságos vihart támasztott maga ellen. Ez időtől fogva b. Kaas

Ivor az ifjúság mozgalmaitól tüntetőleg távol tartotta magát. A tervezett eszme csakugyan megbukott, de az első halálos dőfést kétségtelenül báró Kaas Ivor adta neki.

A másik eset is elég jellemző. Az 1861-diki képviselőválasztások alkalmával a Pest-józsefvárosi választókerület a leghevesebb küzdelmeknek volt színhelye.

Jókay és Szilágyi volt a jelszó. És a fiatalságnak majdnem osztatlan többsége Szilágyi körül csoportosult. Persze, ha ma állítanák egymással szembe e két nevet, az eredmény az akkortól óriási mérvben különböznék. Jókay neve már akkor is tisztelt, becsült volt, de ő csak a határozati párthoz tartozott, míg Szilágyi a közvélemény előtt a legszélsőbb esélyeket képviselte. Az ifjúságnak pedig azon időben rémes forradalom, véres szabadságharcz volt rögeszméje és legdédélgetetebb ábrándja. Csoda-e tehát, ha Szilágyiért, Kossuth praedestinált utódjaért rajongott? Csoda-e, ha egy politikai condottieri kedveért lehurrogták Jókaynak különben bálványozott nevét? Hiszen a nemzeti színház személyzete, Lendvay Mártonnal élükön, továbbá a volt honvédek, Sebes Emmel, az Almássy-féle per vértanújával, voltak Szilágyinak legfanatikusabb kortesei! — Jókaynak pedig a fiatalságból jóformán egyedüli hive — — báró Kaas Ivor volt!

A királytigris, ha vért szagolt, széttépi bőrtőne

rúdjaik; az ifjúságot sem terelhetette vissza többé az absolut hatalom semmiféle erőszakoskodása a tétlenség medrébe. Ösztönszerűleg érezte a magyar ifjúság, hogy ütött az óra, melyen harczra kell támadni a hazát leigázó zsarnokság ellen. És ki is lett volna inkább hivatva az akkori adott viszonyok közt fölvenni a keztyűt, melyet Bach Világos után a magyar nemzet szeme közé vágott, ha nem a magyar ifjúság! A nagy Széchenyi, vérigmaró epigrammszerű röpiratokkal üldözte a hatalmasokat, kik egyszersmind hazája hóhérai és neki börtönőrei voltak; Deák bölcsesége egyetlen szóban központosult: *v á r j u n k!* Eötvös, szokott kedélyességével, a tüzet a vízzel, a dynasztaiát a nemzettel, Magyarországot az egységes Ausztriával akarta kiegyeztetni; báró Kemény Zsigmond a „Pesti Napló“-ban Falk külügyi vezérczikkeivel bolondította az országot; Somssich transigalt, az óconservatívek pedig a bécsi „Burg“-ban intrigáltak. A magyar ifjúság pedig kiment az utczára, szembezállt a rendőrállam intézkedéseivel, behatolt a társadalom minden rétegébe, dacolt a katonasággal, verekedett, tüntetett, macskazenézett, megszabta a divatot, forradalmi propagandát csinált a templomban, elhagyta magát zárni, meghagyta magát gyilkoltatni, és midőn egyik közülök vértanuságot szenvedett, országos gyászt parancsolt, guerillaharczot folytatott a dühében kétségbeesett hatalom ellen és ha soraiból egy kidőlt, állított helyébe

tizet; a végletekre vitte a dolgot; a zsarnokságnak és a nemzetnek nem volt egyéb választása, mint vagy a nemzet akaratának teljesítése, vagy kétségbeesett forradalom.

Hatalmas carbonari szövetséget képezett azon idők ifjúsága! Vezéreit nem választotta; mindenkit, ki vezér lett, bátorsága, tehetsége, önfeláldozása tett azzá; de a kit vezérnek hallgatólag elismeretek, annak feltétlenül engedelmeskedtek; a készülődő tüntetés tervét négy fal közt ketten-hárman, néha többen megbeszélték bizalmas körben, hová a rendőrség csábító aranyai be nem hathattak, és midőn a terv készen volt, annak készítői felálltak a kávéház tekeasztalára, és hangosan, a kémek és rendőrség hallatára kiadták a jelszót. Félóra mulva tudta az egész város, és nem gátolhatta meg azt az abszolút hatalom semmiféle brutális beavatkozása.

Az indítványozó vezért a rendőrség — post festa — eltette ugyan láb alól, de jött helyette más; a földolog, hogy a tüntetés sikerült. D o m o k o s t elküldte a rendőrség Erdélybe; jött helyette K o r m o s; ezt is csakhamar megugratták, úgy hogy egész Prágáig meg sem állt; ott azután szent Venczel utódait olyannyira fellázította, hogy 24 óráig valóságos forradalomnak vélték, és három hónapig mindig nyomozták a bűnösöket; ezalatt Pesten felülkerekedett B e n i c z k y E m i l, ki az egész országból kitiltott minden magyarfaló német lapot;

persze, hogy bezárták, és kicsapták az egyetemből, ő pedig boszúból beállt journalistának, és most már nemcsak a kávéházban, hanem a lapokban is azt dúdolta: jaj de hunczut a német! A téli hónapokban Nedeczky Jenő, Deák unokaöcse, kerekedett felül; ez pedig nem tett kevesebbet, mint-hogy a nemzeti színházban, egy álarczosbál alkal-mával a közönség riadó tapsai közt, Albrecht fő-herczeg jelenlétében, a német muzsikusnak, ki wal-zert, meg „Gott erhielt“ akart játszani, a trom-bitát hátához vagdosta. Nedeczkyt 14 napra be-csukták, és hazaküldték Zalába szőlőt kapálni. Jött utána Vezerle Zsigmond, ki Forinyák Géza teme-tését, és Széchenyi requiemét rendezte, és mi a legfőbb, Protzmannt megugratta Budapestről. Ne-ki felségsértési pert akasztottak nyakába, és négy hétig tartották a megyeházán fogva.

Nem riadtak vissza semmitől e derék, önzet-len, vakmerő, hazaszeretettől lángoló ifjak. Mind-egyiknek volt apja, anyja, testvére, rokona, barát-ja; minden az ifjúságra mért csapás visszahatást szült az érdekeltek összeköttetése folytán az egész országban; ha az ifjúság sorából egyik elbukott, hús rajongó állott helyébe, és ilyenkor hús apa nézte szivszorongva az egyenlőtlen, utolérhetlen küzdelmet. Az ifjúság célját érte, az ország han-gulata fenyegetővé vált; a Fillinger kávéház for-radalmi szellője felriasztotta a legrongyosabb falu polgárait is.

Vulcánon tánczoltunk!

III.

A HAZAFIAS TŰNTETÉSEK FOLYTATÁSA.

Közvetlen szemtanú után ismertetem Kisfaludy Károly sirja megkoszorúztatásának, és Batthyányi Lajos requiem-jének 1859-diki történetét.

Gróf Batthyányi Lajos kivégeztetésének évfordulóján különös körülmények közt tartott gyászmisét egy szerzetes a barátok templomában, melynek sirboltjában nyugodtak Magyarország első miniszterelnökének meggyilkolt hamvai.

Domokos, a fiatalság akkori vezérszereplőinek egyike, ki a kevesek által ismert titokba be volt avatva, meghitt barátai előtt gyászistenisztelet megtartását indítványozta.

A fiatalság vezetői azonnal összegyűjték a tüntetni mindig kész ifjúságot a Fillinger kávéház udvarára, a nélkül azonban, hogy tudatták volna velök az összejövetel célját. Azon időben rendki-

vüli összetartás uralkodott az egyetemi ifjúság körében úgy, hogy félóra alatt könnyű volt ezer lelkes ifjat összehozni. A jogászok egyike elment a zárdába és előtalálva a folyosón egy szerzetest, fölkerlte, hogy mondana misét Lajos nevű meghalt atyjáért.

A hazafias pap megértette, kiért kell voltaképp mondania gyászmisét és habozás nélkül ment az egyházba, mely időközben megtelt fiatalsággal és egyéb közönséggel. Mély benyomást gyakorolt a jelenvoltakra, hogy ép ama perczben, midőn az oltár előtt álló pap e szavakat éneklé: *Servum Ludovicum* — lépett be a templomba a kivégzett nagy hazafi közbecsülésben álló özvegye, több főrangú hölgy kíséretében.

Mire a rendőrség és a katonaság a barátok terére ért: az egyház már üresen állott.

Ma is megünnepli a hálás utókor elhunyt nagyjainak emlékét, és kegyelettel üli meg halála évfordulóját, de azon időben ez nem csak kegyelet, hanem az elnyomatás zsarnoksága folytán a nemzeti nyilatkozás egyetlen lehető módja volt. Tévedne tehát az, ki ma részvétlenséget vetne a nemzet szemére, a miért nem ünnepli ugyanoly tünnetészerüleg elhunyt nagyjai emlékét. A kétségbeesett nemzet legkedvesebb halottjaiból is fegyvert kovácsolt a bitor hatalom ellen. Ezen szempontból indulva ki, hiszem, hogy érdeklél fogja végigolvasni Kisfaludy sirjának megkoszorúzását az olvasó.

1859 deczember havában Pest város hatósága kihirdette, hogy a régi váczíuti temető megszűnván temetkezési hely lenni; igyekezzék mindenki kedves halottjait bizonyos határidő eltelte előtt a kerepesi temetőbe áthelyeztetni.

Kisfaludy Károly hamvai is ott pihenvén, az egyetemi ifjúság körében csakhamar azon felfogás vált uralgóvá, hogy a költő tetemeit ünnepélyesen tartozik átszállítani a fiatalság az új temetőbe.

Egy e végből tartott gyűlésen az ifjúság Kisfaludy Károlyt a nemzet halottjának nyilvánítá, és elhatározta, hogy az ünnepélyes átszállítást egyik közelebbi vasárnapon fogja eszközölni.

Ez azonban legkevésbé sem volt ingyére a tüntetések gyűlölő rendőrségnek. Az átszállítás napját megelőző éjjel néhány rendőrbiztos, két jogászt és egy papot bérkocsiba ültetett, kivitte őket a váczí temetőbe, és felásatván jelenlétökben a költő sirját, Kisfaludy Károly hamvait még azon éjjel egész csendben a kerepesi temetőbe helyezte el.

Ezen esemény hire futótűz gyanánt terjedt el a fővárosban. Másnap reggel az egész lakosság tudta már, hogy minő hőstettet vitt előző éjjel végbe a rendőrség. Az egyetemi ifjúság azonnal gyűlést tartott és elhatározta, hogy testületileg vonul ki a sir megkoszorúzására. Még a délelőtt folyamában összevásárolták lelkes ifjaink a kertészek összes virágkészletét és délután, több száz koszo-

rút vive, indult el a Sebestyén térről az ifjak hosszú menete. Utczáról utczára lavinaszerűleg nőtt a tömeg, úgy, hogy mire az a nemzeti színház elé ért, beláthatlan hosszú volt a menet. A legelőbbkelő úrhölgytől a legszegényebb iparossegédig a fővárosi társadalom minden osztálya képviselve volt.

Egyik jogász Kisfaludy sirjánál miatyánkot imádkozott el, mire egész halom koszorút borítottak a frissen felhányt hantokra.

A rendőrség katonaságot menesztett ki a tüntetők széteszlására, de az ifjúság és a tömeg, erről értesülvén, apró csoportokban jött vissza a városba.

Azok, kik visszaemlékeznek a fővárosi lakoságnak 1859-diki hangulatára, velem együtt kénytelenek lesznek beismerni, hogy a kereskedők, iparosok osztálya nem nagyon buzgólkodott a nemzeti önállóság ábrándjaiért. Ezen tüntetéseknel, eleinte kivált, mindig egy és ugyanazon arczokat lehetett látni: az arisztokrátiát, mely azon időben példásan viselte magát, a művelt középosztályt, ügyvédeket, írókat, művészeket, végül az ifjúságot. Sőt eleinte a hölgyek is gondolkodó állást foglaltak el ezen új „tüntetés“-nek keresztelt phenomennel szemben; sietek azonban hozzátenni, hogy csakhamar szívők egész ösztönszerű lelkesedésével csatlakoztak a nemzeti ügühöz. Ellenben a polgári osztály, mely legnagyobbrészt nem is volt magyarajkú, eleinte gyanakodólag, később közönyösen

majd meg kíváncsian nézte az ifjúság vakmerő és az értelmiség által is támogatott fellépését, és csak nagynehezen határozta el magát arra, hogy az ifjúsághoz csatlakozzék. Azontúl megállta helyét becsületesen; de az, hogy ma Budapest polgársága magyar, az 1860-diki ifjúság érdeme!

IV.

1859. NOVEMBERTŐL MÁRCZIUS 15-DI- KÉIG.

Említettem már, hogy a magyar ruha divatát 1859-ben Balaton-Füreden néhány tolnai földesúr kezdeményezte. Utánok a nemzeti színház művészei karolták fel az eszmét. Majd meg, midőn októberben az egyetemi ifjúság Budapestre gyülekezett, és a bécsi küldöttség tüntetése ténynyé vált, az ifjúság öltötte magára a magyar ruhát. Kostyál sérfiszabó volt a vállalkozó, ki minden jogásznak 20–25 forint lefizetése mellett fekete atilát és magyar nadrágot készített. Ezen körökön túl a magyar ruha 1859 végén még nem vált elfogadott divattá. Nem lesz tehát érdektelen epizód, miután mai nap már vajmi kevesen tudják, megemlíteni, hogy mi módon lett a magyar ruha viselete általános, hogy úgy mondjam, nemzeti kötelesség. A magyar ruhát hordták már imitt-

amott az országban; a fővárosban is láttunk néhanapján egy eltévedt atillát, de általános és egyedül salonképes divattá csakis az ifjúságnak ügyes fellépése tette. Harminczkét jogász 1859 november havában teljesen egyforma diszmagyar fekete öltönyt készítettett. Vezérle Zsigmond kibérelte apja közvetítésével, ki akkor gróf Rádayval a nemzeti színház igazgatója volt, a „Hunyadi László“ előadására a színházi erkélyt, és az előadás kezdetén mind a harminczkét ifjú diszmagyarban, panyókás mentében, sastollas kucsmával, Magyarország czimerével, sarkantyús csizmával elfoglalták, a színházat zsufolásig megtöltő közönség riadó tapsai közt helyöket. Ennek döntő hatása volt. Harmadnapra minden valamire való úri ember csakis magyar diszruhában merészelte magát nyilvános helyen mutatni. Az egész egyetemen csakis a két M o c s o n y i fiú daczolt a közvélemény áramlatával, a mennyiben nyilvános helyeken, társaságokban és bálokban következetesen frakkban és cylinderben jelentek meg. Az egyetemen megtették velök egyszer-másszor azon tréfát, hogy beverték a köcsögkalapot, de ez sem használt. Végre egy ártatlan, de jól sikerült tréfával kiüldözték őket Budapestről. Egy tánczvizalom alkalmával uracsaink megint francia öltözékben jelenvén meg, a fiatalság összebeszélése folytán minden öt perczben nyájas képpel jött valaki hozzájuk és pohár vizet, fagylaltot vagy más egyebet kért tő-

lők, vagy pedig a ruhatárba, czukrászdába küldte őket. Ha uracsaink haragudni kezdtek, mindenki azzal védte magát: — Bocsánat, uram, inasnak néztem. E leczke hatott, és az úrfiak hátat fordítottak Budapestnek.

A külföld, de különösen a bécsiek sok rossz élczet faragtak a magyar ruha akkori divatára, és keserű szemrehányásokkal illették. Szemünkre vetették, hogy mi magyarok fajgyűlöletből vetettük le és üldöztük az egész művelt világ elfogadott öltönyét és „betyarismus“-nak nevezték pengő sarkantyúinkat, magas-szárú csizmánkat, égneq meredő sastollainkat, és súlyos fokosainkat. Most utólagosan elfogulatlanul mondhatjuk, hogy ezen ellenünk, magyarok ellen szórt vádak teljesen alaptalanok voltak. Tudtuk mi igen jól, hogy az európai divat sokkal kényelmesebb, sőt olcsóbb is a mi feszes magyar öltönyünknél; nem is czélszerűségből, vagy fajgyűlöletből kűszöböltük ki a franczia, vagy — mint akkor nevezték — német ruhát; fontos politikai okok vezettek arra, hogy a magyar ruha viselését a nemzetre reá parancsoljuk. A Bachrendszerrel álltunk szemben, mely tüzzel, vassal akart germanizálni bennünket, közéletünk nem volt, nemcsak a szószék, de a sajtó is el volt nyomva; hazai nyelvünk nemcsak a hivatalokból, de legnagyobbbrészt még as iskolából is ki volt zárva, és hitvány Bachhuszárok fennen hirdették a külföldnek, hogy „Magyarország csak

volt. Ha tiltakozni akartunk, a fenyegető törvényszékekkel és rendőrséggel gyűlt meg bajunk; nem maradt tehát számunkra más hátra, mint legalább nemzeti öltözetünk országos viselése által bizonyítani, hogy mi magyarok vagyunk, és azok is akarunk maradni. Ez volt célja ezen országos tüntetésnek, és ezt igazolja az is, hogy ha valamelyikünk külföldre utazott, magyar ruháját vagy otthonn hagyta, vagy az ország határán európaival cserélte ki; ezt igazolja továbbá, hogy mihelyt nemzetiségünk veszélyen kívül volt, visszatértünk az európai divathoz.

Hölgyeinknél nem ment oly gyorsan és könnyen a magyar ruha divatának általánosítása. Legnehezebben a francia kalaptól váltak meg. A farsangi évad idejében azonban a magyar pruszli, párta, ingváll, és szegedi főkötő általános salonképes szabadalommal birt. Lesznek már sokan, kik az akkori idők bizarr ruha divatjaira nem emlékeznek; néhány futó sorban visszaemlékezem azokra. Eleinte az atillák rövidek voltak, és a zsinórzat is rajta keskeny volt, úgy szinte a nadrágon is; már a farsang folytán széles, túlszéles, kacs-karingós zsinórzat volt a divat; eleinte a magyar öltözékben kizárólag fekete szín uralkodott, de pár hó múlva helyt adott a legrikítóbb, és képzelhetlenebb színeknek. A magyar ruha legkényelmesebb és legczélszerűbb öltöndarabja a téli felöltő volt, az úgynevezett bud a; de ezt is a di-

vat, mostani téli kabátjaink árához viszonyítva, méregdrágává tette; az arra használt gombok és zsinórzat árán mai nap két téli kabátot lehetne venni. Kiegészítő része volt a magyar ruhának a kucsma, benne menydörgős nagy sastoll, és rajta gyöngygyel kirakva Magyarország koronás czimere; az intransigensek letörték a koronát; továbbá az arany vagy ezüstroytos nyakkendő, fokok vagy buzogány, és sarkantyús csizma.

Az 1860-diki farsang egyike volt, az én emlékezetem szerint, a legélénkebbeknek; akkor még a tánczvigalmakat kizárólag az „Európa“ szálloda nagy termében rendezték. A farsangi évad fénypontját néhány év óta a jogászbálon kívül az urak bálja képezte, melynek Kovács László, Bottlik Lajos és Dobsa Lajos voltak főrendezői. A 60-diki farsang alkalmával három ily tánczvigalmat rendeztek; a hivatalnokok és a tisztikar ki voltak zárva, és férfiaknak úgy, mint a nőknek csak magyar ruhában volt szabad megjelenni; Dobsa Lajos, ki a tánczrend korlátlan minisztere volt, a keringőt, polkát és füzértánczot irgalom nélkül kitörölte. Itt azonban nagy volt a bökkenő! Mert szép dolog a hazafiasság, de azért egy egész éjszakán csárdáson és négyesen kívül egyebet nem tánczolni, kissé mégis unalmas. Dobsát ily csekélység azonban nem hozta zavarba; ő, az akkori idők szabadalmazott előtánczosa, ki minden bál előtt „előre szokott és tudott aludni“ (a ki nem hiszi, kérdezze

meg tőle), játszi leleményességgel segített a kényes kérdésen oly módon, hogy a kecske, a németellenes tüntetés is jól lakott, és a káposzta, a füzértáncz is megmaradt; az expediens abból állott, hogy csárdásütenyre lejtettük el a füzértánczot, melyet Dobsa rendelete folytán elneveztünk körmagyarnak.

Ugyanczen farsang alatt történt az ifjúságnak legfeltűnőbb demonstratiója, melyet a nemzeti színházban január hóban rendezett, midőn ugyanis *Nedeczky Jenő* és *Szeniczey Ödön* (mindkető Deák közel rokona) vezérlete alatt *Albrecht* főherczeg, akkori magyarországi kormányzó jelenlétében az álarczosbál folyama alatt a német darabokat játszó zenekart kiűzte, a rendőrbiztost megütlegette, a magyar „Hymnusz“-t eljátszatta és énekelte, melyet az egész színházi közönségnek állva kellett végig hallgatni. *Nedeczky* még egy lelkesítő beszédet is tartott az ifjúság vállain a közönségnek, mire azután a hangadó jogászság megengedte, hogy a tánczvizalom folytattassék.

Nedeczky, *Kardoss Kálmán*, *Vezerle Zsigmond* és én azon időben a *Lipótutczában* 16-dik szám alatt két kényelmes szobában együtt laktunk. Ez volt a valódi tigrisbarlang, mely folyton rendőri felügyelet alatt állott. Már előre tudtuk, hogy *Nedeczky* társunkat másnap reggel elviszik a börtönbe. Csakugyan úgy történt; 14 napig ült a fogóságban, és azon kívül az egyetemről és *Pestről* ki lett tiltva.

Sokan fognak még emlékezni, hogy azon időben Magyarországnak a magyarfaló bécsi „Presse”-nél nem volt nagyobb és kérlelhetlenebb ellensége. Ocsmálynál is ocsmányabb rágalmazó, fenyegető, szitkozódó, és gúnyolódó, vérig sértő cikkeket hozott nap nap mellett ellenünk, pedig több ezerre menő előfizetője volt Magyarországból! Nosza rajta, ezen segíteni kell! Természetesen ennek gyökeres elintézését is a fiatalság vállalta magára, mert ne higgye rólunk senki, hogy tüntetéseink utcái féktelenkedésre szoritkoztak, sőt inkább az ifjúság vezetői, államférfiakhoz illő komoly higgadsággal és tervszerűleg intézték tüntetéseiket, és csak a szükség esetén, és az adott pillanatban vezették az utcára pályatársaikat.

Valamelyik nap délutánján Beniczky Emil a Fillinger kávéházban szóba hozta a „Presse” szemtelen magatartását, és indítványozta, hogy állítsák e lapot az ifjúság birói széke elébe. Úgy is történt. Az ifjúság juryvé alakult, közvádlónak kinevezte Beniczky Emilt; a védő ügyvéd szerepét senki sem akarta elvállalni, míg végre erkölcsi kényszer nyomán valakinek, — nevét elfeledtem — nyakába sózták a védő ügyvéd szerepét. Az ifjúság juryje a közvádló indítványára, a védő ügyvéd meghallgatása után elítélte a „Pressé”-t 25 botbüntetésre és azonkívül Magyarország területéről kiltották.

A 25 botot a „Presse” legutóbbi számán men-

ten el is hegedülték, a kitiltásnak pedig az lett a következése, hogy e lapnak alig maradt az országban 100 előfizetője. A legérdekesebb a dologban, hogy a rendőrség ezen ügy miatt Beniczkyt, a miért nagyon is jól vádolta a „Pressé“-t, 24 órára, a védő ügyvédet pedig, a miért védenczét rosszul védte, 48 órára ítélte el.

Az ifjúság parancsoló és tüntető fellépése nemcsak politikai tekintetből volt fontos és irányadó, hanem sok tekintetben oly hasznos eredményeket is szült, melyeknek kihatása hazánk társadalmi és nemzetiségi életére még ma is gyümölcsözőleg érvényesíti magát.

Velem együtt azok, kik az ötvenes évek pesti köreit alaposan ismerték, tudhatták jól, hogy az aristokratia bár osztozott a nemzet passivitásában, és vele tűrt, szenvedett, társalgó termeinek ajtóit a magyar nyelv számára zárva tartotta. Magyarul éreztek, de németül, francziául társalogtak; a tüntetések korszakának kezdete egyszersmind azon időpontot is jelzi, melyben a magyar főrangú köőrök Pesten idéző tagjai hazai nyelvünket társalgó termeikben természetes jogaiba visszahelyezték.

A kereskedő és iparososztály nemcsak nyelvére nézve volt azon időben német, hanem czégtábláin, és kirakataiban is tüntetett németségével. Végig járhattuk a váczi-, úri-, hatvani-, Dorottya-utczát, tehát az akkori Pest egyedüli kereskedelmi főutczáit, és alig találtunk elvétve imitt-amott ma-

gyar boltfeliratot, és ha volt is valamelyiken magyar felirat, az a második, harmadik helyen, valamely elrejtett zúgban szerénykedett; a külvárosokról nem is beszélek, mert ott magyar feliratot, magyar szót Diogenes lámpájával sem lehetett találni. Ne higgye senki, hogy túlozok; jellemző igazolásaul szolgál ezen állításomnak azon körülmény, hogy tőzsgyökeres magyar városok lakói gyermekeiket n é m e t s z ó megtanulása végett Pestre hozták fel rendesen.

A feliratok még hagyján!

De hát még a magyar szó!

Húsz kereskedésbe mehettünk be a nélkül, hogy egyikben is találtunk volna valakit, ki magyar kérdésünkre, magyarul tudott volna felelni.

A magyar ifjúságnak, az akkorinak, sem törvényhozói tekintély, sem pedig kormányhatalom nem állott rendelkezésére, sőt minden lépésünknel rendőri brutalitásnak, üldözésnek voltunk kitéve és legyőzhetlen akadályokkal kelle megküzdenünk. És nekünk rövid napok alatt sikerült a hihetetlen: hazánk elnémetesedett fővárosát magyarra változtatni át. Összeálltunk vagy ötvenen, az akkori ifjúság szinejava; napokon keresztül négyen, öten magyar öltönyeinkben végigjártuk az akkori legkiválóbb kereskedéseket, és mindenütt; hol a felirat ellen, vagy a magyar szóhiánya miatt panaszra volt okunk, az illetőket az ifjúság haragjával, boszújával fenyegettük.

A kereskedők, iparosok, — miután Pest akkor még igen kis város volt — igen jól ismertek egyénekenként bennünket, mert még nem volt olyan nagyon sok miniszteri titkár, fogalmazó, mint ma; tudták, hogy hazai jobb családok fiai és az ifjúság vezetői vagyunk; tudták hogy a sajtóra és az ország terjedt köreire van, rokonsági összekötetéseinknél fogva hatásunk. Ha egy ily kereskedő ellen az ifjúság strikeot rendez, azon kereskedő három hó alatt bezárta volna boltját; mindannyian meghajoltak tehát akaratumk előtt, és rövid napok múlva minden kiváló kereskedésen ott díszlett az őt megillető főhelyen a magyar felirat, és mindenütt találtunk segédet, ki magyar kérdésünkre magyarul tudott válaszolni.

Ilyen volt az irány, melyen az 1860-diki ifjúság nemes önzetlenséggel, és páratlan szívóssággal előre haladt; de bátran el merem mondani, hogy magyar ifjúság a társadalom összes köreiben oly tiszteletben, elismerésben, oly rajongó dédelgetésben még nem részesült soha, mint az 1860-diki.

És hozzá a derék ifjak azon büszke öntudata, hogy ők azt valóban megérdemelték.

V.

MÁRCZIUS TIZENÖTÖDIKE.

Gambettát, ki ma Franciaország legnagyobb embereinek egyike, néhány szó, egy történelmi nap helyes jellemzése tette első sorban nagygyá. Jelentéktelen, majdnem ismeretlen ügyvéd volt Párisban; III. Napoleon idejében Gambont kellett neki a XVI. kamara előtt védeni; midőn a bíróság elnöke tárgyalás közben deczember másodikára, mint dátumra hivatkozott, Gambetta a meggyalázott Franciaország nevében fölemelkedett és azt mondá:

— Elnök úr, deczember másodika nem dátum, hanem bűn! (Ce n'est pas une date; c'est un crime!)

A legigénytelenebb embernek életében is fordulnak elő emlékezetes napok, melyek hallatára, említésére szívét az öröm, a kétségbeesés, a bánat, a keserűség, a diadal, a büszkeség, az öntudat visszaemlékezése hangosabb dobogásra készíti.

Más idegen, közömbös ember előtt ily nap említése elmúlt órákat jelez, neki, az érdekeltnek néha egész élettörténete viszhangzik e néhány szárazon kiejtett szóban.

A nemzetek történetében is vannak oly ünnepélyes évfordulók, melyek a nemzet, tehát milliók szívét járják át. És ha még egy ily évforduló oly korszakban tűnik fel, mely a nemzetet az akkorihoz hasonló körülmények közt találja, vagy ha ily évforduló ünnepélyességét a jelen helyzet szerencsétlensége még kedvesebbé, drágábbá, emlékezetesebbé teszi!

M á r c z i u s t i z e n ö t ö d i k e !

Idegennek jelentőség nélküli időmeghatározás! nekünk magyaroknak, háromszáz éves kétségbeesett, hősiesség küzdelemnek látszólagos zárpontja, dicsőség a múltra, biztatás a jövőre!

Képzeljétek el, ó mai ifjú nemzedék, hogy 1860-ban, a zsarnokság szégyenítő lealáztatásának ezen időszakában, midőn aggódva reméltünk, és csüggedést mutatni nem akartunk, midőn, mi, azon kor rajongó ifjai lelkesedésünkből akartuk meríteni az erőt a nemzet rablánczainak kettétörésére: képzeljétek el, minő szilárd volt elhatározásunk, e nagy évfordulór, a mult emlékeihez és a jövő reményeihez méltóan megünnepelni.

Ifjúsági mozgalmainknak kezdettől fogva az volt egyedüli célja, hogy az eddigi passiv ellenállást tettleges ellenszegüléssé transzfiguráljuk, és

hogy a nemzet azon részét, mely eddig még hideg, közönyös, tartózkodó maradt, a szivre és kedélyre ható tüntetésekkel erélyes csatlakozásra galvanizáljuk. Az ifjúság vezértagjai tudták nagyon jól, hogy eddigi működésök próbaköve e válságos nap leend; ha a hatalomnak sikerülne, óvintézkedései által, e nagy nap tüntetését jelentéktelenné tenni, minden eddigi működésünk eredményét paralysálta volna. Tudtuk azt is, hogy a rendőrség, lázas pontossággal, jobb ügyre méltó körültekintéssel oly nagymérvű előintézkedéseket tett, melyek az utczai csoportosulás kivételével, majdnem minden egyéb, a nap nagyságához mért tüntetést lehetetlenné tettek. De az ifjúság is el volt tökévelve — persze nem tudhatta, mi módon — oly ténynyel ünnepelni meg e napot, mely százezrek szívét hozza hazánkban mozgásba.

A végzet hozta magával, hogy Forinyák Gézának, az ifjúság első vértanújának a honvédek sirja mellett kiontott vére adta meg, ez ünnepélyes évfordulónak az óhajtott jelentőséget.

Márczius 15-dike biztatón s a lehető legjobban kezdődött. Noha rendőrök állták el minden fővárosi templom bejáratát, az ifjúság alkalmat talált egy hátsó ajtón át begyűlni a szénatéri egyházba, hol mintegy négyszázan énekeltük a „Szózatot.“ A rendőrség csak a kihangzó énekből tudta meg, hogy elővigyázati rendszabályait kijátszottuk.

Aztán megindult a fiatalság menete. Ha egy utcát elzárták előttünk a rendőrök, másikba fordultunk be, úgy, hogy végre is minden akadályt legyőzve, kiértünk a katonasággal megrakott temetőbe.

Hasztalanul őrizték a honvédsirokat, hasztalanul fenyegettek szuronyaikkal, végrehajtottunk bizony mi mindent, a mit terveltünk.

Kormos Béla a katonák feje fölé lőtte a honvédek sírjára a magunkkal hozott koszorút. Azután néhányan szónoklatokat tartottunk, mire elénekeltük a „Szózatot.“ Már vége volt az ünnepélynek, és hazafelé vonultunk, midőn hirtelen egy század katonaság rontott reánk, alig ötven lépésnyi távolságról reánk sűtve fegyvereit.

Még most is érthetetlen előttem, hogy nagyobb vérfürdő nem keletkezett!

A katonák valószínűleg becsületesebbek voltak kapitányuknál és a levegőbe lőttek. Szegény Forinyák Géza mellettem rogyott össze. A golyó térdét fúrta keresztül, és a durva katonák még bekötözni sem engedték sebtét. Közel rokonok, gyermekkori barátok voltunk; midőn őt elesni láttam, a rémült futás közben megálltam, és elfeledkezve az üldöző katonákról, kik a lövések után szuronyszegezve rohantak reánk, lehajoltam hozzá, hogy zsebkendőmmel sebtét ideiglenesen bekössem. Mig én Forinyák fölé hajolva, ápolásával voltam elfoglalva, egy solferinói hős baka szuronyszegezve

hátról nekem rontott, és teljes erejével hátamba szúrt. Szerencsémre gyönyörű verőfényes nap lévén, mentémet panyokásan hordtam; a katona szuronya belekeveredett mentémbe, és a lökés hevesége folytán az azt nyakamon tartó zsinórzat elszakadván, a katona szuronyos puskástól, mentéstől jobbra, én pedig balra a földre buktam. Bármennyire óhajtottam volna Forinyák Géza oldalán maradni, életfentartási ösztönöm menekülésre kényszerített, és én mentém hátrahagyásával szerencsésen megszabadultam. A szegény sebesültet, lisztes zsákokkal megrakott szekérre lökték, és a Rókus kórházba vitték. A temetőtől a kórházig mindenütt hulló vére jelölte utját. Az ifjúságban néhány könnyű sérülésen kívül egyéb baj nem esett.

A kis Lónyay Bélának, gróf Lónyay Menyhért legidősb fiának felöltőjét fúrta át egy golyó.

A lehangoló hír villámsebességgel terjedt el a városban. Főrangú, előkelő hölgyek siettek azonnal a kórházba, és tizenkilencz napon át szakadatlanul a leggyöngédebb kezek ápolták a szegény haldoklót, és a bánatos családnál — részvétők jelül — a legmagasabb személyiségek hagyták hátra névjegyeiket.

Forinyák Géza ezen időben első éves jogász volt; atyja tekintélyes pesti háziúr, és egyike azon számosaknak, kik mindig a létező hatalommal tartanak, szigorúan óvta fiát az ifjúság

mozgalmaitól; sőt miután fivérem és én notórius tüntetők valánk, daczára annak, hogy unokatestvérek voltunk és együtt növekedtünk fel, társaságunktól is szigorúan eltiltotta.

Forinyák Géza azonban, apja tilalmát megszegve, márczius 15-dikén korán reggel betoppant hozzám, és mialatt fivérem az ifjúság egy részével a ferencziek temploma előtt, mely szintén katonailag volt, a vasárnapi nap daczára megszállva, tüntetett, ő velem jött a Fillinger kávéházba, onnan a szénatéri kálvinista templomba és a temetőbe; megsebesülése utolsó perczéig nem mozdult oldalam mellől.

Nekem jutott a szomorú feladat, hogy atyját a gyászesetről értesítsem. — Ezalatt a sebesültet daczára annak, hogy súlyos sebe és az iszonyú vérvesztés folytán a szó szoros értelmében haldoklott, a kórházban legszigorúbb rendőri felügyelet alá helyezték, és tulajdon édes atyját sem bocsátották mindaddig hozzá, míg a délutáni órákban Albrecht főherczeg nem adta meg erre az engedélyt. Ő fensége ez alkalommal következő szavakat kegyeskedett a kesergő apához intézni: — Nagyon sajnálom, hogy az ön fiával történt e szerencsétlenség, mert tudom, hogy önt a forradalmárok s c h w a r z g e l b-nek nevezik!

Mi pedig ebből azon időben azt következtettük, hogy Ő fensége nem lett volna megilletődve, ha Forinyák Géza helyett minket, kiknek apái

nem voltak s c h w a r z g e l b e k, ért volna e szerencsétlenség. Tagadom különben, hogy nagybátyám, Forinyák Géza édes atyja ne lett volna jó magyar érzelmű. Házi úr volt és féltette házát a szent gellérthegyi citadella ágyúitól, és ennek következtében félt a forradalomtól.

Este a fiatalság fenyegető hangulata még fokozódott; egyrészt a rendőrségi épület előtt Prottmant, a rendőrigazgatót insultálta, másrészt pedig a kerepesi uton, a színházba menetelt tiltotta el. Lovasság riasztotta szét az összecsődült népet. A város több pontján véres összeütközések fordultak elő a katonaság és a nép között. Sok sebesülés, és még számosabb elfogatás történt. Nekem magamnak is szöknöm kellett a fővárosból, mert 15-dikén éjjel lakásunkra tört a rendőrség, és összes irományaimat lefoglalta; engemet Szaplóczay Miklós jelenlegi képviselő szivessége mentett meg a rendőrség körmei közül.

Az ellenem alkalmazott szigornak az volt okozója, hogy mentemben, melyet a katonaság tőlem a temetőben diadalmi jelvény gyanánt elfoglalt, névjegyeim mellett néhány forradalmi proclama-tiót is talált.

Tizenkilencz napig kinlódott az 1860-diki tüntetések első vértanúja Forinyák Géza, míg végre, april 3-án délutáni három órakor jobblétre szenderült. Teritőjén lerajzolta őt Telepy, de e

kép oly idegrázó volt, hogy a rendőrség jónak látta az összes készletet azonnal lefoglalni. A családnak legnagyobb erőfeszítésébe került a holttest kiadatását kieszközölni. A hatóság éjjel lopva, a Rókus kórházból akarta eltemettetni. V e z e r l e Z s i g m o n d vállalta magára a felelősséget, hogy a rend, ha a temetés alkalmával sem rendőrség, sem katonaság magát mutatni nem fogja, nem fog megzavartatni.

Temetése imponans, és nagyszerűségében minden képzeletet fölülmuló volt. A legmagasabb aristocratia hölgyei, élükön gróf B a t t h y á n y i L a j o s özvegye, mély gyászban jelentek meg. Sem katonának, sem rendőrnek nem volt szabad mutatnia magát. A rendet az ifjúság tartotta fel. A jelen volt gyászoló közönséget százezer emberre becsülték. A nyílt sirnál V e z e r l e Z s i g m o n d mondott a halott fölött búcsúztatót. E beszédjének köszönhetette, hogy ez időtől kezdve, nyolcz hónapon át az ifjúság egyedüli vezére volt, de ugyanannak köszönhetette azt is, hogy még azon éjjel elfogták és mint lázitót, néhány hétfig becsukva tartották.

Számos elfogatás történt márczius 15-dike alkalmából; így többek közt elfogták K i l é n y i H u g ó t is, jelenlegi miniszteri osztálytanácsost, de míg Vezerlének a megyeház emeletén adtak tisztességes szobát, addig Kilényit a megyeház pinczebörtöneibe zárták.

Márczius tizenötödikének eseményei ország-
szerte mély benyomást okoztak. Forinyák Géza
kiontott vére előtérbe helyezte a forradalom lehe-
tőségét és szükségét. Márczius 15-dike után a moz-
galom, mely eddig Pestre, az egyetemi ifjúságra
szorítkozott, országszerte óriási mérveket öltött.

A hatalom is belátta, hogy Magyarországot
sem nem centralizálhatja, sem nem germanizálhatja.
Márczius 15-dike volt azon utolsó csepp viz a
pohárban, mely a pénzügyi zavar és a bonyoló-
dott külügyi viszonyok következtében fontos el-
határozásokat szült: Albrecht főherczeg
visszahívását, és a megerősített birod-
almi tanácsot.

VI.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN HALÁLA.

A márczius 15-diki véres nap és Forinyák Géza nagyszerű temetése után az ifjúság mozgalmaira rideg napok következtek. A rendőrség kérésselhetlen szigorral nyomott el már csirájában minden tüntetést. Az ifjúság vezetői részint fogságba kerültek, részint kötött útlevéllal hazamenesztettek, részint pedig, mint szökevények az országban bujdostak.

Magam is, — mint fentebb már említém — azon megtisztelő szerencsében részesültem, hogy *in contumacia* m besoroztak, és ha megcsiphettek volna, két évre a komáromi ügynevezett *strafcompániá* b a szándékoztak küldeni, hogy az állam szolgálatában a kötöttség nemes mestersége mellett tanuljam feledni forradalmi törekvéseimet.

Mellesleg megemlítem, hogy azon alkalommal, midőn engem márczius 16-án délután a rendőrség szüleim lakásán el akart fogni, Kormos Béla, ki velem együtt a temetői expedíció rendezője volt, és kire a rendőrség szinte hajtóvadászatot tartott, szüleimnél látogatóban volt; a rendőrség, miután engem otthon nem talált, házunkat körülfogta és őrizte; Kormos tehát, hogy helyettem a fogdmegek kezébe ne kerüljön, női álruhában menekült lakásunkról. Szélszend uralkodott ez időben az ifjúság körében; e tétlenség azonban csak látszólagos volt. Megmutatta ezt azon mozgalom, mely akkor támadt, midőn egyszerre megérkezett a rémhír, hogy gróf Széchenyi István Döblingben agyonlőtte magát. Azoknak, kik az akkori viszonyokat nem ismerik, vagy kik a 60-as év hangulatát a legközvetlenebb közelből nem észlelték, fogalmuk sem lehet arról, hogy a magyar közönség, de különösen a fővárosi ifjúság minő ábrándos reményeket kötött a döblingi remete nevéhez. Ha Széchenyi ma élne és a politikai arénában szerepelne, a nemzet egy részénél, konzervatív hajlamai következtében talán ép oly népszerűtlen lenne, mint a minő ma például Andrássy vagy Tisza.

Akkor azonban a zsarnokság nyomása alatt nem ismertünk politikai árnyalatokat; a ki nem volt forradalmár, azt hazaárulónak bélyegezte a közvélemény. Széchenyi lángeszétől, hazafiságától

várta mindenki a jelszót, sőt a kultus ezen neme még fiaira is kiterjedt, kikről suttogva regélte a nemzet reménykedő része, hogy apjuk megbizásából Magyarország érdekében a külföld hatalmasaival folyton érintkeznek. Képzelték tehát, hogy az akkori viszonyok közt minő óriási megdöbbenést okozott Széchenyi öngyilkosságának rémhire Budapesten.

Bátran el merem mondani, hogy nem akadt fővárosunkban száz ember, ki lelke mélyéből meg ne lett volna győződve arról, hogy a legnagyobb magyar orgyilkosoknak lett áldozata. Tarkábbnál tarkább rémes hírek jártak szájról-szájra, és olyanok voltak azon idők, hogy jaj lett volna annak, ki fölöttük kételyét hangosan bátorkodott volna nyilvánítani! Természetes, hogy ily országos eseménynyel szemben az ifjúság sem maradhatott tétlen. Alig, hogy híre ment Széchenyi halálának, az ifjúság azonnal gyűlést tartott a Fillingner kávéházban, és elhatározták, hogy tömegesen felrándulnak Bécsbe a nagy hazafi temetésére.

A kávéház udvarán, közvetlenül a tanácskozás után gyűjtő asztalok állítottak fel a szükséges pénzösszeg előteremtésére, és oly nagy volt a lelkesedés, hogy félóra alatt a rendező bizottság a szükségesnél is nagyobb pénzösszeggel rendelkezett. Az adakozás sorát 100 forinttal gróf Károlyi Gyula nyitotta meg.

Oly nagy volt az ifjúság körében a felrándulók száma, hogy a rendező bizottság (Beniczky, Bicskey, Huszár, Kovács, Vezerle) egy külön gőzhajót bérelt ki a felutazó ifjúság számára. Este hat órára volt az indulás ideje kitűzve.

Látni kellett volna ez alkalommal a pesti Dunapart minő festői látványt nyújtott! A legmagasabb arisztokraczia összes, Pesten időző tagjai fényes fogataikon tüntetőleg megjelentek. Általában a magyar arisztokraczia dicséretére legyen mondva, hogy az akkori válságos időkben teljes odaadással együtt érzett a nemzettel, nem úgy, mint most, mikor lépten-nyomon azt tapasztaljuk, hogy a nemzet nyilvánulásától tüntetőleg távol tartja magát.

Ezerekre menő néptömeg mondott Isten hozadékot távozó ifjainknak, kik tömegesen, hazafias dalok éneklése mellett vonultak a hajóra. A gőzös katlana már fűtve volt; ifjaink nagyrésze már kényelmesen elhelyezkedett, midőn egyszerre a hajó fedélzetéről baljóslatú moraj hangzott át az indulást váró néptömeghez.

Az indulás perczében megjelent ugyanis több szuronyos rendőr kíséretében Hille r rendőrbiztos, és magasabb parancs folytán eltiltotta a hajó kapitányának az indulást; az ifjúságot pedig felhívta, hogy oszolja szét. Képzeltető, hogy ily felszólalásra mily nagy volt az akkori jogászság

méltatlankodó haragja! Szemben a rendőrség ezen parancsával különféle eredeti indítványok merültek fel, melyek közül legeredetibb volt — ha jól emlékszünk — Lupp a Péter, jelenlegi képviselő indítványa, miszerint a hajó kapitányát és Hiller biztost a Dunába kell lökni, a hajót pedig útnak indítani.

Az indítvány természetesen általános tetzésre talált, és végre is hajtatott volna, ha Bicskey Kálmán és Vezerle Zsigmond a reszkető biztost a rendőrségi épületig testökkel nem fedezik.

Bicskeyt ezért hálából Prottmann rendőrfőnök éjszakára a rendőrség kóterében marasztotta; Vezerlének pedig tudtára adatott, hogy felsőbb parancs folytán az ifjúság tömeges felrándulása Bécsbe eltiltatott, és az esetleg nemcsak karhatalommal fog megakadályoztatni, hanem netalán engedetlenség esetén az ifjúság vezetői szigorú felelősségre fognak vonatni. Természetesen ily erőszakos rendszabályokkal szemben az ifjúság tömeges Bécsbe utazása elmaradt, 30—40 ügyes ifjúnak sikerült azonban a szemfüles rendőrség kijátszásával a vaspályán Bécsbe felrándulni.

Az itthonn rekedt ifjúság ennek következtében a belvárosi plébániatemplomban tartott nagyszerű gyászmise alkalmával róvta le Széchenyi emléke iránt kegyelete adóját.

Az ifjúság szép példáját követte az egész ország, és a legrongyosabb faluban is tartottak gyászisteni tiszteletet a legnagyobb magyar emlékére.

Megjegyzendő, hogy ezen Széchenyi-réquiemek alkalmával lett a Szózat mint egyházi és nemzeti ének és imádság a templomokba bebecsátva.

VII.

BENEDEK TÁBORSZERNAGY ÉS A „KIKEMÉNYITETT” BIRODALMI TANÁCS.

Forinyák Géza halála után, és az ifjúságnak mindinkább fenyegetőbb alakot öltő tüntetéseivel szemben, melyek az ország minden vidékén visszhangra és követőkre találtak, Albrecht főherczeg kormányzói állása mindinkább tarthatlanná vált, annál is inkább, mert Bach miniszter bukása után a bécsi irányadó körökben Magyarország iránt békésebb hangulat kezdett uralkodni. Persze, hogy a 48-diki törvényes állapotok visszaállításáról ott fenn hallani sem akartak. Ma, midőn nincs Magyarországon ember, ki a koronás király iránti hűséget ne tartaná legszentebb kötelességének, ma, mint korrajzíró bátran elmondhatom, hogy Bécsben nem ismerték a nemzet akkori hangulatát, mely nem kibékülésre, hanem a forradalomra, és az in-

vázióra számított; másrészt el hagyták magukat ámitani a magyar ó-konzervatívek által, kik égre-földre esküdtek, hogy a nemzet aspirációi a 47-es állapotok visszaállítása által teljesen ki lesznek elégítve.

A megbékítés utjának egyengetése és a turbulens elemek megfékezése végett Albrecht főherczeg helyébe Magyarország katonai és polgári főkörmányzójávé Benedek táborszer-nagy neveztetett ki. Ki nem emlékeznék még a 60 as év ezen eredeti alakjára? Az udvar és katonai körök kegyeltje levén, azzal ámitotta magát rövid magyarországi működése ideje alatt, hogy ő a nemzetnél is népszerű; pedig, ha nem is gyűlölték, nyers kaszárnya modora és polgári ügyekben tanusított képtelensége miatt gúny tárgyának tekintették. Benedeknek Pesten első dolga az volt, a jogász ifjúságot, a rendőrség ezen bête noire-ját megszelidíteni. Mintha lehetséges volna a ketreczéből kiszabadult oroszlánt, mely már vért szagolt, czukros süteménnyel börtönébe visszaterelni! Benedek azonban bizott önma-gában, és egy szép napon betoppant az egyetembe. Az ifjúság nagy számmal sereglett össze, és kíváncsian várta a törtéendőket. A táborszer-nagyot beléptekor néhány gyöngé éljen fogadta, de ekkor Áldássy József és Bartha Gusztí, az egyetem két híres bassistája, stentori hangon rivalt az éljenzőkre: „sem mi éljen“

és ez intő szavakra halotti csend állott be. Benedek erre oly hangon kezdett speechelni, mintha nem is a nemzet ez időszerinti legelkényeztetőbb fiaival, a pesti ifjúsággal, hanem közbakáival társalogna. Ifjainkat hazánk legtekintélyesebb egyénei, — Deák, Eötvös — egészen más hanghoz szoktatták; elképzelhető tehát, hogy a kormányzó beszéde minő ámulatba ejtette őket; zúgással, püsszegéssel válaszoltak. Az egyetemi tanács tagjai sejtelmével birtak saját tapasztalataik nyomán a bekövetkezhető eseményeknek, és minden áron véget akartak vetni a készülöben levő botránynak. Az ifjúság növekvő haragjával szemben végre Benedek is jobbnak látta eltávozni, csakhogy az nem annyira diadalmenethez, mint gyors sadovai visszavonuláshoz hasonlított.

Más alkalommal a táborszernagy palotájába rendelte fel a jogász ifjúság vezéreit, és ott atyai oktatásokat adott nekik. Ifjaink közt jelen volt Fésüs György is, ki mellén összefont karokkal hallgatta a kormányzó sületlen beszédét. Egyszerre, beszéde közben, hirtelen megáll, és katonásan reá mordul Fésüsre:

— Hallja, midőn én előttem áll, tegye magát glédába; lábhoz a kézzel!

Fésüsnek ezen kifakadásra egyetlen arczizma sem változott, és rendületlenül megmaradt előbbi állásában. Benedek, ilyen engedetlenségen

elbámulva, hozzá lépett, és miután mordúl szeme közé nézett, azt kérde tőle:

— Tudja-e, hogy én tábornagy vagyok?

— B á n o m i s é n, volt a lakonikus válasz.

A tábornagy ilyen világ nem látott dolog hallatára még jobban elbámult.

— De én a császár személyét képviselem, folytatá a tábornok.

— É n m e g a j o g á s z o k é t, volt reá a büszke válasz.

Benedek csodálkozással vegyes tisztelettel nézett néhány perczig farkasszemet e derék, bátor ifjakkal, kik sem az ő kardjától, sem veres nadrágjától, de sőt még a császár nevéől sem riadnak vissza. Pár percnyi gondolkodás után mind-egyikössel melegen kezét szoritott, és ezzel szó nélkül ott hagyta őket a faképnél.

Csehországban egy faluban van egy hid e felirattal: „Ezen hid építettett I. Ferencz József és Bernler Jakab polgármester uralkodása alatt.“ Az itt elbeszélte és elbeszélendő dolgok is Benedek tábornagy uralkodása alatt estek meg. (Hja, biz akkor sokan uralkodtak Magyarországon.)

Ez időszakba esik az úgynevezett „verstärkter Reichsrath“ egybehívása, melynek feladata leendett Magyarország pacificatiójának megkísérlése mellett az öszszbirodalom számára, a kormányzás egységének fenntartása mellett, alkotmányt kidolgozni. Minő kicsinyléssel, bizalmat-

lansággal, sőt mondhatnám, gyűlölettel fogadták hazánk legintelligensebb körei a kormány ez új intézkedését, mutatja az is, hogy az akkori legtekintélyesebb magyar lap, a „Pesti Napló,“ következetes gúnynyal, a rendőrség fenyegetése daczára, ez új intézményt, tanácskozása ideje alatt folyton kikeményített birodalmi tanácsnak nevezte. Több tekintélyes magyar honfitársunk is ki lett nevezve a „kikeményített birodalmi tanácsba,“ így a többek közt Deák, Eötvös és gróf Barkóczy János. Deák — véleményem szerint — népszerűsége tetőpontját ez időben érte el, midőn szokott nyugodt modorában kijelenté a császár előtt, hogy a kinevezést el nem fogadhatja, „mert ő 1848 ban, mint miniszter, Ferdinánd király kezébe tette le az alkotmány iránti hűségre az esküt.“

Hogy minő döntő nagyhatalomnak tekintették azon időben Magyarországon az ifjúságot, annak illusztrációjául legyen szabad felemlítenem a következő epizódot.

Beavatott körök emlékezni fognak, hogy Eötvös azon időben hajlandó lett volna elfogadni kinevezését, nem ugyan, mintha jogfeladásra gondolt volna, hanem, hogy hazája elévülhetlen jogait, az absolutismussal szemben férfias hangon védelmezhesse. Mielőtt azonban e merész lépésre elszánta volna magát, tanácsosnak vélte előbb a következményekre nézve a közhangulatot kifür-

készni, és eshetőleg azokat, kik akkor a közvéleményt teremtették, eszméjének megnyerni. Az ifjúság néhány kiválóbb tagját e célból egy alkalommal magához kérette kedélyes reggelire, és meggyőződésteljes érvekkel iparkodott feltűntetni mindazon erkölcsi nyereséget, melyet e lépésnek hazánk ügye köszönhetni fog. Ifjaink, kik hazánk jogait fegyverrel vélték kivívhatóknak, álmélkodva hallgatták a nagy hazafi kijelentéseit, míg végre akadt köztök egy merészebb, ki őszintén kimondá társai helyeslése közt, hogy a közvélemény mindazokat hazafiarulóknak tartaná, kik az abszolút hatalomhoz bárminő ürügy alatt közelednének. E t v ö s e határozott nyilatkozat hallatára elejté a beszéd tonalát; és nem állítom bár, hogy az ifjúság ezen nézete elhatározására döntő befolyást gyakorolt, de történeti tény az, hogy ő is visszautasítá kineveztetését.

Barkóczyval is megtörtént azon hallatlan eset, hogy néhány napig egyike volt az ország legnépszerűbb férfiainak. Ő ugyanis, mint az ó-conservatívek enragirt hive, belépett a „kikeményített birodalmi tanácsba,” és ott oly klasszikus gorombaságokat tálalt fel a minisztereknek, de különösen a magyar renegátnak, gróf Nádasdy igazságügyminiszternek, hogy az egész nemzet tapsolt örömeiben. Igaz ugyan, hogy népszerűsége csakis addig tartott, míg nevét az oktoberi férfiak közt nem láttuk.

Ezen gyülekezet tanácskozásainak lett eredménye az októberi diploma, mely Magyarország sorsára is döntő befolyást gyakorolt, a mennyiben ez volt az első lépés azon az úton, mely az egységes, centralisticus Ausztriából az 1867-diki kiegyezéshez vezetett.

Az októberi diploma fogadtatásáról Magyarországon, önálló fejezetben fogok megemlékezni.

VIII.

AZ IFJÚSÁG MŰKÖDÉSE AZ OKTOBERI DIPLOMA MEGJELENÉSEIG.

Az absolut hatalom 1860-diki év nyarán megeresztette kissé a gyepőt, és az ifjúság is szabadabban kezdett mozogni.

Első sorban, hogy a főváros és az ifjúság ingerültségére csillapítólag hassanak, feláldozták a közvéleménynek a Bachrendszer leggyűlöltebb emberét, *Prottmann* rendőrigazgatót. Elmozdították állomásáról, és *Worafka* rendőrtanácsost nevezték ki helyébe.

Prottmann teljes tudatával birt népszerűtlenségének, és titokban akart elosonni Budapestről. Az ifjúság, mely oly gyakran érezte vaskezeinek súlyát, és a magyarok elleni fanaticus gyűlöletét, minden áron el akart tőle búcsúzni. Hosszú volna elbeszélni, de a discretió is tiltja, hogy mi módon sikerült az ifjúság több tagjának

megtudni Prottmann úr elutazása határidejét. Az esteli bécsi postavonattal indult útnak, és utazási készülleteit oly titokban vitte, hogy legbizalmasabb emberei az utolsó perczen értesültek arról. Midőn a vonat Palotára ért, Prottmann könnyebbülten sóhajtott fel, de alig állt meg a vonat, oly nagyszerű macskazene fogadta, a minőért rendőrigazgatósága ideje alatt halomra lövette volna az ifjúságot.

Ifjainknál a lovagias magyar természet ez alkalommal sem tagadta meg magát; Olaszországból élve ily ember nem menekülhetett volna, és más, még a legműveltebb államban sem kerülhette volna el a tettleges bántalmazást; a magyar ifjúság, melyet ő a tüntetések kezdetétől fogva oly brutális módon üldözött és sujtott, ártatlan macskazenével hűtötte le boszúját; és még ekkor is akadtak többen, kik a bukott ellenséget egyszerűen ignorálandónak vélték.

Az ifjúság, ezen aránylag nyugalmasabb napokban is folyton erélyes szívóssággal tört kitűzött célja felé: a nemzeti ellenállást nemcsak a fővárosban, de az ország különböző vidékein szítani és éleszteni.

A rendőrség fenyegető magatartása, és katonai erő alkalmazása daczára nagy ünnepélyességgel, és ezernyi közönség jelenlétében a kies Svábhegyet elkeresztelték „Széchenyibegynek“, és ezzel nemcsak a legnagyobb magyar emléke iránti

kegyeletnek akartak kifejezést adni, hanem egy újabb lépést óhajtottak ezen tényök által a főváros magyarosítása terén tenni. Még a mult nyáron felkerestem és megtaláltam azon kőrakást, melyet ez ünnepélyes kericsztelő alkalmával kegyeletes kezek összehordottak.

E példát követte az ország minden vidéke, és ha ma bejárjuk kisebb-nagyobb hazai városainkat, mindegyikben találunk Széchenyi nevére elkeresztelt utczát, tért, sétányt, ligetet; mindez 1860-ból, a budapesti ifjúság kezdeményezése folytán veszi eredetét.

Időközben az ifjúság vezértagjai több ízben kirándulásokat tettek az ország különböző vidékeire, és mindenütt tárt karokkal fogadták őket; és merész fellépésök, buzgó, néha túlheves hazafias kitöréseik mindenütt gyújtó hatást idéztek elő. Sokan fognak még emlékezni a sárospataki főiskola háromszáz éves fennállásának ezen évben nagy fénynyel megtartott ünnepélyére; a budapesti ifjúság küldöttsége is részt vett abban, és az ország legkiválóbb tekintélyei részéről a leghizelgőbb fogadtatásban részesült. Tettek még kirándulást Balaton-Füredre; a vendégszerető Pannonhalmára, és a merre csak jártak és a hol csak megfordultak, mindenütt valóságos diadalünnepet ültek. Nem hagyhatok itt említetlenül egy epizódot, mely az ifjúság akkori vezetőinek lovagiasságáról újabb tanúságot tesz. Rákos-Palotán ez év nya-

rán — nem emlékszem már, minő ürügy alatt — nagy népünnepet rendeztek, melyen az egyetemi ifjúság is teljes számmal megjelent. A közlekedő vonatok egyikén utazott G ö r g e y A r t h u r neje és leány a; néhány hevesebb és műveletlenebb ifjú, — a sok hazafias szónoklattól és talán a bortól is fölhevülve — a hölgyeket szenvedélyesen és durván bántalmazta, mely majdnem tettlegességgé fajult; az ifjúság jelenlevő vezérei azonban saját testökökkel védelmezték a védtelen hölgyeket, és csak nagynehezen sikerült őket a dühöngő tömeg boszúja ellen megóvtalmazni. Görgey Arthur 1867-ben véletlenül találkozot Posta Ferencz honvédezredesnél e lovagias ifjak egyikével, és meghatottan és meleg szavak kíséretében köszönte meg családjának évekkal ezelőtti megvédését.

Abban is rendkívül tapintatos maradt tüntetései közben az ifjúság, hogy utcai föllépéseiben folyton távol tudta magától tartani a csöcseléket; elejét akarta ez által venni minden féktelenségnek, mely az általa védett ügy komolyságának, és föllépése méltóságának ártalmára leendett. Junius hó végén még ma is ismeretlen indokokból esténként a nemzeti színház előtt a csöcselék komoly jellegű tüntetéseket rendezett, sőt a szétoszlatásukra ki-rendelt katonasággal véres összeütközései voltak. Az ifjúság ezen mozgalomtól nemcsak távol tartotta magát, hanem, miután azt hitte, hogy azt

a rendőrség maga szándékosan provokálta, határozottan tiltakozott ellene.

Nem hagyható említés nélkül az augusztus 20-diki szent istvánnapi tüntetés sem, mely a tömegre, hangulatra és a rendezés tapintatosságára nézve ezen tüntetési korszak történelmében páratlanul áll!

Képzelve a szives olvasó, hogy Budapest összes lakossága talpon volt, gondolja hozzá, hogy Magyarország minden vidékéről 20-25 ezer művelt, tözsgyökeres magyar rándult fel, hogy részt vegyen e nemzeti ünnepen; ehhez járult még az izgatott hangulat, melyhez csak egy szikra kellett, hogy lángra lobbanjon; a kormány körök el is voltak valamely forradalmi kitörés eshetőségére készülve, sőt külföldi tekintélyes lapok egész határozottan e napra tették Magyarországon a forradalom kitörését. Tekintve az ország hangulatát, nem tartozott volna a lehetetlenségek közé valamely tetteges mozgalom megkísértése, ha az akkori kormány meglepő ügyességgel elejét nem veszi ezen eshetőségnek. Benedek kormányzó, — valószínűleg Bécsből jött utasítás folytán — a rend fenntartására ugyanis az ifjúságot kérte fel, és megígérte, hogy teendőikbe sem a rendőrség, sem a katonai erő nem fog beleavatkozni. Ennek köszönhető, hogy az ünnepély fényesen és a legszebb rendben folyt le. Áldássy József, Beniczky Emil, Vezerle Zsigmond voltak az ifjúság köréből az ün-

nepély főrendezői; szent István jobbjának körülhordozásakor Vezerle Zsigmond tartott rövid, lelkesítő beszédet, melyre az óriási néptömeg riadó éljenci válaszoltak. Az ifjúság erre körülfogta Scitovszky hercegprimás fogatát, Áldássy József a nemzeti zászlóval kezében felült a kocsira, és a halálra ijedt főpapot diadalmenetben vitték palotájáig. E jelenet, tudomásom szerint, valamelyik festő művésznök által meg lett örökítve. Az ünnepélyt este a városligetben nagyszerű népünnep reszktette be.

Ugyanez év nyarán tárgyalatott Budán a cs. kir. országos törvényszék előtt azon politikai bűnper, melyre bár mai nap kevesen emlékeznek, de mely akkor néhány napig Budapest összes köreit lázas izgatottságban tartá, és melynek Szilágyi Virgil későbbi népszerűségét köszönheté. Tancsics Mihály, Pápay, és a két Hindy fiú ültek a vádlottak padján; összeesküvéssel, felségárulással voltak vádolva. A közönség, de különösen az ifjúság feszült figyelemmel kísérte a tárgyalás menetét, és bármennyire fájlalta is Tancsics elítélését, a többi vádlottak fölmentése fölött kitörőleg nyilvánítá örömet.

A per folyama alatt két jelenet gyakorolt rendkívüli hatást a jelenlevőkre. Az egyik azon nemes verseny, melyet Tancsics és Pápay egymás ellenében kifejtettek, mindkettő a politikai bűn elkövetését magára vállalván, és erősítvén,

hogy a másik ártatlan. Megható látvány! Egy aggastyán, ki a szabadság eszméjéért mosolyogva kéri az örökös rabságot, és egy ifjú, ki az aggastyántól irigyli a vértanú töviskoronáját. A közvádoló e versengés hallatára elhalaványodott, és szégyenkedve sütötte le fejét. Csakhamar eszébe ujtott azonban, hogy ő cs. kir. szolgálélek, kinek a szabadságot gyűlölni, és a vértanukat kinezni kell. Fölemelte tehát fejét és még szenvedélyesebben vádolta áldozatait. A nemes küzdelemben végre Tancsics lett a győztes: „Te még fiatal vagy, mondá, neked élned és működnöd kell hazáért; én már öreg vagyok, és ha elveszek a börtönben, halálom a szabadság szent ügyének újabb bizonyítványa lesz!”

Igy szólt az ősz Tancsics és a törvényszék is osztotta nézetét, mert csak őt ítélte el.

Szilágyi védbeszéde szinte óriási hatást idézett elő; 1849 óta magyar fül ily bátor, férfias szavakat nem hallott. Szilágyi beszéde folyamán a közönség minden perczen azt várta, hogy annak elmondásaért a törvényszék őt is a vádlottak padjára ülteti. És habár K á k a y A r a n y o s később azt írta róla, „hogy oldalba rúgta a döglött oroszánt,” mindamellett is Szilágyin kívül alig akadt volna azon időben egyén, ki ily védbeszédet bátorkodott volna elmondani. Szolgálatot is tett vele hazájának, mert merész szavaira sok csüggedésnek indult sziv kezdett hevesebben dobogni.

E korrajz folyamán lesz még alkalmunk Szilágyiról, és azon idők viszonyaira való befolyásáról gyakrabban megemlékezni. —

Ezen eseményekkel majdnem egyidejűleg ugyancsak Szilágyi Virgil kezdeményezése folytán a főváros társadalmi életében oly mozgalom indult meg, mely az akkori viszonyok közt rendkívüli fontossággal birt. A „nemzeti casinón“ kívül Budapestnek nem volt egyetlen zártkörű clubbja; az pedig kiválólág a főrangúak találkozó helye levén, a középosztálybeliek, ha felvették is oda, feszélyezve érezték ott, az idegen légkörben magukat. Az írók, művészek, ügyvédek, színészek, s az ifjúság műveltebb része kávéházakra és vendéglőkre volt utalva. Ezen hiányon akart segíteni azon második casinó, mely eleinte „Pesti casinó“ neve alatt alakult, és mely ma is létezik „Nemzeti kör“ czime alatt.

A helytartóság eleinte semmi áron nem akarta engedélyezni ennek létrejöttét, mert velünk egyült a kormány körök is igen jól tudták, hogy ez egyletnek be nem vallott titkos célja, a nemzeti ellenállás szervezése a társadalmi téren, és az értelmiségnek sorakozása. Mondom tehát, hogy ezen okoknál fogva nemcsak a kormány kísérte figyelemmel, hanem a fővárosi középosztály is rendkívüli érdekeltséggel vett részt annak alakulásában.

A nemzeti casinónak majdnem összes tagjai a „Nemzeti körnek“ is tagjaivá lettek; írók, mű-

vészek, ügyvédek itt adtak maguknak találkozózt, és az ifjúság is legkiválóbb tagjai által volt benne képviselve ; ennek igazolásaul közlök az akkori ifjúság köréből néhány nevet, kik e „Nemzeti kör“-nek tagjai voltak: Beniczky Emil, Kormos Béla, Dániel Ernő, Bicskey Kálmán, Szentkirályi Albert, a Szemző fiúk, Huszár Imre, Vezerle Zsigmond, Mátyus Arisztid, Thaly Kálmán, a Máriássyak, Tahyak, és Szentiványiak stb.

Épen azért, mert társadalmi és politikai okoknál fogva ezen egyletnek oly nagy fontosság tulajdonított, épen azért az első alakuláskor a választásoknál, különösen az első igazgató választásánál valóságos fanaticus korteskedés fejlődött ki. Két részre, két pártra szakadtunk ; mi, fiatalság az úgynevezett vörösek, Szilágyi Virgilt óhajtottuk első igazgatónak ; a vének, vagy mint mi neveztük őket, a vaskalaposok, Kléh István és Ghiczey Samu vezetése alatt első igazgatónak báró Kemény Zsigmondot, második igazgatónak Szilágyi Virgilt választották meg. Midőn pedig a választás ezen eredménye folytán Szilágyi a második igazgatói állásról leköszönt, az a főváros köreiből valóságos eseményt képezett, napokig közbeszéd tárgya volt, és hatásra nézve mainap felérne egy miniszterválsággal. A vaskalaposok és vörösek közti harcz ezután is szakadatlanul tartott. Szilágyi bukásaért a jövő évben azzal boszultuk meg magunkat, hogy megbuktattuk a vaskalaposok

igazgató jelöltjét, és Jókay Mórt választottuk meg.

E körnek az akkori közvélemény alakulására, később a képviselőház pártviszonyaira, és általában a társadalmi életre döntő befolyása volt. Példa gyanánt fölemlitem, ámbár alantabb részletesebben fogok megemlékezni, hogy e körben kezdődött a Haynau album aláírói elleni általános hajtóvadászat; Bicskey Kálmán tette az indítványt, hogy mindazok, kik 1849-ben Haynau-nak ama hirhedt hódolati albumot aláírták, a körből zárasának ki. Két napig tartott e kérdés felett az elkeseredett vita, és végül még Haynau leánya vagy nővére is belevegyült abba, a mennyiben a lapokban ez ügyre vonatkozó nyilatkozatot tett közzé. Itt, a Nemzeti körben colportálták az absolut korszak titkos rendőreinek névsorát, mely azonban, némelyek lelkiismeretlensége folytán, ártatlanokat is sujtott.

Még most is élénken emlékszem, hogy egy délután Vas Gereben is tüzesen kikelt a volt titkos rendőrök ellen, és ellenök erélyes megtorló rendszabályok alkalmazását sürgette. Beszéde közben az öreg Stuller hozzá sompolygott, és megmutatta Vas Gerebennek egy ily névsoron saját nevét. Vas Gereben kékölt, zöldült dühében, mi pedig kikaczagtuk őt. Végül megemlítem, hogy gróf Teleky László, kit Drezdában történt elfogatása után tiszteletbeli el-

nőkünknek választottunk, itt e körben tartotta első nagyszabású politikai beszédét.

Az idők és viszonyok változtával a Nemzeti kör jellege is átalakuláson ment keresztül.

Elmondhatjuk róla, hogy nemcsak teremtője, Szilágyi Virgil, hanem az általa alakított forradalmi kör is színt változtatott!

IX.

AZ OKTÓBERI DIPLOMA.

Részletesen szándékozom ecsetelni azon fogadtatást, melyben Budapest október 22-dikén az októberi diploma közzétételét részesítette.

Szokás ellenére a budapesti egyetemi tanév megkezdése, magasabb parancs folytán október 15-dike helyett, november elsejére, illetve 15-dikére halasztatott; a diploma megjelenésekor tehát igen kevés számú ifjúság tartózkodott fővárosunkban; a vezérek legnagyobb része is falun időzött, úgy, hogy a diploma megjelenésekor alig néhányan voltunk együtt a fővárosban.

Ezen államokmány tartalmát az utolsó pillanatig oly titokban tartották, hogy midőn ifjabb Emich Gusztáv, a cég jelenlegi tulajdonosa, egy kefelenyomatot a nyomdából kiadott, Benedek magához hivatta és bezáratással fenyegette, ha az idő előtt kiadott példányt vissza

nem szerzi. Mi azonban — az ifjúságnak azon időben Budapesten időző vezetői — jóval hamarabb megismerkedtünk annak tartalmával, és miután ugyanakkor már értesítve voltunk azon fogadtatásról is, melyben a császár előző napon Varsóban részesült, Beniczky Emil kalaputczai lakásán gyültünk össze, hogy az esetleges teendőket megbeszéljük. Tisztában voltunk tanácskozásunk kezdetétől fogva, hogy a diplomát közjogi alapul a magyar nemzet elfogadni hajlandó nem lesz, és e tekintetben biztunk a majdan Budapestre felgyülendő, és akkor még mindenható ifjúság pressiójában; nem létezett volna tehát ok a tüntetésre, ha néhány túlbuzgó pecsovics ünnepeyles kivilágítást nem akart volna a fővárosra erőszakolni! Ennek ellenében nekünk is tenni kellett valamit, és legott elhatároztuk, hogy október 21-dikén, a diploma megjelenésének estéjén a főváros utczáin, ugyanazon diploma tiszteletére óriási macskazene mellett körmenetet rendezünk, és minden kivilágított ablakot beveretünk. Az erre szükséges pénzt magunk közt összeteremtettük és a szerepeket magunk közt felosztottuk. Bármily titokban vittük is azonban intézkedésünket, a hatóság ideje korán informálva lett, és a lakosságba is átszivárgott a hír, hogy ma valami történni fog.

A tüntetés megakadályozására nagymérvű katonai intézkedések tétettek, és a Fillinger kávé-

ház erős rendőri felügyelet alá helyezettetett. Rendezőségünk minden intézkedést kijátszott és a macskazene menetét nem a Fillingerből, hanem a Zrínyi kávéházból indítottuk útnak.

A több ezerre felszaporodott tömeg, síppal, dobbal felfegyverezve, az utcai suhancok ordításától kísérve végig vonult a hatvani és kigyó-utczákon, majd meg a városháztéren, annak minden kivilágított ablakát beverve; végig haladt a vaczi utcán, és megállapodott a régi német színház düledező épülete előtt, melyben a rendőrségi hivatal egy osztálya volt elhelyezve. Itt azonban, sájdalom, véres jelenet fejlődött ki; az épület belfejében ugyanis két század katona volt elrejtve, kik a tömeg elérkeztekor azt szuronysegezve rohanták meg; mindkét részről több sebesülés fordult elő; magam voltam tanúja, midőn egy cserépár egy ifjút (Balázsyt) úgy ütött föbe puskaagygyal, hogy az menten összerogyott; a másik perczen azonban már akadt boszúálló kéz, mely egy „stilét“ szúrással a bakát is földre teríté. (Meg tudnám nevezni ezen bátor ifjú nevét, de ma már talán nem venné jó néven, és így inkább elhallgatom.)

A katonaság nem elégedett meg a tömeg szétriasztásával, hanem elkeseredetten még a magánházakba, sőt a kávéházakba is üldözte. Ez alkalommal sebesült meg Scherz József, a

fiatalság egyik szereplő tagja, ki b. Wenkheim Krisztina unokatestvére volt.

A Zrinyi kávéházra, honnan, mint emlitém, a menet megindult, szinte reátört a katonaság, és valamint a váci utcai „Korona“ kávéházban, úgy itt is mindent összerombolt. Itt történt azon tragicus eset, hogy egy békés bádogosmestert, Rapecz Ferencz volt a neve, nyugalmas sakkozás közben egy baka hátulról keresztül szúrt, és ő rögtön szörnyet halt. Hat apró neveletlen gyermeke, özvegye, és 80 éves atyja siratták a derek férfiú megrendítő halálát. Az ifjúság költségén temettették el, és hónapokon át folyt részünkről számukra a gyűjtés, melynek eredményéről a „Pesti Napló“ akkori hasábjai még ma is tanúságot tehetnek.

Vérfagyasztó volt a jelenet, midőn másnap a Rókus kápolnában a kiterített hullát kétségbeesett 80 éves apja hajánál fogva a koporsóból kirántotta és oly kebelrázó beszédet rögtönzött, hogy a jelenlevő rendőrség ereiben megfagyott a vér, és mi, kik e halálnak akaratlan okozói valánk, önkénytelenül keserű könnyeket hullattunk.

Valóságos „Lear király“ volt polgári öltönyben és ha Shakespeare élt és hallhatta volna, trágédiái számát egygyel bizvást szaporithatta volna.

Az októberi diploma életbe lépte óta a pesti egyetemi és fővárosi ifjúság helyzete még az eddiginél is kiváltságosabb lett; mert eddig legalább

működésében a rendőrség brutalitása és az egyetemi tanácsnak felső helyről elrendelt szigorú gátolta némileg; de az úgynevezett alkotmányos aera bekövetkeztével, midőn a régi rendőrség mutatni sem merészelt már magát, az új pedig még szervezve sem volt, Pestnek parancsoló ura az ifjúság vala! Komoly, gondolkodó férfiak, kik ismerték az akkori viszonyokat, ma is igazat adnak nekem, ha azt állítom, hogy azon napokban az ifjúság kezébe volt a kitörendő forradalom eshetősége letéve.

Hozzunk fel néhány analog példát az ifjúság akkori hatalmára vonatkozólag. Egyik jogásztársunkat A b a d a F e r e n c z e t, N e u w i r t h tábornok, B u d a p e s t n e k azon időben leggyűlöltebb egyénisége, az októberi diploma tiszteletére rendezett macskazene alkalmából önhatalmúlag közkatonának besoroztatott. Alig jutott ez tudomásunkra, midőn szokott helyünkön gyűlést tartva, az akkor már kinevezett és Budán székelő tárnokmesterhez, M a j l á t h G y ö r g y, jelenlegi országbiróhoz küldöttséget menesztettünk és azon alternatívát állítottuk elébe, hogy vagy kieszközli jogásztársunk elbocsátását a katonai kötelékből, vagy pedig még ma v é r f o g f o l y n i P e s t u t c z á i n.

A mostani országbiró is más hangon beszélt akkor, mint beszélne ma; nemcsak, hogy rögtön intézkedett jogásztársunk felszabadítása iránt, hanem kérve könyörgött, hogy erőszakos fellépésünk-

kel meg ne zavarjuk különben is nehéz állása jó-
akaró törekvéseit. Elfeledtem ifjú kiszabadított ba-
rátunk nevét, de emlékszem reá, hogy néhány nap
mulva ugyanő és anyja irásban nyilvánítk kö-
szönetüket az ifjúság testületének.

Ugyanezen átmeneti időszakban történt az is,
hogy daczára a készülődő magyar alkotmányos
életnek, az összes hivatalok czége gyanánt a két-
fejű sas szerepelt; uralmuk azonban csak
addig tartott, míg egy vasárnapi nap délutánján
ki nem adtuk a rendeletet — de dato Fillinger
kávéház — hogy azon kétfejű madaraknak, estig
mindannyioknak Bécsbe kell repülniök. Bizony,
mondom, el is repültek mindazok, mint a hogy
azt ékes versekben megírta ez alkalomból a „Bo-
lond Miská“-ban, Tóth Kálmán. — A rendőrség
brutális közbelépésének megszűntével az ifjúság
mozgalmai is nyugodtabbak, de egyszersmind in-
tensívebbek lettek; ez időszakban kezdtem észlel-
ni, hogy azon páratlan egyetértés és összetartás,
mely a veszély napjaiban az ifjúság köreit egybe-
fűzte, a szabadság derengésénél mindinkább lazúl-
ni kezdett; vagyonosabb és jobb családból szár-
mazott ifjaink kezdték magokat a „Fillinger“ de-
magog körében rosszul érezni, és tömegesen me-
nekültek a „Nemzeti kör“ helyiségeibe; (ezen
helyiségről is már bővebben megemlékeztünk) a
vezérek iránt is azon időben kezdett az el-
lenzékeskedések első jelensége mutatkozni; mindez

azonban csakis a figyelmes szemlélő előtt tűnt fel; a hatalommal és a közvéleménnyel szemben az ifjúság még mindig mint kompakt és egységes testület lépett fel.

Iparkodni fogunk az ezután következő fejezetekben az ifjúság nyilvános működésének második korszakát, az októberi diploma megjelenése utáni korszakot, és az akkor uralkodott társadalmi és politikai mozgalmakat, és azoknak az ifjúság magatartására eszközölt hatását szemtanúhoz illő pontossággal ecsetelni.

X.

MINŐ VOLT AZ AKKORI MAGYAR FŐ- ÚRI OSZTÁLY!

Mielőtt belekezdenék az 1860 –61-diki ifjúság nyilvános működése második korszakának történeti elbeszélésébe, legyen szabad azon mozgalmas idők eseményeinek mintegy kiegészítésül, magyar főuraink akkori magatartásának, kiváló tekintettel az ifjúság mozgalmaival szemben elfoglalt álláspontjára, — egy lehetőleg rövid fejezetet szentelni.

Nem kutatom lélektani indokait, csupán constatálom a tényt, hogy a magyar főúri osztály túlnyomó része a Bach időszak napjaiban, hazafiság tekintetében a középosztály legkiválóbb tagjaival versenyzett. Létezett bár körében egy töredék, mely dús jövedelmeit Bécsben pazarolta el, és boldognak érezte magát, ha a bécsi Burg előszobáiban tűrhette az absolut hatalom burocrata jött-mentjeinek gögös sarcasmusát, vagy a hyper-

loyalis dynasztikus arisztokratia kétkedő gyanakodását; de a magyar főúri osztály nagy többsége — dicséretökre legyen mondva — önmaga ítélte el ezen renegátokat. Arisztokratiánk több kiváló alkalommal élénk tanúságát adta annak, hogy a szenvedés ezen nehéz óráiban együtt érzett a nemzet leghűbb fiaival. Igaz ugyan, hogy az aristocraticus intézmények elvi ellenségei főuraink ezen magatartásának indokát azon ellenséges és kicsinylő fogadtatásban keresték, melylyel minden magyar, az 50-es években a bécsi legmagasabb körökben találkozott. A nemzet zöme azonban hajlandóbb volt nemesebb intencióknak tulajdonítani becsületes hazafiságukat. Igaz ugyan továbbá, hogy arisztokratiánk, különösen főrendiházunk jelenlegi fellépése teljesen megfosztotta legnagyobb részüket a népszerűség legutolsó foszlányától is; de a mai helyzet nem alterálhatja a mult azon történeti tényét, hogy azon idők absolut korszakában, becsületes hazafiakhoz illőleg, a nemzet passivmagatartásának buzgó bajnokai és terjesztői voltak. Vétenénk a történelmi hűség ellen, ha visszaemlékezésünk folyamában erre vonatkozólag néhány dicsérő adatot futólag meg nem emlitenénk.

1857-ben, a császár második magyarországi látogatása alkalmával, annak kiválóan ünnepélyes fogadtatására a hivatalos közegek óriási erőmegfeszítéseket tettek; még azzal is ámitották a nemzet hiszékenyebb részét, hogy a fényes fogadtatás

fölötti császári megelégedésnek valószínűleg az alkotmány helyreállítás lesz közvetlen következménye; természetesen a Budapesten időző főurak is föl lettek szólítva, hogy részvételökkel az ünnepélyek fényét emeljék. Keglevich Béla gróf, azon idők legrokonszenvesebb alakjainak egyike, az ez irányban tett felszólításra azt válaszolta, hogy „ő mint magyar főúr, csakis a magyar királynak mutathatja be hódolatát.“

Az 50-es évek téli évadjaiban a magyar érzelmű főuri körök gróf Károlyi György és Csekonic sné budapesti palotáiban adtak egymásnak találkozt, és ezen összejövetelek, melyekbe exclusiv természetüknél fogva, az absolutismus bérruhás szolgái be nem hatolhattak, a nemzeti daczos ellenállás hű kinyomatai voltak. A Károlyi gyermekek (gróf Károlyi György hat fia) minden mozgalomban részt vettek, úgy hogy például egy izben apjuk éjjel Gábor gróf előtt palotája kapuját becsukatta, úgy, hogy, ha jól emlékszünk, a méltóságos urfinak Beniczky Emilnél kellett az éjt töltenie. Nádasdy Feri gróf pedig azon időben az ifjúság legfordalmibb elemeinek is enfant gatéja volt; persze, hogy Thaly Kálmán barátunk elválhatlan árnyéka és reclamecsináló Pollux-a volt grófi Castor-jának. Nem tervezhetett az ifjúság még oly veszélyes vállalatot, melynek kezdeményezői

közt ne láttuk volna Nádasdy Feri gróf nevét. Ott volt ő a tervezett „Petőfy kör“ püspöki körök között is, melynek pedig, mint fentebb emlitem, határozott forradalmi célja volt s melyet csakis b. K a s I v o r kiméretlen föllépése akadályozott meg. Meg vagyunk győződve, hogy a nemesség grófnak hajaszála is égfelé áll ma, ha akkori megmondolatlanságára (?) visszaemlékezik, de higgye el nekünk, hogy azon időben nemcsak a sarkantus csizma, meg a sastoll, hanem demokraticus nézetei is igen jól álltak neki.

Hát még Zichy Jenő gróf! Nem volt olyan véres szájú demagog Budapesten, ki grófnak testilelki barátja ne lett volna. Tudvalevő, hogy azon időben elterjedt és semminemű veszéllyel járó dolog volt az „összeesküvés“ teremtése; mi magunk is a hatvanas évek elején négy ilyen titkos (?) társulatnak voltunk tagja. Hanem Zichy Jenő mindnyájunkon túltett, mert ő mindegyik összeesküvésnek buzgó szereplője vala. Mágán társaival nem sokat törődött, e helyett sokkal jobban érezte magát az írók és művészek, úgyszint az ifjúság műveltebb vezetőinek körében; a nemzeti casinónak hátat fordított és estét rendszeren a radikális „Nemzeti kör“-ben töltötte. Ott találhattuk őt naponta heves vitákban. Dobsa Lajossal, Nyiry Józssával, Huszár Imrével, Reviczky Szeverrel, Szi-

*Magdala
szeg.*

Iágyi Dezsővel, Bicskey Kálmánnal,
Kormoss Bélával.

Pákh Albert azzal mulatta magát köz-
tők, hogy órákig hallgatta őket, és ha valaki reá
hivatkozott, szó nélkül fölkelte és távozott. Az ak-
kori ideges, lázaspolitikai életnek egyik gyúponcja
volt a „Nemzeti kör,” és Zichy Jenő nem
utolsó hangadó volt e turbulens chaosban, mely
nem tudta ugyan, hogy a létezők helyére mit
akar teremteni, de a 12 évi hosszú szenvedés ál-
tal (ez akkor a legnépszerűbb phrázis volt) elke-
serítve, vért szomjazott, minden létezőt lerombo-
landónak decretált, és uralkodóházakat halomra
döntő, Europa térképét erőszakosan megváltoztató
fegyveres inváziókról álmodozott. Ismétlem, hogy
Zichy Jenő gróf ezen esti vitákban (mert
előbb megvártuk, hogy a vaskalaposok, a vének
és higgadtak haza takarodjanak) fényes és hang-
adó szerepet játszott. Csak akkor volt rossz napja,
ha Besze János is oda vetődött, mert attól
ugyan szóhoz nem jött senki, és olyanokat tu-
dott fillenteni,*) hogy még másnap is fájt tőle a
hallgatónak a feje. De ilyen kellett az akkori kö-
zönségnek; minél képtelenebb volt az állítás, an-
nál jobban hatott az akkori magyar társadalom
bomlott idegeire. Dobsa Lajos csinálta ugyan-

---

*) Ne haragudják meg érte János bátyánk.

csak a „Nemzeti Kör“-ben azon sikerült élczét, hogy a Zichy családból minden kikerült eddig: akasztottak közülök, van diplomata, miniszter, udvaronc, püspök, reakcionárius, sportsman, — csak lázító nem volt még köztük; a családi tanács elhatározása folytán kellett Jenő grófnak elfogadni e szerepet. „Si non e vero, e ben trovato.“ Mindezekből láthatja a nyájas olvasó, hogy azon időben a magyar arisztokratia hazafiasan gondolkodott, sőt egyes tagjai ezen érzelmökkel az akkori brutális hatalommal szemben hivalgólág tüntettek. Bárminő legyen is ma már főurainknak véleményök, nincs okuk 1860—61-iki viseletükért magukat szégyenleni; viszont a mai nemzedék is helyesen cselekszik, ha elismeréssel emlékszik meg főuraink akkori hazafias magatartásáról, mert a nemzet visszaszerzett jogainak érdemében nekik is nagy részök van.

Most, hogy visszaemlékezéseink közepette az arisztokratia akkori magaviseletét hoztuk kapcsolatba az 1860—61-diki mozgalmas idők eseményeivel, emlékezzünk meg ez alkalommal azon kor egyik lélektani szempontból érdekes és érdekfeszítő társadalmi drámájáról, mely daczára annak, hogy magas körökben játszott, s daczára, hogy a szereplő hős nő akkori viszonyainkra rövid hónapokon át érezhető befolyást gyakorolt, ma már, a régi gárda kivételével, alig él néhány

ember emlékében. Pedig annak idejében minő feltűnést, minő zajt idézett elő; voltak sokan, kik fájoan szánakoztak, de még többen — kivált a gyöngébb nemből — kik kárörvendőleg mosolyogtak. Neveket nem emlitek, mert azok, kik azon időben Budapesten szerepeltek, nevek említése nélkül is fogják tudni, hogy kiről és miről van szó, a kik pedig azon időben tényezők nem voltak, ne kutassák azok neveit, kik talán még ma is fájoan érzik a mult alig behegedt sebeit. — Ha Shakespeare ma élne és lángoló tollával a jelenkor irodalmi haladottságához mérten ma írná meg tragédiákba foglalva az emberi szenvedélyek borzasztó képeit; még talán Gyula Pál is elismerné, hogy a halhatatlan britt oly nagy költő, kit az ő kritikája föl nem ér . . . . . Lehet, hogy tévuton járunk, de mi részünkről Shakespeare legsikerültebb és legmagasztosabb remekművének Romeo és Júliáját tartjuk. A hazafiság erénye a költő ihletett tolla alatt hősből nagyot, bámulatosat teremt; az emberből, kit nagyravágyás, boszú, irigység, gyűlölet gonosszá tesznek, oly szörnyet alkot, kitől iszonyodva fordul el az olvasó és a néző; de a dicsőség babéra azon költőé, ki a szerelmet tudjaméltóan megénekelni; mert míg a költőnél a nagyot bámuljuk, és a gonoszt megvetjük; a szerelem szenvedélyének, még tévedésének bünhődésében is szánalommal, részvéttel adózunk. Antonius any-

nyira szerette Cleopatrá-t, hogy viszont szerelmeért ellökte a bibort, a viláгурalmat, és ha-zaárulóvá lett; és még is, ha ott látjuk a hal-dokló Cleopatrá-t kedvese hullája fölött megválni az élettől, kinek ne töltené el szívét szá-nalom, pedig ők mindkettlen bűn-ösök voltak; Magdolnának miért bocsá-tott meg az emberek legnagyobbja? azért-e, mert bűnbánata teljes volt, vagy pedig, mert szá-nalom fogta el szívét a bűnbánó szerelme nagyságának emlékére? Azt mondják, Corday Sarolta még a guillotine emelvényén sem bánta meg, hogy Marat szívébe dőfte a kést; és mi mégis szánjuk őt, mert tudjuk, hogy elvesztett szerelmének vad kétségbeesése, meggyilkolt ked-vesének véres árnya adta kezébe a gyilkot. Irga-lom és szá-nalom tehát azoknak, kik azért vétkez-tek, mert nagyon szerettek.

És most térjünk vissza hősnők drámájához. — Első föllépése biztosította neki a királynői szerepet; mindenki őt nézte, bámulta, szerette, irigyelte, gyűlölte; és ünnepest királynővé nem-csak neve, rangja, ifjúsága, szépsége és vagyona, hanem magasabb tulajdonai is hivatottá tették; az emberi társadalom magasabb eszméi, iroda-lom, művészet, jótékonyág, hazafiség ő benne meleg pártolóra talált. Ő volt az, ki 1861-ben arisztokratikus köreink eksklusivására halálos csa-pást mért, a mennyiben salonját, a legelsőt ak-

kor Budapesten, íróknak, művészeknek feltárta; termeiben a hazafiúi küzdelem légyottot adott, és ő, hasonlóan a harczoló amazonhoz, buzdító szavakkal támogatta az erős férfiak törekvését. Ott láttuk a színpad deszkáin nemcsak mint színésznőt, hanem mint költőt is, és a művelt férfivilág tapsai kárpótlásul szolgáltak neki társnői boszankodó gúnyolódásáért.

E hölgynek a sors megadta mindazt, mit a szegények és szerencsétlenek irigyelnek és óhajtának; s ő mégis boldogtalan volt. Fény környezte, az akkori társaság elsőnek ismerte, családja, gyermekei vidámmá, nyugodttá tehettek volna, ifjúsága működése becsültté tették nevét, és ő mindent, családot, nevét, férjét, gyermekeit, vagyont, becsületet ellökött magától egy örült óra még örültebb perczében és azóta éli a földönfutók bolygó életét. Barátai elhagyták, irigyei, vágytársnői megbecstelenítették, családja kiátkozta, és nyugodtabb perczében talán önmagát megvetette! Voltak és vannak azonban, kik megszánták, és szánják még ma is, mert tudják, hogy a szegény nő nagyon szeretett!

Beh kár, hogy sem neveket, sem közelebbi részleteket nem közölhetünk. Az olvasó előtt, kinek azon kor eseményeiről nincs tudomása, homályba burkolva marad azon befolyás, melyet e hölgy és a fent jelzett dráma akkori politikai és

társadalmi viszonyainkra gyakorolt; sokaknak pedig üdvös tanuságul szolgálna a jövőre nézve, ha akadna magyar Balzac, ki lélektani szempontból tartana ez eset alkalmából bonczani előadást a szerelem áldozatairól!

XI.

AZ OKTÓBERI DIPLOMA MEGJELENÉSE UTÁN.

Az októberi diploma megjelenésének napja Magyarország legsanyarúbb korszakának képezte zárkövét, mert alig hinném, hogy a mohácsi vész óta élt volna a magyar nemzet szomorúbb napokat, mint a Bachkorszak 50-es éveiben.

Akadnak a mai korban egyének, kik a jelenlegi viszonyok iránti elégedetlenségüket jelezni akarván, nemcsak magánkörben, hanem a napi sajtó terén is azt kezdik jóslgatni, hogy a mostani rendszer roszasága folytán a nemzet egy része a Bach időszak intézményeitől sem idegenkednék. Azok, kik így beszélnek, vagy nem ismerték a reactió ezen korszakát, vagy ha ismerték, akkor hazájok és kartársaik ellen falsumot követnek el. Mi, kik azon kornak méregkelyhét kiürítettük,

kik azon korban nevelkedvén, a germanisáló önkény uralmának első kiszemelt áldozatai voltunk, mi, kiknek legszentebb emberi jogainkért, nyelvünkért és nemzetiségünkért, már az iskola padjaiban kellett megkezdeni az élet-halálharczot: mi tudjuk és érezzük azt, hogy, ha Tisza még százszor rosszabbul kormányozna, mint a hogy teszi azt jelenleg, ha a bécsi kiegyezés még a jelenleginél is nagyobb terheket róvna a nemzet vállaira, ha mindjárt kapuink előtt állna a muszka: még akkor sem akadna magyar, ki a jelenlegi helyzetért, cserében visszakivánná a Bach korszakot, annak lealázó, kérlelhetlen, kétségbeejtő, reménytelen küzdelmeivel. Minden nemzetnek vannak depravált fiai, van ilyen a magyarnál is; az egyiket a hiúság, másikat a kapzsiság, a harmadikat a nyomor vezeti azon végzetes lejtőre, hogy saját hazája ellen emel anyagyilkos kezét; nálunk is akadtak sokan, kiket magyar létükre az élet kényszerhelyzete a Bachrendszer végrehajtó gépeivé süllyesztett; de alig akadt magyar ember, ki a szabadság és nemzetiség ellen elkövetni szándékolta ezen merényletnek intellectualis büntársa lett volna és ha akadt ily gaz, első fellépését a nemzet közmegevetése kísérte és kíséri még ma is.

A nemzeti közérzület ily egyének felett rög-tönitélő bíróságot tartott, és annak sujtó ítéletét a magyar társadalom azonnal végre is hajtotta; példa gyanánt említem fel, hogy akadt Szathmár-

megyében magyar ember, ki a magyar nemzet bakójával, Haynauval, ez utóbbinak kegyvesztése után, a szathmári hetivásár alkalmával nyilvánosan társalgott, sőt a táborszernagy által vásárolt béres csizmákat udvariasságból ez utóbbi kocsijáig vitte. Ezer haditörvényszéki ítélet ez embert jobban és hathatósabban el nem ítélhette volna, mint a hogy elítélte ez embert ezen jelentéktelennek látszó ténye; a magyar társadalom kérlelhetlenül kizárta őt köréből. Akadt egy másik, — gróf Majláth Kálmán, — ki hitvány borraivalóért arra vállalkozott, hogy hazája történetét meghamisítja; honfitársai arra sem tartották érdemesnek, hogy gyűlöljék, csupán csak megvetették. H a a s M i h á l y a Bachkormánynyal szemben arra vállalkozott, hogy püspöki megyéje katolikus magyarajkú hiveit germanizálni fogja; és ez embert élte virágában a sirba üldözte a nemzeti boszú; nem volt pillanatnyi nyugta az életben, és halála után a feledés közönye borítja zaklatott emlékét.

Az akkori hangulat jellemzéseül emlékeztünk meg ezen apró epizódokról! A solferinói véres nap után a dynastia belátta, hogy őnfentartási ösztönből is a magyar nemzetet ki kell békítenie; a kibékülési kísérlet előzményének tekinthető az októberi diploma. A nemzet azonban az első perczen daczosan visszautasította a közeledést nemcsak azért, mert keveselte az engedményeket, hanem, mert vértanúinak kiontott vére, a szenvedés

és megaláztatás korszaka oly élénken élt emlékében, hogy kibékülésről hallani sem akart.

Megirtuk már, hogy miként fogadták Budapesten az októberi diploma megjelenését; idézzünk még néhány példát a vidékről a hangulat és az októberi diploma fogadtatásának jellemzésére.

Pozsonyban október 21-én a hatóság általános kivilágítást rendelt, de midőn azt másnap efectuálni akarták, a felbőszült tömeg nemcsak a világitók ablakait, hanem az utcán mutatkozó köcsög kalapokat is beverte; a katonaságot fegyver alá kellett szólitni, és több elfogatást is eszközöltek.

Tatán is világitani rendelt a hatóság; a közönség azonban nem engedelmeskedett a parancsnak, csupán egyetlen ház ragyogott bengália fényben, és rajta e jelmondat volt tűzbe-tűkben olvasható: „Vigyázzatok és imádkozzatok, nehogy kísértetbe essetek!”

A mosonyi községtanács október 23-án szinté kivilágítást rendelt és a bachhuszárok este fáklafény és zeneszó mellett, fegyveres csendőrök fedezete alatt zeneszóval a városban ünnepélyes körmenetet rendeztek; a túlbuzgó hivatalnokok ezen körmenet alkalmával minden világitatlan ablakot beverték. Alig értesült azonban erről a népesség nagy zöme, mely eddig szenvedőlegesen viselte magát, midőn ő is körmenetet rendezett és

viszont minden kivilágított ablakot bevert és végezetül a bachhuszárok menetével összetalálkozván, azokat kegyetlenül elpáholta! Egerben, e par excellence ellenzéki városban a nép maradandóan ünnepelte meg az októberi diploma megjelenését, a mennyiben 2—3 héten keresztül valamennyi bachhuszárnak minden éjjel beverte összes ablakait; hasztalanul állítottak fel éji öröket, sőt valószínű, hogy ezek is segítették a vállalkozókat az ablakbeverés nemes művészetében.

Aradon az októberi diploma tiszteletére Popovics Simon törvényszéki elnöknek és hirhedt germanizátornak óriási macskazenét adtak.

Kecskeméten a Bach idejében Bonyhády volt a mindenható megyefőnök; ezen urat tulajdonképen Perczell-nek nevezték, de ő a forradalom után merő loyaltásból császári engedély folytán letette a Perczell nevet, melyet nagybátyja Perczell Móríc, a szabadságharc ezen derék bajnoka az udvar köreiben compromítált, és Bonyhádynak nevezte magát. Alig hogy elérkezett az októberi diploma megjelenésének híre Kecskemétre, legelső dolguk volt derék atyánkfainak, hogy „Bonyhády“ uram felkeresésére indultak; úgy látszik, hogy nem táplálhattak valami istenes szándékokat, mert a megyefőnök úr jónak látta fegyveres csendőrök fedezete alatt menekülni Kecskemétről.

Ezen néhány példából láthatja az olvasó kö-

zönség, hogy az októberi diploma kihirdetése első perczében a magyar nemzet zöme által, mint ki nem elégitő és mint törvénybe ütköző, vissza lett utasítva.

Nem szándékunk, sem nem feladatunk azon időszak történetírására vállalkozni; csupán csak — korrajzunk kiegészítéséül — néhány futó vonással akarjuk ecsetelni az akkori napok változatos történelmi eseményeit, és az országban uralgó, az életbe léptetni szándékolt újabb alkotmánynyal és a dynasziával szemben létező ellenséges hangulatot.

Az októberi diploma nem volt egyéb, mint megszorított alakban újabb kiadása az 1847-es állapotoknak. Magyar kancellária, budai helytartótanács, 47-es autonom megyék, és a közoktatás és igazságszolgáltatás terén a magyar nyelv kizárólagos jogosultságának elismerése: ezek voltak az októberi diploma főbb engedményei; a had-, kül- és pénzügy e diploma értelmében a magyar országgyűlés hatásköre alól el lett volna vonva, és abban az őszbirodalom küldöttei a birodalmi tanácsban tanácskozási és véleményadási joggal lettek volna felruházva; Erdélyt meghagyták külön tartománynak, sőt még a temesi bánság visszacsatolása is azon jelentéstől volt függővé téve, melyet az e czélből kiküldött királyi biztos, gróf Mensdorff-Pouilly altábornagy az ottani lakosság hangulatáról a császár elé volt terjesztendő!

A magyar napisajtó az októberi diploma megjelenése után sem lépett ki az absolut korszak szigoru sajtószabályai folytán reáerőszakolt óvatos irmodora korlátai közül. Az októberi diplomát és az annak kapcsában megjelent császári kéziratokat minden magyar politikai napilap egész terjedelmében közölte, de hosszú ideig óvakodott annak bírálatába bocsátkozni, sőt K e m é n y Z s i g m o n d a „Pesti Napló“ hasábjain határozottan kijelentette, hogy a sajtópátens hatályon kívül helyezéseig a magyar journalistika eddigi passiv magatartásából a vitatkozás és nyílt bírálat terére ki nem lép; hogy mennyire igaza volt, mutatja azon körülmény, hogy október 25 dikén a „Hölgyfutár“ czimű szépirodalmi napilapot a rendőrség lefoglalta, mert a diplomáról kedvezőtlenül nyilatkozott. Különben nemcsak a rendőrség, de általában a Bachkorszak bukófélben levő hivatalnokai utolsó perczeikben ádáz dühvel agyarkodtak a magyar nemzet ellen. Így például a temesi bántság visszacsatolása ellen a germanizáló bachhuszárok, és különösen M a r t i n a V e n c z e l udvari, W e i d l i c h A n a s z t á z miniszteri tanácsos, ugyszintén L i c h t n e r őrnagy nagymérvű agitatót indítottak az ottani szerb és németajkú lakosok közt; azzal ámitották a népet, hogy az októberi diploma következtében, ha a temesi bántság az anyaországhoz visszacsatoltatik, a magya-

rok a robotot és dézmát újra helyreállítják, és a földesurak adóját is a nép fogja ezután fizetni.

Szathmárt a cs. k. törvényszéki elnök a polgármestert és több tekintélyes polgárt bezárattott csak azért, a miért ezek a városházára a nemzeti zászlót kitűzték. A feldühödött nép azonban betörte a kaput és a foglyokat erőhatalommal kiszabadította.

Erdélyben a román nemzetségű bachuszárok az oláhokat az únió elleni elkeseredett harcra tüzelték, és azt hirdették a népnek hogy inkább gyilkoljanak meg, mint 48-ban, minden urat, semmint hogy újra magyar járom alá kerüljenek. Számtalan példát tudnánk még felsorolni, de ezt tárgyunk korlátoltságánál fogva fölöslegesnek tartjuk.

A magyar nemzet sem maradt azonban adósa azoknak, kik az önkény 11 évi uralma alatt a nemzet legszentebb jogait és érzelmeit lábbal tapodták. Gúnyvers, satyra prózában, macskazene, a megvetés és gyűlölet nyilvános tüntetése, erkölcsi halálítéletek hozatala napirenden volt az egész országban. Ki ne emlékeznék az akkori kartársak közül K a k a s M á r t o n hatásos satyricus versére, mely így kezdődött:

„Már siess hazádba vissza, bús seregem.“ sat.

Neuwirth tábornok és budapesti térparancsnok a leggyűlöltebb emberek egyike volt Magyarországon; e gyűlölet még fokozódott, mi-

dön az október 22-diki zavargások és utczai tüntetések alkalmával, melynek Rapecz Ferencz bádogos, és később Spengler István asztalos segéd áldozatul esett, ő maga személyesen vezette a katonaságot az ifjúság és a nép ellen; komoly készülődések is történtek az ifjúság kebelében az iránt, hogy e hirhedt tábornok iránt óriási macskazenével rovassek le a gyűlölet adója. Tekintélyes egyének föllépése gátolta meg e terv megkísértését, mert köztudomású volt Neuwirth azon nyilatkozata, hogy a személye ellen netalán intézendő legcsekélyebb tüntetésnél a tüntetőket irgalmatlanul halomra löveti. A macskazene ennek folytán elmaradt ugyan, de az ifjúság más módon adott a lakosság megvetésének kifejezést. A tábornok ugyanis a váczi utczai „Korona“ kávéháznak törzsvendége lévén, az ifjúság kiadta a rendeletet, hogy Neuwirth megjelenésekor, a kávéházat minden polgári állású egyénnek el kell hagynia. Ugy is történt; megjelenésekor a kávéházi közönség szótlanul, de tüntetőleg rohamosan hagyta el a kávéházat, és a váczi utczában csoportosulva nyugodtan várta távozását; a mint ő távozott, a közönség tódult a kávéházba.

Magyarország gyűlöletének másik tárgya Haas Mihály szathmári püspök volt. E hirhedt germanizátor Budapesten is kapott macskazenét, melyről máshol emlékezünk; a szathmáriak sem vélték azonban méltóbban megünnepelni az

októberi diploma életbelépését, minthogy november 19-dikén a városukba érkezett Haas Mihály püspöknek az összes városi közönség jelenlétében kedélyes macskazenét rögtönöztek. Ily módon bosszulta meg magát a magyar nemzet 11 évi fogsága leggyalázatosabb börtönörein; de dicséretére legyen mondva a lovagias magyar nemzetnek, hogy egyetlen hajaszála sem görbült meg az önkény azon leghitványabb szolgálainak sem, kiket más, bárminő művelt nemzet a szabadság első derengésénél a legelső utczalámpára kötött volna fel. És ez annál inkább dicséretére válik, mert azon időben e gyűlölt férfiakat semmiféle államhatalom sem védte az általok évek hosszú során át üldözött népesség esetleges bosszú kitérésétől.

Kétségtelen dolog, hogy hazánk ujkori történetében október 20-dika korszakot alkotó esemény gyanánt szerepel, mindazonáltal néhány héttig, a ki csak felületesen szemlélte a világ folyását, alig vett észre valamely változást az azt megelőző időhöz képest. Minden a régi kerékvágásban maradt látszólag; a sajtó hangja, mint főntebb említők, a régi szokáshoz hiven, rendkívül óvatos volt, és legszivesebben meddő külügyi conjuncturákkal tölté meg hasábjait, ráadásul pedig az ország minden vidékéről unalmasnál unalmasabb vidéki leveleket közölt; a rendőrség, és általában az összes bachhuszár-sereg háborítlanul folytatta megszokott működését. Még csak

amnestia sem lett általánosságban a politikai foglyoknak adva; Hindy Árpád elítéletlenül Bécsben, Táncsics Mihály Budán a börtönben szenvedtek, az új alkotmány daczára.

A kevésbé compromittáltakat, kiknek hathatós pártfogói voltak, és a nyár folytán a josphstadt-i várba belebbezett magyar honfitársainkat azonban szabadon bocsátották. Tanulságul közlöm az önkény ezen áldozatainak névsorából azokat, kikre akkori hiányos jegyzeteimben reábukkanok.

Gróf Károlyi Edét október 20-dika előtt Salzburgban, a mint neje társaságában külföldről hazajövöben ott átutazott, letartóztatták, perbe fogták, és nagy befolyások érvényesítése mellett kegyelemkép pere lefolytaig Grácba belebbeztek. Október utolsó napjaiban azonban meglett engedve neki hazájába visszatérhetni.

Sárossy Gyulát, az „Arany trombita“ geniális szerzőjét szinte október 20-dika előtt Budweisba belebbeztek, hol havonként 25 frtot kapott élelmezésére az államtól; október végén testileg és lelkileg megtörve, ő is visszaérkezett honába. 1860-diki év nyarán következő honfitársaink lettek, mint államveszélyesek, Josephstadba, a várba belebbezve; Kempelen Gyözö, László Imre Erdélyből; Czorda Bódog Szabadkáról; Stockinger Móricz, Túry Samu, Murányi Ignác, Hazay, Kirch, Pesty Frigyes Temesvárról;

Aszt Nándor, Koczik Pál, Korányi Victor Zomborból; Gál, Papp Zsigmond, a két Fazekas, Fábíán Sándor, Mándics Márk Bajáról; Feigel Zsigmond Nagy-Becskerekéről; mindezek belebbezésök ideje alatt naponként és fejenként az államtól 27 $\frac{1}{2}$ krajczár segélyezésben részesültek. Az októberi diploma megjelenése után mindnyájokat haza bocsátották, és tán említenünk sem kell, hogy a hazaérkezőket mindenütt nagy ünnepélyességgel és lelkesedéssel fogadták.

Haske Ferenczet, Werfer műintézetnek egyik vezetőjét, ki június 16-án az osztrák határszélen elkobzott röpirat kezelése miatt letartóztatván, és perbe fogatván, a mult hó közepéig Prágában, azóta pedig Budán volt elfogva, Benedek táborszernagy közbevetése folytán szinte szabadon bocsátották. Abada Ferencz nevű jogászt, kit a júniusi utczai zavargások alkalmával elfogtak és besoroztak, az egyetemi ifjúság fenyegető követelése folytán szinte elbocsátották a katonaságtól.

Bémer László, a hazafias lelkületű nagyváradai püspököt, ki 11 évig szenvedett hazájától távol valamely tyroli kolostorban fogságbüntetést, visszaérkeztek országszerte nagy ünnepélyességgel fogadták.

Reiner Gyulát, kit küldföldről visszaérkeztében csakis azon okból tartóztattak le, mert né-

hány osztrákellenes olasz hírlapot találtak nála, november hó közepén négyhavi vizsgálati fogóság után Bécsben, szabad lábra helyezték.

Mint főntebb is említők, Tancsics Mihálynak, és Hindy Árpádnak nem adtak kegyelmet; ők csakis 1862-ben, az általános amnestia alkalmával, a császárnő születésnapján, és kérelmére bocsáttattak szabadon.

Jellemző dolog és említésreméltó, hogy a magyar emigraciónál, melynek akkor a magyar közvélemény alakulására döntő befolyása volt, minő fogadtatásban részesült az októberi diploma. Csupán egyetlen esetet említünk erre vonatkozólag e helyen.

Szemere Bertalan, volt magyar miniszter, a Párisban megjelenő „La Presse“ című lapban az októberi diplomáról kedvezőleg nyilatkozott; ennek folytán Klapka György október 28-dikán ugyanazon lapban következő nyilatkozatot tett közzé, még pedig a magyar emigráció nevében:

„A szerkesztőhöz.

„Olvastam azon levelet, melyet Szemere Bertalan úr, Magyarország volt minisztere, önhez intézett, az új osztrák pátens tárgyában. E levél feleletet és tiltakozást igényel. Bizonyínyal senki sem vitázza el Szemere urtól azon jogot, hogy elégtűlt legyen oly engedményekkel, melyeket Ausztria császára Magyarországnak octroy-

rozott; azonban azt hiszem, miszerint állíthatom, hogy a magyar emigráció közt egyedül Szemere úr van a maga véleményén.

„Nincs itt helye vitatkozni azon rendeletek fölött, melyekkel Szemere oly nagy lármát akarna ütni, de az igazságnak, Magyarországnak, magunknak tartozunk vele, hogy egy szót szóljunk.

„Mi egy egyszerű kérdést teszünk fel. Mi az a „souveraine“ diéta, melynek nincs joga az adó megvitatására; mely nem ellenőrködik a katonajoncozásnál, melynek nemzetközi ügyekben nincs véleménye, nincs szava? A magyar kérdés távol, hogy megoldva volna, mint Szemere állítja, ellenkezőleg megmarad annak, a mi volt. Semmi sem változott a helyzetben. Az 1860-diki, hagyományaihoz hű Magyarország nem hazudtolja meg az 1848-diki Magyarországot.

„Fogadja sat.

„Páris, október 28-án 1860.

„KLAPKA GYÖRGY.“

Ily kedvezőtlen hangulat mellett kellett az akkori magyar államférfiaknak, (b. Vay Miklós-nak, Majláth Györgynek, b. Sennyey Pálnak) az ország kibékítésének és alkotmányos rendezésének nagy művébe fogni. Nem csoda tehát, hogy a kitűzött feladatot meg nem oldhatták, és hogy az első, 1860—61-diki kísérlet megghiúsult. A dynasztiának még Königrätzre, a magyar nemzet-

nek pedig még hat inséges évre és provizóriumra volt szüksége, mielőtt a kibékülés nagy műve ténynyé válhatott.

Mindjárt a rendezés legelső lépésénél, a főispánok kinevezésénél a kormány majdnem legyőzhetlen akadályokba ütközött. Alig jelent meg ugyanis a bécsi hivatalos lapban, a „Wiener Zeitung“-ban, a kinevezett főispánok névsora, midőn másnap Tisza Kálmán, kit Biharmegye főispánjának neveztek ki, a „Pesti Napló“-ban következőleg nyilatkozott:

„Nyilatkozat.

„A legnagyobb meglepetéssel láttam a bécsi ujság mai számában bihari főispánná lett kineveztetésemet, minek folytán nem lehet egyebet tennem, mint ugyanazon uton, a melyen az tudomásomra jött, — értem, hirlap utján — tudatni, hogy én ezen hivatalt elveimnél fogva el nem vállalom.

„Kelt Pesten, október 31-én 1860.

„TISZA KÁLMÁN.“

A visszautasításnak ezen merev alakja még az akkori izgatott közhangulatot is meglepte, mert ha az ország ünnevelt vezérei Tisza álláspontját a magukévá teendették, és a főispáni méltóság elfogadását elvből visszautasítandótták, azon esetben az ország kibékítése már az első

lépésnél teljesen megbukott volna; mert főispánok nélkül a megye, megyék nélkül a központi választmányok sem alakulhattak volna meg; ezek nélkül pedig a képviselőválasztások nem lettek volna megejthetők.

Tisza önmaga is belátta lépése meggondolatlanságát és annak káros következményeit, mert már november 2-dikán gróf Andrássy Gyulával, és Lónyay Menyhérttel egyetemben újabb és szelidebb nyilatkozat jelent meg tőle ugyancsak a „Pesti Napló“ hasábjain; szó szerint közöljük e három férfiú 1860-diki nyilatkozatát annál is inkább, mert mindhárman a mai korszak kiváló tényezői; az élet bizarr szeszélye ma különböző irányba terelte őket, kik 1860-ban ugyanegy elvi álláspontot foglaltak el.

A nyilatkozat így hangzik:

„Nyilatkozat.

„Nézetünk szerint hazánkra nézve oly nevezetes korszak következett be, a melyben minden valódi hazafinak kötelessége azon helyet foglalni el, melyben meggyőződése szerint hazájának legtöbbet használhat.

Mi alólirottak, komolyan megfontolván a körülményeket, úgy vagyunk meggyőződve, hogy azon esetben, ha honfitársaink bizalmát megnyerni szerencsések lehetünk, az összejövendő országgyűlés alsóházában fognánk, hazafiúi köteles-

ségünket, hazánk törvényes jogai védelmére és jövője megszilárdítására működve, tehetségünk szerint legjobban teljesíthetni.

„Ez volt egyike azon okoknak, melyek arra indítottak, hogy mindhárman a főispáni hivatalt, melyre kinevezteténk, el nem fogadtuk.

„E mellett azonban elismerjük, hogy a jelen nevezetes korszakban semmi sem fontosabb, mint a hazánk nyolcszázados alkotmányának alapját képező önkormányzatnak a megyék visszaállítása általi czélszerű és mielőbbi életbelépte.

„Azért tartók szükségesnek ezeket a nyilvánosság előtt megemlíteni, nehogy lemondásunk többre magyaráltassék, mint a mit az által elérni akartunk.

„Pest, november 2-án 1860.

„Gr. ANDRÁSSY GYULA.“

„LÓNYAY MENYHÉRT.“

„TISZA KÁLMÁN.“

E fennevezett urakon kívül időközben a kinevezett főispánok közül még hárman köszöntek le, u. m. báró Sina Simon, Abaffy Arisztid, és Prónay József.

A főispánok végleges kinevezésével ország-szerte megindultak a megyei mozgalmak. Mielőtt azonban a törvényhatóságok szervezésére került volna a sor, több fontos kérdés vitatása volt napirenden; először is a választási census, mert a

kormány a 48-dikit mint nagyon is tágaskörűt, helyreállítani vonakodott, a 47-diki kiváltságos osztály előjogát pedig képtelenség leendett helyreállítani; ezen kérdés megoldására volt hivatva a primás elnöklete alatt az úgynevezett esztergomi értekezlet, melynek eredményére annak idejében még visszatérünk; kérdés tárgyát képezte az is, hogy a megyék alakulásánál új bizottmány és új tisztikar választassék-e, vagy pedig a 48-diki IV. törvénycikk szellemében, a 48-diki bizottmányok és az akkori tisztviselők lépjenek újra működésbe és csakis a hiányzó helyek töltsenek be, a bizottmányoknál kiegészítés, és a tisztviselőknél választás útján. Azon idők észjárásának jellemzéseül közöljük e helyen K a k a s M á r t o n azon időre vonatkozó véleményét.

— Ha tőlem kérdeznék, hogy mit csinálnak? — így ír az „Üstökös“-ben, — én azt mondanám, vegyék elő Trattner Károlyi „Nemzeti Kalendárium“-át de dato 1848, nyomassák le az abban levő névsort A-tól Z-ig 1861-re Girókuty országos képes naptárába; a ki még él közülök, kösse fel a kardját, menjen fel a vármegyeházára, tisztelkedjék a főispánnál, régi esküdtek, alispánok üljenek székekbe, s tegyenek úgy, mint az egyszeri angol, ki Amerikába utazván, búcsúzó hugától azt kérdé: Szereted-e az angolnát? s felelt rá az: nagyon! Tíz év múlva visszatért az

angol, s azt kérdé hugától: sülvé szereted? Nem, marinirozva!

Igy gondolkodott azon időben K a k a s M á r t o n, J ó k a i M ó r, és vele együtt számos magyar hazafi. — A temesi bánság visszacsatolása, mely eleinte nem látszott teljesen biztosítottnak, Erdély uniója, mely 1865-ig szinte pium desiderium maradt, szinte sok port vert fel. A sajtó, mely az önkény-kornak szigorú vasmarka alól időközben felszabadult, szokatlan hévvel vitatta mindezen kérdéseket.

Két nagyszabású hirlapi polémia kötötte le a többek közt azon időben leginkább a közfigyelmet; az első Z s e d é n y i és K e m é n y Z s i g m o n d közt, az 1848-diki törvények fölött folyt, mely vitába később D e á k, E ö t v ö s, M o c s á r y L a j o s, T i s z a K á l m á n és K l a u z á l G á b o r is belevegyült. A másik polémia C s e n g e r y és T ö r ö k J á n o s közt folyt a „Pesti Napló“ és „Pesti Hirnök“ hasábjain. T ö r ö k J á n o s, ki a 60-diki év mozgalmas nyarán a legmerészebb és legnépszerűbb magyar journalista volt, az októberi diploma megjelenése után lapjában határozott 47-es conservatív elveket kezdett hirdetni; a vita közte és C s e n g e r y közt oly heves hangon folytattatott, hogy végre, midőn ez utóbbi T ö r ö k ö t a „Pesti Napló“-ban átadta a nemzeti közmegevetésnek, piztoly párba jra került köztök a dolog. Hja! bizony

elmondhatjuk a latin költővel: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis*. Ki gondolná ma a hallgatag, csöndes, szelid, higgadt Csengeryről, hogy ő valaha, mint journalista gorombáskodni is tudott, és hogy — *horrendum est dictu* — a 48-diki törvények sérthetlenségeért életét párbajban kockáztatta. Eszmerokonság folytán eszembe jut itt Széchenyinek egy találó adomája, melyet a 40-es években néhány conservatív főuri barátjainak, kik népszerűtlenségüket indokolatlannak nevezték, mesélt el.

„Hja, barátaim, midőn ti kicsinyek és ifjak vagytok, csinos kis malaczhoz hasonlítotok, de mire megvénültök, olyanok vagytok, mint a vén disznó!”

Honny soít, *qui mal y pense*! Távol volt és van tőlünk a gondolat, hogy ezen adoma megemlékezésével bárkire is sértő vonatkozást akartunk volna tenni; csupán jelezni akartuk, hogy vannak emberek, kik a kor behatása alatt nem előnyükre változnak!

Térjünk már most az alkotmányos mozgalmak megindulása korszakának eseményeire!

XII.

A FŐVÁROSI IFJÚSÁG SZEREPLÉSE OKTÓBER HUSZADIKA UTÁN.

Volt-e az ifjúság tüntető szereplésének 1859 november havától kezdve bezárólag az októberi diploma megjelenéseig, — nemzeti szempontból — értelme és hazafias jogosultsága?

Volt.

Az októberi diploma megjelenése folytán megszűntek-e azon indokok, melyek a fiatalság forradalmi irányú fellépését azon időig szükségesé tették?

Nem!

E két kérdés és az arra adott válasz szabta meg október 20-dika után a fővárosi ifjúság további föllépésének modorát. Az októberi diploma nem elégitett ki senkit. Az olasz invasiótól, a forradalomtól várták vérmes hazánkfiai a szabadság

óráját; a leghiggadtabb hazafiak is, — De á k F e r e n c z c z e l élükön, tudták jól, hogy a legmagasabb körök ez idő szerint további engedményekre nem hajlandók. Oly ellentétek léteztek tehát, melyeket csak a kard uralma, vagy a szabadságharcz diadala oldhatott volna meg.

E tekintetben is megvan minden nemzetnek a maga sajátága; Franciaországban a munkás osztály van hivatva a forradalmak inscenirozására; Spanyolországban, minden rendszerváltozás tábornokok műve, és minden új uralkodó a laktanyák itt lakóinak kegyét keresi. Magyarország e tekintetben is kivétel: szabadságharczait jellemzi, hogy rendszerint a fegyveres ellenállás volt védője a törvénynek és jognak, míg ellenben a legitim hatalom az erőszakot és törvényteleniséget képviselte. Nálunk, Magyarországon, a kényszeruralom ezen keserves éveiben a nemzeti középosztály képviselte a nemzet aspiratióit. A főúri osztály, — önmaga is elégedetlen lévén — ezen válságos napokban csatlakozott a nemesi középosztályhoz; polgári elem pedig alig létezett, és ha létezett is, nemzetellenes, tudatlan, vagy pedig indifferens volt. A köznép, kivált a magyar, danolta bár a Garibaldi nótáját, és az urak vezetése mellett részt vett a tüntetések mindenféle nemében, de az úri birtokos osztálynak rendkívüli önfeláldozó példával kellett volna előjárulnia, mielőtt a népesség ezen osztályát a kétségbeesés politikájának

és küzdelmeinek megnyerhette volna. Miután pedig az októberi diploma daczára, a forradalom, — jobban mondva — a szabadságharcz lehetősége, de meg az olasz invasió valószínűsége kizárva nem volt: a fővárosi ifjúságnak nyilvános politikai szereplése jelentőségéből mit sem veszített.

Mert ők voltak hivatva arra, hogy vakmerő, netalán eszeveszettnek látszó fellépésükkel a magyar nemzet mindegyik társadalmi osztályát lázas izgatottságba sodorják. Voltak köztünk ifjak, kiknek jó, becsületes szülői ásóval és kapával keresték mindennapi kenyeröket, és bennünk nemesi ágyban szülöttekben megvolt a lovagiasság azon neme, melyet leírni, és körülírni nem lehet, de mely az akkori viszonyok közt az ily egyént nemcsak hogy velünk a nemzeti törekvések tekintetében asszimilálta, de széles körben, a földmives alsó osztályban a netaláni küzdelem bekövetkezése esetén proselytákat szerzett.

Az októberi diploma kihirdetése után a nemzet legelső teendője volt a magyar nyelvnek jogai teljességébe való visszahelyezése. Az absolut korszak még működő közegei, városi, megyei hatóságok, a törvénytörősek a magyar nyelv behozatalában a legjobb és legpróbáltabb hazafiakkal versenyeztek. Természetesen az iskolák sem maradtak e tekintetben hátra! A pesti egyetem volt e téren a kezdeményező, a mennyiben az egyetemi tanács október 29-dikén tartott ülésében ünnepélyesen

elhatározta, hogy a folyó tanév kezdetétől fogva az egyetem valamennyi karánál az előadási nyelv kizárólag a magyar legyen. A határozatot egyhangúlag hozták, csakis Virozsil, a prorektor, ágaskodott ellene, de e hirhedt germanizátorral rövidesen elbántak, a mennyiben brevi manu az egyetemből kitették a szűrét. Különben nem is lett volna tanácsos e jó urnak a kezdődő tanévben az akkori jogászfifjúság előtt jelentkezni.

A budai műegyetem ifjúsága köreiben szinte megindult a mozgalom a magyar nyelvnek, mint tannyelvnek behozatala iránt. Itt azonban nehezebben ment a dolog, nemcsak azért, mert a tanárok nagyrésze idegen bevándorlottakból állott, kik a magyar szóhoz nem is konyitottak, hanem azért is, mert általánosan elterjedt tévhit volt azon hiedelem, hogy a technikai tudományok előadására a magyar nyelv nem alkalmas.

Az akkori ifjúság szívós akarata és hazafias törekvése azonban minden akadályt legyőzött és önerejéből 24 óra alatt a műegyetemet megmagyarosította.

A budai műegyetemi ifjúság, a pesti egyetemi ifjúsághoz fordult ezen eszméje keresztülvitelénél segítségért és ez, magától érthetőleg, a legszívesebben megadatott nekik. G ö r g e y, műegyetemi hallgató, K o v á c s F e r e n c z jogász, és e sorok írója vették e mozgalom kezdeményezését kezökbe.

Meghivattuk magunkat, pesti ifjúságot, a budai műegyetemi ifjúság által a testvérülés megünneplésére, a budavári templomban november 25-dikén tartandó vasárnapi ünnepélyes istentiszteletnek velök leendő együttes meghallgatására. A pesti egyetemi ifjúság, eleget tevén a meghívásnak, ünnepélyes menetben, nemzeti zászlóval és az egyetemi dalárdával élén, vonult fel díszmagyar ruhában a vártemplomba, hol a műegyetemi ifjúság által fogadtatott. Az istentisztelet alatt a két rendbeli ifjúság nemzeti zászlóit 12 egyetemi és ugyancsak 12 műegyetemi polgár kivont karddal, mintegy díszőrséget képezve, vette körül. A mise alatt az egyetemi dalárda a „Szózatot“ énekelte. Az egész tüntetésnek, egyszerűsége daczára, komoly, impozáns hatása volt. Bele kell élnünk magunkat azon kor viszonyaiba, meg kell gondolnunk, hogy a budai műegyetemi ifjúság mind ez ideig a pesti ifjúság nemzeti küzdelmeitől ostentatíve távol tartotta magát, és hogy Budavár lakói a germanizálás, és a nemzeti eszme iránti közönyösség tekintetében, még a Bécshez szító Pozsonyon is túltettek; képzelhető tehát az óriási hatás, midőn körülbelül 1000 deli, magyar ruhába öltözött ifjú, a nemzet jövőjének színe-java, a reakció ezen bevehetlennék vélt fészkeben a hazafiság és magyar nemzetiség zászlóit első ízben lobogtatá.

A mise után az összes ifjúság a műegyetem

elé vonult, és itt ment, hazafias beszédek elmondása után, határozatba, miszerint a műegyetemi ifjúság készebb tömegesen elhagyni pályáját, semminthogy tovább is eltűrje anyanyelvének kiküszöböltetését. E határozat hozatala után magunk elé idéztük a műegyetem igazgatóját, Stoczek urat, és tudtára adtuk a technikusok határozatát, valamint azt is, hogy a jogász ifjúság budai testvéreit e nemes küzdelemben teljes odaadással fogja támogatni.

Stoczek egy hazafias beszédben biztositotta tanítványait, miszerint a műegyetem a holnapi naptól kezdve magyar lesz! Képzeltető, hogy minő riadó örömet okozott az ifjúság körében a derék igazgatónak ezen kijelentése. Harsány éljenek közt elhatároztuk, hogy ez eredmény tiszteletére ma este közvacsorát rendezünk, melyet ugyanaz nap este a „Tigris“ szálloda nagytermében 400—500 ifjú és több meghívott vendég jelenlétében meg is tartottunk. Megjegyzem, hogy ez alkalomból írta első, nyomtatásban megjelent tudosítását, a banquetteről a kis Berczik Árpád, ki, ha azóta nem is nagy, de nagyságos lett!

A jó budai nyárspolgárok hetekig beszéltek fejcsoválva egymás közt a „rebellióról;“ a gyűlölt Neuwirth tábornok és várparancsnok pedig értesítette Budaváros tanácsát, hogy ha a várban még egyszer ily botrány (?) fogná magát

előadni, minden felszólítás nélkül az ifjúság közé fog lövetni.

Előbb említettük Pozsony városát, mint Magyarország legreactionáriusabb városát.

Mialatt az ifjúság nagy tömege Budán a magyar nyelvet a műegyetemre reáoctroyálta, ugyanakkor néhány bátor ifjú, — Beniczky Emil, Huszár Imre, Thaly Kálmán, Vezzerle Zsigmond — a pozsonymegyei gazdasági egyesület megalakulására, és az ottani német lakosság magyarrá tétele végett, gróf Eszterházy vagy Pálffy meghívására Pozsonyba lerándult; kíséretökben voltak még Lisznyay Kálmán, és Vahot Imre, továbbá Kecskeméty Károly cigány zenetársulata. Ifjainkat oly riadó lelkesedéssel fogadta a pozsonyi németajkú polgárság, hogy a bécsi lapok sürgönyei nem beszéltek kevesebbről, minthogy Pozsonyban kitört a forradalom.

Valamely hazafias jótékony célra műkedvelő előadást is rendeztek, melyre Pozsony színejava megjelent.

Ezen időszakba esik azon korszak két hirdeti maníája, melyre ma már kevesen fognak emlékezni: a Haynau album, és a titkos rendőrségi névsor. Bárminő bohóságnak tűnjék fel is mai nap mindkét dolog, akkor mind-

kettő fontos tényező vala, mint azt a következmények igazolják.

Mindkettőről előzőleg már-már röviden megemlékeztünk, de az akkori idők jellemzéseül nem véljük fölöslegesnek, ha ujabban is részletesebben megemlékszünk e két incidensről.

Magyarország leggyászosabb napjaiban, az 1849-diki szabadságharcz legyőzetése utáni véres napokban *Pluhovszky Ferencz* nevű morva születésű egyéniségnek azon eszméje támadt, hogy *Haynau* tábornagnak, a bresciai hyénának, Magyarország hóhérának diszalbummal kedveskedjék; az albumba egy cs. kir. főtüzér dicsérő verset irt, és e diszalbum, számos budapesti polgár aláírásával ellátva, *Haynau* nak átnyújtott.

Az októberi diploma megjelenése után a felbőszült nemzeti közvélemény valóságos hajtóvadászatot tartott ez album állítólagos aláírói ellen; példa gyanánt hozom fel, hogy a „Nemzet Kör”-ben *Bicskey Kálmán* indítványozta, miszerint mindazok, kiket az album aláírásának gyanuja terhel, a tagok sorából kitöröltessenek; az indítvány felett hosszas ekkeseredett vita támadt; általában a mozgalom oly mérveket öltött, hogy elvégre *Rottenbiller Lipót*, akkori pesti főpolgármester, szükségesnek látta ez ügyben hivatalos nyomozást indítani; és a közingerültség csakis akkor csillapodott le, midőn *Rottenbiller Lipót* hirtapilag kijelenté, misze-

rint Haynau Gráciban élő leányának hozzá érkezett nyilatkozata szerint a kérdéses diszalbum aláírásai nem sajátkezű névirások, hanem ugyanegy kéz művei.

Ugyanily port vert fel az állítólagos titkos rendőröknek közkézen forgó névlajstroma; százféle változatban a legjobb hazafiak lettek ily módon névtelenül gyanúsítva, és ez is oly hatást idézett elő, hogy például az agg Emmerling Károly, az István főherczeg szálloda tulajdonosa, Deák és Eötvösre hivatkozott, miszerint ő nem volt titkos rendőr-kém; végre Rottenbiller is hivatalból hirlapilag óvta a közönséget ily éretlen, anonym vádak terjesztésétől.

Az októberi diploma magyar államférfiainak kiváló gondot adott, hogy minő census alapján választassék meg a jövő képviselőház? Az 1848-diki törvényeket perhorrescálták, a 47-es állapotokat nemesi előjogaival és a nemnemesek választói jogain de el nem ismerésével visszaállítani absurdum leendett; új választási törvényt pedig a nemzetre octroyálni veszélyes kísérlet lett volna. Ily körülmények közt jött létre az úgynevezett esztergomi primási értekezlet, melynek feladata lett volna tanácskozni a fölött, hogy minő census alapján választassék meg a képviselőház. Nagy fontosságot kölcsönzött ez értekezletnek azon körülmény, hogy 1849 után ez volt az első nyilvános alkalom, melyen a haza legkiválóbb

fiai a nemzet közvéleményének kifejezést adhattak, és másodsor, mert ez értekezleten mondott ki határozottan az 1848-diki törvényekhez való merev ragaszkodás, melyet az egész nemzet jelszó gyanánt elfogadott, és mely az 1861-diki év alkotmányos küzdelmei folyamán a legfontosabb kérdés gyanánt szerepelt. Nem lesz tán érdektelen elősorolni azok neveit, kik az értekezletben részt vettek, és kik az akkori idők főszereplői voltak.

Ezek a következők:

Almássy Pál, Andrássy György gróf, Andrássy Gyula gróf, Apponyi György gróf, Apponyi Lajos gróf, Balajthy Vendel, Barkócsy János gróf, Bartakovics Béla, Bartal György, Batthiányi László gróf, Bettelheim Vilmos, Bobits Pál, Borsody István, Buday Sándor, Cziráky János gróf, Czobel Albert, Dánielik János, Deák Ferencz, Dezseffy Emil gróf, Dezseffy Ferencz gróf, Döry Lajos báró, Edel Tivadar, Eötvös József báró, ifj. Erdödy Sándor gróf, Eszterházy Pál herczeg, Farkas Ferencz, Feszt Imre, Fesztetich György gróf, Fiáth Ferencz báró, Forgách August gróf, Forgách István gróf, Forgách József gróf, Frölich Frigyes, Fuchs Rudolf, Gaganecz püspök, Ghyczy Kálmán, Gozdu Manó, Hajagos Illés, Havas József, Hergesell Antal, Hollán Ernő, Jankovics László, Karácsonyi László, Kavas Sándor, Károlyi Lajos gróf, Károlyi György

gróf, Klauzál Gábor, Korizmicz Antal, Kún József, Kunszt József, Lipovniczky István, Lonovics érsek, Lónyay Menyhért, Luzsénszky Károly báró, Madarász András, Majláth György, Manó Frigyes, Nádasdy Lipót gróf, Nagy Mihály, Pálffy Pál gróf, Pap Móricz, Péchy Manó gróf, Peitler püspök, Podmaniczky Ármin báró, Prónay Albert báró, Prónay Gábor báró, Ráth Péter, Rozsos István, Sárközy Kázmér, Sennyey Pál báró, Somsich Pál, Stócz József, Szapáry Antal gróf, Szapáry Gyula gróf, Szekér Mihály, Székács József, Szilassy György, Szentiványi Vince, Stojkovics püspök, Teleky Gyula gróf, Tóth Gáspár, Ürményi József, Waldstein János gróf, ifj. Vay Miklós báró, Wenkheim Béla báró, Vécsy József, Zichy Károly gróf, Zichy Ferencz gróf, Zichy Felix gróf, Zichy Henrik gróf, Zichy János gróf, Zsedényi Ede, Zsivora György, Ráday Gedeon gróf, Nyáry Pál, Széchenyi Béla gróf.

A meghívót el nem fogadták: gróf Andrássy György gróf, Cziráky János, Deák Ferencz, Jankovics László és Lonovics érsek.

Az értekezletet 76 jelenlétében deczember 18-dikán reggeli tíz órakor Scitovszky primás nyitotta meg. Első szónok báró Wenkheim Béla volt, ki azt indítványozta, miszerint mondassék ki, hogy az értekezlet ragaszkodik az 1848-ki választási törvényhez, gróf Dezsewffy

Emil pártolta ez indítványt, mely, — miután még Barkóczy János gróf is kinyilatkoztatta, hogy neki sincs e javaslat ellen kifogása — egyhangúlag elfogadtatott, és ennek folytán, mint alantabb látni fogjuk, az országgyűlés a 48 diki választási törvény alapján lett egybehiva.

XIII.

MI TÖRTÉNT AZ 1860-DIKI ÉV VÉGEIG?

November 30-dikán halt meg az októberi utczai tüntetések álkalmával kapott sebeiben Spengler István asztalos segéd. Az ifjúság közreműködése és roppant nagy tömeg részvéte mellett december másodikán temettük el. Székács végezte a gyászszertartást, az egyetemi dalárda néhány gyászdalt énekelt, és koporsóját egész a temetőig felváltva fiatal írók, jogászok, iparosok vitték vállaikon; a sírnál Vezzerle Zsigmond búcsúzott el a vértanútól, és a fölötte legvégül elimádkozott „mi atyánk“ azon passusát, mely így szól: „valamint mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek“ következőleg mondotta el: „ám bár mi a hazánk ellen elkövetett bűnöket soha meg nem bocsáthat-

juk.“ A közönség pedig utána dörögte: — Soha, soha!

November végén és deczember elején az ország minden megyéjében és városában, a törvényhatóságok alakulása folytán élénk, majdnem lázas mozgalom keletkezett. A bizottmányok kiegészítették magukat, és megválasztották tisztviselőiket. Mindegyik törvényhatóság kivétel nélkül ünnepélyesen hangsúlyozta ragaszkodását az 1848-diki törvényekhez. Számos törvényhatóság a kancelláriát és a helytartótanácsot törvénytelennek, sőt akadt egy megye, — Ung megye — mely azoknak tagjait hazaárulóknak bélyegezte. Torday Ede volt Ungmegye akkori főjegyzője, neki kellett tehát a megye ezen határozatát jegyzőkönybe venni, és azt névalírásával ellátni. Gróf Waldstein János akkori főispán ezen bizottsági gyűlésen nem volt jelen, de midőn ennek hire eljutott hozzá, rögtön megyéjébe sietett, és Tordayt ad audiendum vette.

— Vagy én nem leszek főispán, vagy ön nem marad főjegyző! jegyzé meg többek közt a nemes gróf.

— Méltóságod elhagyhatja főispáni székét, de, én a megye választott főjegyzője, helyemen maradok! volt reá a lakonikus válasz.

Úgy is történt. Csakhogy utólag derék főjegyzőnk mindamélt is megadta ennek az árát; irt ő ugyanis saját neve alatt a „Magyarország“

czimű politikai napilapba 1862-ik év őszén egy vezércikket, melyben a provisorium hivatalnokait pütködsdi királyoknak nevezte, e miatt és valószínűleg a 61-diki főjegyzői működése után megmaradt haragos reminniscentia miatt elfogták, katonai fedezet alatt Pestre kísérték, és a hadi törvényszék két évi súlyos börtönre ítélte, időközben azonban a császárnő születésnapján a többiekkel ő is kegyelmet kapott. Epigrammszerűleg megjegyezzük, hogy 1867 óta Torday Ede a kormánypártnak fanatikus hive, és viharos napokon az ingadozó főispánok végső reményhorgonya. Történik ilyen az életben! A hernyóból is pillangó lesz. Megértük azt is, hogy az 1861-diki határozatpárti Ghyczy Kálmán 1874-ben frakkban és köcsöggelappal fején antichambreirozott a bécsi „burg“-ban, hová 61-ben be sem akarták bocsátani.

Pestmegye is az év végefelé tartotta meg alakuló gyűlését, melyet nagy érdekeltséggel vártak minden oldalról, mert Nyáry Pál levén a megye vezére, az ő erélyességétől az alakulás alkalmával valamely fontos és az egész országnak iránytadó nyilatkozatot, vagy indítványt vártak.

A gyűlés azonban minden nagyobb feltűnés nélkül folyt le; bizottmányi tagok, és a közönség nemzeti színű szalagcsokrokat tűztek keblökre, melynek közepén „1848“ pompázott. A rendet a teremben, a megyeházban és az utcán az ifjú-

ság tartotta fel. Nyáry Pál indítványára a gyűlés egyhangulag kimondotta, hogy a 48-diki törvényekhez határozottan ragaszkodik, és minden azal ellenkező intézkedés mint törvénytelen ellen, óvást emel. Viharos éljen hangzott fel erre a teremben, mely, midőn a megyeház erkélyéről az ifjúság vezére, V. Zs. a hozott határozatot a néptömegnek tudtára adta, az ezrenként csoportosult közönségnél is riadó viszhangra talált.

A főispáni helytartót a különben is népszerű gróf Károlyi Istvánt, a gyűlés után az ifjúság és közönség nagy lelkesedéssel fogadta; az ifjúság, kocsija körül diszörséget képezett és úgy kísérte őt lakására; Áldássy József more patrio a nemzeti zászlóval kezében a kocsira kapaszkodott fel.

E korrajz folyamán gyakrabban hangsúlyoztam, hogy az akkori eseményekkel szemben az ifjúság fontos és majdnem döntő tényező volt; sokan, kik az akkori viszonyokat nem ismerték, tulzónak fognak tartani, pedig én csak való tényeket idézek; ennek igazolásául szolgáljon azon körülmény, hogy az ifjúság közreműködésének fontosságát a legkiválóbb hazafiak is hangsúlyozták. Így például Pestmegye alakulása után gróf Károlyi István főispáni helytartó következő levelet intézte az ifjúsághoz:

„A pest-budai t. cz. ifjúsághoz.

„Midőn azon példás rendért, melyet decem-

ber 10-dikén a Pest-Pilis-Solt egyesült megyék szervező közgyűlése alkalmával önökre bízom, meleg köszönetemet nyilvánítom, kijelentem egyzersmind, miszerint nyilatkozatom nem pusztán a szokásos urbanitás, hanem lelkem szilárd meggyőződésének oly hittel párosult kifolyása, hogy a hon, melynek ily nemesen érző ifjúsága van, el nem veszhet. Éljen a haza!

„GRÓF KÁROLYI ISTVÁN.“

Pest városánál is megindult a szervezés műve; első sorban Rottenbiller Lipót, 1848-diki polgármester foglalta el újra hivatalos helyét; a volt főkapitányt, Lombay Imrét, is felszólították, neki azonban jogi aggályai voltak, mert azt állítá, hogy miután elmúlt azon idő, melyre ők 1848-ban meg lettek választva, csakis a városi képviseletnek van joga helyettesíteni tisztviselőket addig is, míg a választók összesége által a törvényes tisztujítás meg nem tartatik. Így jutott azután helyébe Thaisz Elek, ki 1848-ban városi tanácsos volt; Lombay a tisztujítás alkalmával fellépett ugyan, mint főkapitányi jelölt, de Thaisz erősen védte positióját, és nagy többséggel legyőzte Lombayt; apró incidensek adnak, — a mint ebből is látszik, — az ember életének irányt; ha Lombay 1860-ban elfoglalja főkapitányi helyét, Thaisz Elek talán még ma is városi tanácsos, és spiessburger

lenne, s nem terjesztené ki mai napság mireánk néha mostohán, olykor-olykor haragosan, atyáskodó gondoskodását.

Különben, tessék elhinni, hogy nem volt könnyű feladat azon időben főkapitánynak lenni. A hangulat izgatottságának nyomása alatt a katonaság és a nép ingerülten, minden perczen kitörésre készen néztek egymással farkasszemet; nem volt se törvény, se fegyelem, s nem volt rendőrség; Thaisz Eleknek legföljebb 50 drabant állt rendelkezésére.

Első dolga volt tehát a főkapitánynak, hogy a lakosság legforrongóbb elemében, az ifjúságnál a rendet biztosítsa. Fölkérte ennek folytán az ifjúság akkori vezértagjait, szám szerint tizenkettőt, kiknek neveit alább közölni fogom, hogy az ifjúság körében a hatóság megbizásából és felkérése folytán a közrendet fenntartsák, és erről Rottenbiller Lipót polgármester és Thaisz Elek főkapitány falragaszok útján értesítette az ifjúságot. A hatóság ezen enunciátiójában többek közt az is előfordult, hogy az ifjúság köréből a rendnek ezen fenntartói „áltak, közölők“ lettek választva. A hatósági hirdetmény ezen passusát használta fel Mátyus Arisztid arra, hogy az ifjúságnak eddigi példátlan egyetértését megzavarja, és szakadást idézzon elő. Bizonyára nem szándékom azon, most már különben is jelentéktelen eseményből bármily irányban roszaló-

lag nyilatkozni, annál is inkább, mert Mátyus Arisztid azon idő óta, nyilvános működése által beigazolta, hogy a hazának egyik tehetséges fia, de mint korrajzíró, történelmi hűséggel kell előadnom azon kor eseményeit, bármennyire jelentéktelenek legyenek is azok ma.

Mátyus már azon időben is érezhette valószínűleg, hogy szerepelni van hivatva, és bántotta őt a tudat, hogy neve nem szerepel az ifjúság vezértagjai közt. Az ifjúság eddigi tünneteseinél másod, harmadrangú szerepet játszott, a fent leírt körülményt arra használta fel tehát, hogy kortársai közt ő is szerepre vergődjék. A hatósági falragasz megjelenése után ő és még néhány társa a Fillinger kávéház fekete tábláján a legközelebbi vasárnap délután gyűlést hirdettek, és arra, — mint előzőleg említém — a főkapitányt is megidéztek, Mátyus érvelése oda terjedt, hogy habár a hirdetményben említett ifjak valószínűleg az ifjúság vezérei gyanánt szerepelnek, és habár a választás valószínűleg reájok esett volna, miután kinevezésök az ifjúság tudtán kívül történt, az ellen óvás teendő. Mi, kik egy éven át páratlan odaadással adtunk irányt az ifjúság mozgalmainak a legváltóságosabb időben, kiket a vesztély perceiben minden ifjú szívesen ismert el vezérének, a nélkül, hogy mandatumunk után tudakozódott volna, minket Mátyus ezen indokolatlan és brusque támadása oly mélyen sértett,

oly Bartha Gusztáv mindnyájunk nevében ott a hely színén megbízatásunkról azonnal lemondott. Az incidens két párbajjal végződött; az egyikben Meczner Gyula, jelenlegi ujhelyi képviselő szerepelt, a másikban Kovács Ferencz, ki — ha jól tudom — jelenleg tanár Debreczenben; ugyanegy ellenfele volt mindkettőnek.

A mi részünkről az ezt követő napon a „Pesti Napló“-ban következő nyilatkozat jelent meg:

„Nyilatkozat.

„Miután a budapesti fiatalság folyó hó 9-én tartott értekezletében abban állapodott meg, hogy eddigi irányához hiven, a hazai közügyeket buzgón felkarolva, a közszellem érdekében, a rend és csend fenntartására is, a hol az kívánatos egyetértőleg fog közreműködni, alólirottak elhatároztuk sz. kir. Pest városa hatóságának irántunk tanusított bizalmát megköszönve, a reánk ruházott békefelügyelői (constabler) állástól viszszalépni és hazafiúi kötelességeinket ezentúl is pusztán mint az ifjúság tagjai iparkodván teljesíteni.

„Huszár Imre. — Kormoss Béla. — Beniczky Emil. — Thaly Kálmán. — Kalmár József. — Csapó Kálmán. — Szöllösy Gyula. — Olsavszky István. — Vezerle Gyula. — Vezerle Zsig-

mond. — Bartha Gusztáv. — Dudinszky Gyula.“

Ezen időtől kezdve, Mátyus Arisztid ezen fellépése következtében, az ifjúság két pártja tényleg elvált egymástól. Mi a „Nemzeti kör“-ben ütöttük fel tanyánkat, az úgynevezett „demokraták“ pedig a Fillinger kávéházban maradtak; mi, kik a „Nemzeti Kör“-be szegődtünk át, a műveltség korlátai közt folytattuk hazafias működésünket; mi voltunk a képviselőházban, az 1861-diki imponans Széchenyi requiemnél, Palóczy és gróf Teleky László temetésénél a rend fenntartói és ezen ünnepélyességeknek rendezői; míg ellenben a műveltebb osztály távozása után a Fillinger kávéház a betyarismusnak és dőzsölésnek lett tanyájává.

Ez volt Mátyus Arisztid első szereplése és annak következménye.

Még azután sem szűnt meg, magában a „Nemzeti Kör“-ben is, kortársai önkénytelen fölénye ellen ágaskodni; erre nézve, miután különben is korrajzom keretébe illik, szinte hozok fel egy analog példát. Vasváry Lipót kezdeményezése folytán december 19-én a zsidók az „Európa“ szálloda nagytermében testvérisülési lakomát rendeztek, melyre a főváros legtekintélyesebb egyénei, írók, művészek, színészek, és a „Nemzeti Kör“ ifjai voltak hivatalosak. Budapest zsidóságát a legintelligensebb és legvagyonosabb osztály

képviselte; összesen lehattunk vagy hatszázan. E lakoma célja volt, az alkotmány sáncaiból az idő szerint még kizárt, és meglehetősen német érzelmű zsidó elemet a magyar ügy akkori küzdelmének részesévé tenni, és az összejövetelet már csak anynyiban is siker koronázta, hogy Reményi Ede felszólalására a Petőfi szoborra 1000 frtot irtak alá. Mondanom sem kell, hogy a hazafias szónoklatoknak sem hossza, sem vége nem volt. Fekly Miklós indítványozta, hogy testvériségünk jeléül menjünk holnap, mi keresztények a zsinagógába; elfogadtatott és másnap nagy ünnepélyességgel végrehajtatott. Vasváry indítványára pedig mindannyian, zsidók és keresztények egyaránt „bruderschaft“-ot ittunk; hanem Besze János bátyánk mindnyájunkon túltett, a mennyiben olyan menydörgős szónoklatokat penderített, hogy hajunk szála az ég felé meredt, szemünk, szájunk pedig elállott. Jutalmúl ki is neveztek őt legazonnal az ifjúság apjának. És itt következik a comicum. Mátyus Arisztid másnap este a Nemzeti Körben fontoskodó arczczal tiltakozni készült ezen határozat ellen, mint mely a fiatalság nagy részének távollétében hozatott; csakhogy itt nem a Fillingerben volt, és mi őt egyszerűen kikacagtuk.

Kedves emlékeket költ fel bennem, és nem hagyhatom említetlenül azon kedélyes órákat, melyeket szűk körben bár, de annál élénkebben a

60-as év végén a „Csigánál,“ Parragh Gábor vendéglőjében töltöttünk; Dalmady Győző, Beniczky Emil és én voltunk ez időben e helyiség törzsvendégei, de azért asztalunknál rendszeren 10—15 vendég foglalt helyet esténként; rendes látogatók voltak a még ma is ősmert nevek közül Csávolszky Lajos, Bercsik Árpád, Kuliffay Ede, Szegfy Mór, Thaly Kálmán. Mennyi nemes eszme, mennyi szép ábránd lett itt társalgásunkba beszöve; fesztelen beszélgetésünk minden szava önzetlen hazaszeretetről, magasztos törekvésekről tanuskodott; csak most, ha rideg perczeimben az elmúlt órákat visszaidézem, csak most érzem, hogy mennyi jószág, mennyi nemes érzelem lakozott ifju korunkban sziveinkben, s csak most látom, hogy minő kába rajongók valánk mi akkoron. Szegfy Mór tetszelgett magának azon szerepben, hogy lelkesedésünk tűzét okoskodásai hideg zuhanyával oltsa; akár a falra hányt volna borsót; tiz oldalról rontottunk ellene, és még magasabb fellegvárat alkottunk. Parragh Gábor oly büszke volt reánk, mint saját gyermekeire; az ajtóköznek támaszkodva, órák hosszán át hallgatta rajongó társalgásunkat. Ha valamelyikünk végre valami túlságos képtelenséget talált mondani, oda sompolygott annak széke mögé és halk hangon tett néhány szerény észrevételt; meghallgattuk, mert szerettük az öreget. Néhanapján

bevetődött közübünk Lisznyay Kálmán és Vahot Imre is, kik szívesen látott vendégeink voltak bár, de azt resteltük, hogy ha ők odajöttek, rendesen nagy korhelykedés lett a vége.

A jó barátokat azután lassanként az idő és a sors szeszélye a szélrózsa minden irányában szétzilálta, és ha ma hosszú évek után az utcán vagy az élet utain a sors véletlenül összehoz, közönyös arcczal köszöntjük egymást; de van talán közöttünk olyan is, kinek a mult édes emlékeire szíve fájóan feldobban.

E mozgalmas év utolsó napjainak egyikére esik azon történeti hírű esemény, mely nemcsak a hazai közvéleményt tette idegessé, hanem egész Europa méltatlankodó figyelmét felköltötte. December utolsó napjaiban hozta meg a táviró a hirt, hogy gróf Teleky Lászlót Drezdában letartóztatták, és hogy a szász kormány őt Ausztriának kiszolgáltatta.

Erről azonban külön fejezetben.

XIV.

GRÓF TELEKY LÁSZLÓ.

Végzetes név! Magyarország legujabbkori történetének egyik zárpontja!

Horváth Mihály, a nagy magyar történész mai nap már a trón számolya előtt persona grata; ő tehát nem lehet, és nem akar lenni e sötét tragédia krónika írója!

Csak nyugodjál békében, te jó, becsületes vértanú! Kortársaid elfeledkeztek rólad, de majd jövőidő, midőn lesz magyar ihletett szellem, mely feltárja a bámuló utókor előtt jellemed nagyságát, mely meg fogja magyarázni, hogy oly szellem voltál, ki akkor lettél öngyilkos, midőn látszólag választanod kellett a becsület és a meggyőződés kötelessége közt.

Aludj csak tovább is örök álmodat, nemes

honfiú! Föl ne ébredj; ne lásd a pusztulást; ne tehess magadnak szemrehányást, hogy ha te nem léssz öngyilkos, ilyen meg nem történhetett volna.

A másik is, versenytársad élted utolsó évében a hazaszeretetben veled együtt, átszenderrült az örökéletbe.

Ha tévedtetek, ha idő előtt kétségbeestetek, itéljen fölöttetek a legmagasabb bíró; mi hozzátok képest törpék vagyunk, kiket a fájdalom és a tisztelet némákká tesz.

Ó, most érzem, mennyire fáj nekem, hogy nem vagyok ihletett költő, világhírű történetíró! Tiszteltem az egyiket, de a másikért — gróf Teleky Lászlóért — szeretettel rajongtam. Szerettem, ha tehetséggel párosult volna, remekműnek leendett szülőbánya!

De hagyjuk ezt! A közönyös olvasó, ki szórakozásból lapoz e könyvben, üres phrasisoknak veszi a fájdalomnak kitöréseit, és unatkozva lapozát rajtok. Legyünk újra hideg, száraz korrajzírók, kik régen elmúlt, elfeledett eseményekről csevegnek! Szerettem őt, és növeli fájdalmamat a tudat, hogy ő is kedvelt engemet; holtteste a reggeli órákban még meleg volt, midőn sűrűn hulló könyeim nyílt sebére hullottak. Még ma sem szégyenlem e könyveket, mert ugyanekkor Bónis Samu, a legedzettebb hazafiak egyike hangosan zokogott, a másik pedig, Thaisz

Elek félájultan, öntudatlanúl rogyott az öngyilkosság színhelyén a pamlagra.

A tragédia ez utolsó komor jelenetéről majd annak idején írok, úgy, a hogy a visszaemlékezés keserősége azt lehetővé teendi; most Drezdában történt elfogatását, és annak behatását akarom részletezni.

Gróf Teleky László 1860 deczember hó második felében egy rokon magyar főúri család látogatására álnév alatt, angol útlevéllel Drezdába érkezett; óvatosságból még szakállát és bajuszát is leberetváltatta. A drezdai rendőrség nyomára jöven, hogy az álnév és az angol útlevél alatt tulajdonképen gróf Teleky László lappang, a grófot elfogatta, és őt báró Beust Richard (azóta gróffá lett Ausztriában) szász külügyminiszter a bécsi kormány reclamatioja folytán Ausztriának kiszolgáltatta. Hajh, minő vihar támadt erre az országban! Haynau, Albrecht, Bach, Protzman nevei az ötvenes években gyűlöltök voltak, de az 1860-diki év végén és 1861-ben Beust nevének említésére minden magyar ember frenetikus dühbe jött. Különös végzetessége a sorsnak! A legnépszerűtlenebb egyén Magyarországon, báró Beust volt hivatva arra, hogy az 1867-diki magyar-osztrák kiegyezésnek, teremtetője legyen; neki, a magyarok által gyűlölt idegennek, sikerült a nemzet 300 éves küzdelmében fegyverszünetet idézni elő; és midőn a magyar

nemzet kibékítése őt a hatalom legmagasabb polczára emelte, az, kit ő tett vidéki notabilitásból europai hírű államférfiúvá, gróf Andrássy Gyula buktatta meg őt. Valamint a végzet utai kifürkészhetlenek, úgy a sors szeszélyes észjárása is bizarr. A legjobb hazafiak egyikét, a magyar emigráció egyik kiváló tagját idegen földön, brutális módon letartóztatni, megsérteni a nemzetközi jogot, arczul ütni a menedékjogot, egy menekültet, ki nem conspiráció céljából, hanem barátságos rokoni összejövetel céljából tartózkodott Drezdában, kiszolgáltatni Ausztriának, vagyis a bakónak, vagy valamely sötét börtön porkolábjának: mindezen okok fenyegető hangulatot szültek hazánkban; fokozta még az ingerültséget, hogy a bécsi fő-törvényszék, melyre a Bach korszak idejében a birodalom összes felségáruló pereit, mint egyedül illetékes bíróságra voltak ruházva, Teleky László perében, a magyarországi bíróságok mellőzésével, illetékesnek mondotta ki magát, és a vizsgálatot tényleg meg is kezdte; honfitársaink ellenben úgy okoskodtak, hogy a bécsi fő-törvényszék nem csak honi törvényeinket, de az októberi diplomát is sérti, mely Magyarországnak az igazságszolgáltatás terén önrendelkezési jogot biztosított. Gróf Teleky László, jelleméhez méltóan viselte magát; első bécsi kihallgatása alkalmával tiltakozott idegen területen történt letartóztatása és egy, reá nézve idegen bíróság beavatkozása ellen, és

minden további kérdésre hallgatással válaszolt. Legnehezebb volt e gyűlöletes ügyben báró Vay Miklós kancellár helyzete; ő vállalkozott a magyar nemzet kiengesztelésének sysiphusi munkájára, és máris az első lépésnél nehéz művét gróf Teleky László elfogatása folytán Magyarország közvéleményének ingerültsége megsemmisüléssel fenyegette. Nem maradt e zsákutcából egyéb menekülése, minthogy gróf Teleky László megkegyelmezését a császárnál kieszközölje és ez sikerült is neki.

Idézzük e helyen a hivatalos „Wiener Zeitung“ erre vonatkozó közleményét, mely így szól:

A királyi szász kormány a közte és Ausztria közt fennálló szerződések lelkiismeretes teljesítésében a Drezdában tartózkodott gróf Teleky Lászlót a császári kormánynak, ennek megkeresése folytán kiadta. Császár ő felsége kegyes volt gróf Telekyt magához hivatni, s neki személyesen kijelenteni, hogy ő felsége jól ismeri azon határozott ellenséges indulatot, melylyel gróf Teleky gyakran, és egészen a legközelebbi időig viseltetett a felséges császári ház és a monarchia érdekei ellen; hogy ő felsége mindazáltal kegyes minden további vizsgálatot megszüntetni, s neki teljes szabadságot ajándékozni. Császár ő felsége szavát bírja gróf Telekynek, mely szerint lemond a külfölddel való minden ellensé-

ges összeköttetésről, nem lépi át a monarchia határait, és egyelőre tartózkodik minden politikai tevékenységtől. Ennél fogva gróf Teleky a fogságból kibocsáttatott, s meg van ellene szüntetve minden törvényszéki eljárás.

Igy ír a „Wiener Zeitung,“ és mi csak hozzátesszük, hogy gróf Telekyt a császár fogadtatása váratlanul lepte meg, mert mindaddig, míg a császár elé nem vezették, azon tévhitben volt, hogy a magyar kancelláriára kísérik; a császár ezen spontán elhatározása még a birói körökre is annyira váratlanul jött, hogy gróf Telekyt kísérete újra a börtönbe akarta visszavezetni, és csak ismételt parancs folytán bocsáttatott szabadon. Ez december 31-dikén történt. Kezdetét vette az 1861-diki válságos év, mely hazánk történetében örökké emlékezetes fog maradni.

XV.

A PÁRBAJOK DIVATA.

Fentebb röviden megemlékeztem két párbajról, mely Mátyus Arisztid fellépése folytán az ifjúság körében folyt le.

Ezen mozgalmas kornak egyik jellemző sajátossága volt a párbajok divata és lélektani szempontból, az akkori viszonyok ismertetésül rövid önálló fejezetet szentelek neki, mielőtt az 1861-dik év eseményeire áttérnék.

Ha jól tudom, Balzac mondá, hogy a nő ha gyűlöl, a hyénánál is kegyetlenebb, de ha szeret, az angyalnál is magasztosabb. Mennyire igaza volt a nagy francia írónak ezen mondásánál, erre nézve elég, ha az anyai szeretet nyilvánulásainak rendkívüli eseteire reflektálunk. Nem hiszem, hogy az anya szereteténél volna e földön szivósabb,

önzetlenebb, önfeláldozóbb, nemesebb érzelem; sajnos azonban, hogy a nőnek, mint anyának, fájdalmai arányban állanak szeretete végtelenségével. Két analog esetben voltam közvetlen szemlélője az anyai kétségbeesés megrendítő tragédiájának. Mindkettőjüknek büszkeségök, örömük telt egyetlen fiukban; mindkét gyerek, (mert az anyának felnőtt fia is csak gyerek) vígan, gondatlanul fűtyörészve távozott a szülei házból, talán még a búcsúcsókról is megfeledkezett, s pár óra múlva mindkettő hideg hullájával számoltunk be a kétségbeesésében örjögő anyának. Meghatva szemléltem ezen Shakespeare tollára méltó elkeseredett örjögést, és ha nem láttam és nem képzeltem volna magamnak anyát, ki még többet szenvedett, az előbbieket tartottam volna a szív legsajgóbb sebének. Emlékeim ujjalag visszavezetnek ezen reflexióim közepette a 60-as évek eseményeire, és annak egyik szomorú momentumára, Kreith Kálmán gróf halálára. Minden időszaknak megvan a maga divatja, sőt — ha szabad mondanom — a maga ragálya. Azok, kik visszaemlékeznek 1860 végére és az 1861-diki farsang pár hetére, igazat fognak adni azon állításomnak, hogy Budapest még sohasem látott annyi párbajt, mint azon időben. A vérben vagy a levegőben volt valami, mi a legjobb barátokat alapos ok nélkül egymás ellen a küzd-terre vonzotta. Lehet, hogy az akkori idők har-

czias hangulata, az ország ideges, várakozólag fe-
 nyegető magatartása, és a tüntetési korszak vér-
 áldozatainak emlékezete idézte elő ezen beteg
 társadalmi állapotot. Én, mint elbeszélő, szem-
 ben ezen kórtünettel, csakis arra szoritkozom,
 hogy azt egyszerűen konstátálom. A párbajmá-
 divatja azon időben sok eredeti és néhány tréfás
 esetet is mutatott fel; így például a jelenlegi
 képviselőház egyik kiváló és komoly tagjával,
 D. . . . úrral történt azon komikus eset, hogy
 ő és ellenfele nemes elkeseredésökben a kard éle
 helyett annak markolatával addig dönggették egy-
 mást, míg mindkettőt ágyba kellett fektetni.
 Más alkalommal, pedig ugyancsak D. . . . ú-
 rnak jelentéktelen szóváltás végett komoly piz-
 toly párbaja volt az ifjúság egyik vezetőjével, ki-
 nek vakmerő bátorsága közmondásos volt. A
 piztolyok eldördültek, a löpor füstje eloszlott,
 és a segédek, a mennyiben mindkét vivó testi-
 lelki barátjai voltak, megkönnyebbülten lélekzet-
 tek föl, látva, hogy mindkettő jó egészségnek ör-
 vend; a párbaj indoka sokkal jelentéktelenebb
 volt, semhogy a véres játékot folytatni illett volna;
 felszólították tehát szemben álló barátait, hogy
 „miután a lovagiasságnak elég lett téve,” nyujt-
 sanak egymásnak kezét. D. . . . hajlandó is
 lett volna a kibékülésre, de K. . . . , a másik
 bajvivó, még tovább is vért szomjazott; ebből
 azután K. . . . és a segédek egyike közt heves

szóvita fejlődött ki, melynek vége az lett, hogy D. . . . helyett a kérdéses segéd váltott legott a helyszínén K. . . .-ssal golyót, és miután ezen is szerencsésen baj nélkül átestünk, legeslegvégül éjjel az Európa tánczvigalmában a pezsgős üvegek durrogása mellett mindannyian öszszecsókolóztunk.

Pár nap mulva K. . . . és V. . . . mindkettő hirhedt párbajvivő, — különben pedig intim barátok — élethalálra készültek verekedni pusztán azon okból, hogy beigazolják, miszerint kettőjük közül melyik a bátrabb, és H. I. tapintatos közbenjárása nélkül az idétlenségnek a legtragikusabb vége leendett.

Mindezen apró példákat az akkor dívó párbaj-mánia illusztrálásául hoztam fel. Kreith Kálmán gróf esetét illetőleg kénytelen vagyok az összes érdekelt felek neveit elhallgatni, a mennyiben nemcsak élnek, hanem hathatósan működnek is; Kalmár Józsefnek, mint a gróf egyik segédének nevét megemlíthetem, mert egy évvel e szerencsétlen párbaj után ő is öngyilkos lett. A Kreith-féle párbaj indokánál még Dumas híres rendőrminisztere, Jacquai is kudarcot vallott volna azon kedvencz mondásával: „Cherchez la femme,“ (keresd az asszonyt), mert ezen ügybe nemcsak hogy asszony vagy leány nem volt belekeverve, de sőt annak indoka olyannyira jelentéktelen vala, hogy most,

midőn érett észszel és majdnem két évtized tapasztalatával gazdagodva emlékeznek vissza az illetők, önmaguktól kellene visszaborzadniok, ha az ifjúsággal járó könnyelműség mellett azon tudat is nem vigasztalná őket, hogy a párbaj szomorú kimenetele nem az ő roszakaratuknak, hanem inkább a sors szeszélyének volt következménye!

Kreith gróf jellemét, a 60-as év őszén, és 61-dik év telén bő alkalmam volt tanulmányozni. Azok, kik még emlékeznek reá, velem együtt bizonyítandják, hogy megjelenése és modora minden volt inkább, mint megnyerő. Fellépésében, magatartásában volt valami rideg, mely önkénytelenül eszünkbe juttatá, hogy ez ifjúnak éreznie kell, miszerint a sors nem adott neki grófi koronájához anyagi támaszt. Pestre feljöttekor föltett szándéka volt, nélkülözések árán is felküzdeni magát; ennek tulajdonitható, hogy kezdetben visszavonultan, épen nem grófi rangjához illőleg élt, és ennek köszönheté a párbaj indokául szolgáló összeütközést is. Sem ő, sem ellenfele vívni nem tudott, de a segédek különben is jelentéktelennek tartván a viszályt, azon reményben, hogy az idő és alkalom megbékítendi a két ifjút, a párbajt néhány óra elhalasztották és ezen jószándékú eljárásuknak köszönhető utólag az esemény tragikus fejlődése. Kreith ez időtől kezdve előbbi életmódjával felhagyva, a jeunesse dorée köreiben foglalta el helyét, és azt ujoncz

létére is méltóan töltötte be. Mintha ma is látnám, Kreith, a segédek, és a jó barátok mindannyian vidám kedélyhangulatban együtt ebédeltünk az úri utczai „Nemzeti kör“ éttermében és rossz élczeket faragtunk a délutáni párbaj remélhető komikus kimeneteléről; egyedül Kreith maradt az általános jókedv közepette komoly, és évődő barátainak csakis annyit válaszolt: „ha olvasnátok azon levelet, melyet kaptam, nem hinnétek, hogy párbajom miatt vagyok komoly.“

Egy óra mulva a „Fehér hajó“ emeletének egyik szobájában a padozaton, vérében elterülve, haldokolva találtam őt; utolsó szava volt: „szegény jó anyám.“

Halála után megértettük ebéd alatti komolyságának okát is. Anyjától irott gyöngéd levelet találtunk a szegény szerencsétlen fiúnál, melyet halálának reggelén kapott. Azt írta benne a jó anya: „a lapokban olvasom, hogy ti, fiatalok, Pesten minduntalan párbajt vívtok; ma éjjel is álmomban véresen halva láttalak. Kérlek, édes fiam, őrizkedjél és gondold meg, hogy harmincz évi szenvedésemnek te lehetsz egyedüli vigasztalója!“

Szegény anya! Szeretetének magasztos ösztöne sejtetni engedé vele a veszélyt, mely vonzalmának egyedüli és legfőbb tárgyát fenyegette. Képzeljétek el e hölgy fájdalmát, kitől a sors még

azon elégtételt is megtagadta, hogy gyermeke véres hulláján, a véresnél is keservesebb könyeket hullatva istenének szemrehányásokat tegessen. Ez okból állítottam, hogy sokat láttam, még többet tapasztaltam, és önmagam is eleget szenvedtem, de ehhez hasonló, szent, és ennél intenzívebb fájdalmat képzelni nem tudok.

Thaisz Elek, akkor még ujdonsült főkapitány, és kedélyes czimbora, tudvalevőleg nem volt már akkor sem lágyszivű világpolgárnak nevezhető; mindamellet is önkénytelenül könyekre fakadt e levél olvasásánál; felrohant a nemzeti casinóba, és ő is egyike volt azoknak, kik gondoskodtak arról, hogy a megboldogult gróf a szülők távollétében rangjához illőleg temettessék el. Igaz ugyan, hogy az 1861-diki és az 1878-diki Thaisz Elek közt, érzelem dolgában, óriási a különbség. Ezt bizton állithatom. Probatum est. Ő is alá lett vetve azon igának, melyen 17 éven át mindannyian lehajtott fővel áthaladtunk.

Volt közöttünk azonban egy, ki emelt fővel ment át a túlvilág bizonytalanságába: Kalmár József, kinek nevét a Kreith-féle párbaj ügyében megemlítettem. Ifjúságom emlékének tartozom vele, hogy azon korszak ifjai ezen jelesnek is szenteljek néhány kegyeletes sort; megvolt benne az ifjúság minden jó tulajdona, annak szokásos hibái nélkül; bátor, büszke, higgadt, a nők kegyencze, de angol vérmérsékletű; szép

külsejü, egészséges, vagyonos; még most is, ha meggondolom, mint ha az élet megfejthetlen rejtvénye előtt állanék, hogy e viruló, komoly ifjúnak, a Rókus-kórház bonczasztalán kellett végezni pályáját. Halála napján korán reggel már nálam volt, és szokott kedélyességével csevegett a fővárosi salonélet legujabb eseményeiről; délben nála, váczai utczai „Nádor“ vendéglőbeli szobájában találkozott ifjúsági körünk; valamint máskor, úgy ez utolsó együttlét alkalmával is élczelt, okoskodott velünk és távozásunk alkalmával megígérte, hogy az ebéd idejéig mindnyájunkat megtréfál. Alig, hogy kiléptünk szobájából, két durranást hallottunk, és mire visszarohantunk, már csakis élettelen hulláját találtuk magunk előtt. Minden legcsekélyebb számláját is rendezte halála előtt, és egyetlen sor irást sem hagyott maga után.

Még ma sem sejti senki öngyilkossága indokát.
Mysterium!

Béke hamvaira!

XVI.

AZ ORSZÁGGYÜLÉS MEGNYITÁSÁIG.

Soha olyan felfordult világot, mint a minőt 1861-ben, nem láttam. A közvélemény idegbajban szenvedett, a nemzet lázban volt, a kormányzat pedig az 50-es évek orgiái után óriási „Katzenjamer“-rel küzködött. A külföld minden perczben várta a magyarországi forradalom kitörését, és a legfőbb hatalom minden intézkedést megtett a katonai vas-uralom inaugurálására.

Az események nem voltak tervszerűleg előkészítve, sem pedig normális tényezők rendszeres kifejlődése, hanem a véletlen szüleményei. Minden perczben kitörhetett a forradalom, de minden óra megszülhette a zsarnokság rémuralmát is. Valóban bámulatos, hogy akadt ily viszonyok közt néhány önfeláldozó, bátor hazafi, ki a nemzet és korona kibékítésének lehetetlen művére vállalko-

zott. Fennt gyanakodtak reájok, lennt kikaczagták őket. Hibetetlen dolgok történtek; csak néhányat említek meg. A február 26-diki pátent, mely a birodalom ujjaszervezését tartalmazta, a kancellár, báró Vay Miklós, nem írta alá, és annak kibocsájtása idején falusi jószágára, Golopra rándult le; sőt midőn táviratilag felkérték, hogy helyette Rainer főherczeg írja alá nevét, a kancellár ez engedélyt megtagadta, és ennek daczára még hónapokon át hivatalában maradt s csakis a magyar országgyűlés második felirata után, melyben Deák „az egyezkedés fonalát elszakadottnak“ nyilvánítja, fogadtatott el lemondása. Ugyanekkor a „Sürgöny,“ a kormány hivatalos lapja, a február 26-diki pátens elleni ellenszegülésben a nemzetet egyetértésre inti!

Ilyenek voltak az akkori idők.

Az 1861-diki év három első havának történetében az ország törvényhatóságai játszták a főszerepet. Az ország minden vidékén szokatlan hévvel gyűléseztek, és a 12 évi elnyomatás után a gátjait széttépett közvélemény áradata előzönlötte az egész országot.

A helytartó-tanács, mely január 2-dikán tartá meg Budán Majláth György tárnokmester elnöklése alatt alakuló ülését, az ország összes törvényhatóságaihoz rendeletet intézett, melynek főbb pontjai a következők valának! A törvénykezési közegek működésüket mindaddig folytatandják,

míg az országbirói értekezlet, illetőleg az országgyűlés, a korona beleegyezésével újabban nem intézkedik. Az adók rendes behajtásában az eddigi pénzügyi közegek támogatása, és bárminemű házi vagy megyei adók kivetésének tilalma. A csendőrség és rendőrség további intézkedésig a közbiztonság szempontjából működését folytatja.

A hazai összes törvényhatóságok ezen rendeletre egyhangúlag tagadással válaszoltak, Kivétel nélkül mindmegannyi a 48-diki törvények jogalapjára állott a bizottmányok nagy része a helytartótanácsot, mint törvénybe ütközőt, egyszerűen ignorálta; Pestmegye kijelentette, hogy a helytartótanács, mint törvénytelen, jogfenntartás mellett, csakis esetről-esetre fog érintkezni; Ungmegye pedig a helytartótanács tagjait hazaárulóknak bélyegezte.

Az összes törvényhatóságok a törvénytelen adó fizetését megtagadták, és mindenütt megyei házi adót vetettek ki, és azt közegeik által behajtották. A rendelet ellenére mindenütt elhatározták a törvénykezés azonnali átvételét, és minden törvényhatóság küldöttséget menesztett ki kebeléből, melynek főadata volt, a törvénykezési ügyiratokat a Bachrendszer hivatalnokaitól átvenni. A császári törvényszékek viszont Bécsből utasítást kaptak, hogy ennek ellenszegüljenek; ebből országszerte komoly összeütközések támadtak, melyek közt a legfeltűnőbb volt Nyitra megye

esete. Január 8-dikán hozatott a törvényszéki összes ügyiratok átvétele iránti határozat, és ugyan e hó 12-dikén a megyei küldöttség megjelent a nyitrai államügyész hivatalában és kijelenté a jelenlevő hivatalnokoknak, hogy a hivatalos irományok és helyiségek lepecsételése végett jött, egyszersmind ez utóbbinak haladéktalan kiűritését kívánta. Az államügyésznek hivatkozása a helytartósági és kancelláriai rendeletre a megye tekintélye elleni ellenszegülésnek lőn bélyegezve, az államügyészt további vonakodására befogatással fenyegették, és midőn ennek daczára is megtagadá az átadást, minden további vitának azal lett vége szakitva, hogy a küldöttség az államügyészt karon fogta és a folyosóra kilökte. Így bántak el a többi hivatalnokokkal is. A bejárásokat erre lepecsételték és az ajtók elé fegyveres őröket állítottak. Hasonló sommás módon bántak el a törvényszékkal és járásbiróságokkal is. Bécsben ennek folytán azon rémhir terjedt el, hogy Nyitrán kitört a forradalom, és hogy a császári hivatalnokokat tömegesen legyilkolták. Halzurat a bécsi főtörvényszék elnökét, ezer lovas- és gyalog katoná kíséretében rögtön útnak indították Nyitra felé, ki is az esti órákban a városba benyomulván, a megyeházat katonailag megszállta, a törvényszéki helyiségekről a megyei pecséteteket katonái által leszakattatta, a császári hivatalnokokat újra behelyezte, és ily

módon a nyitrai forradalmat (?) diadalmasan leverte. A megyei törvényhatóság erélyes óvást tett ezen erőszak ellen, a lakosság pedig felmondta az ily módon visszahelyezett törvényszéknek az engedelmisséget, és a megye kiutasította őket a megyeházából. Országszerte számos ily botrányos esemény adta elő magát azon időkben. Ezen folytonos surlódások következtében a közvélemény Béccsel szemben mindinkább izgatott hangulatot öltött, mely első sorban abban nyilvánult, hogy a törvényhatóságok tüntetőleg a dynasztia leghatározottabb és legnyiltabb ellenségeit, a magyar emigráció legkitünőbb tagjait tömegesen választották be a bizottmányok kebelébe, és ezzel mintegy kifejezést adtak a hatalommal dacolni kész nemzeti közvéleménynek. Történetek még ennél is flagrantsabb, szembetünőbb esetek, melyek közül korrajzom keretében elegendőnek vélem fölemlíteni Liptómege azon határozatát, melynél fogva, tekintettel a 48-diki törvények kötelező voltára, és a legfelsőbb bécsi körök nemzetellenes törekvéseire: a nemzetőrség haladéktalan felállítását elrendelte. Mondanom sem kell tadján, hogy ezen határozat a legilletékesebb és legfelsőbb helyen legazonnal megsemmisítettett, és annak esetleges meggátlására katonai erő is kirendeltetett.

Az ország lakossága megtagadta mindenütt, egyhangúlag az engedelmisséget a Bachkorszak

idejéből felmaradt törvényszékektől, és — hivatkozással az 1848-diki törvényekre — megtagadták a törvénytelen adófizetését.

Ily körülmények közt született meg az 1861-diki január 16-diki leirat! A történetbuváron és a régi gárda politikai beavatott működő körein kívül alig emlékszik valaki ezen leirat tartalmára, annál kevésbé annak országszerte gyakorolt lesujtó hatására. Mintha az egész nemzet fegyveres táborrá alakult volna, oly egyhangú volt a nemzet tiltakozása e felirat ellen, melyet nyílt sértés gyanánt báró Vay Miklós és Zsedényi Ede ellenjegyzése mellett a nemzet szeme közé vágta. A törvényhatóságok, nemcsak hogy egyhangúlag óvásban és feliratokban tiltakoztak, hanem kivétel nélkül az engedelmességet mindmegannyian határozottan megtagadták, és kilátásba helyezték, hogy a fegyveres támadásra fegyveres önvédelemmel fognak válaszolni.

Korrajzom kiegészítése szempontjából szükségesnek vélem ezen leiratot szó szerint közölni, annál is inkább, mert volt oly pillanat a nemzet életében, midőn komoly, higgadt férfiak is azt hitték, hogy e január 16-diki leirat volt azon utolsó csepp a pohárban, mely a nemzeti kitörést előidézendí.

A január 16-diki leirat hangja az akkori viszonyokhoz mérten jellemző, és szóról-szóra így hangzott:

„Első Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyar, Cseh, Halics és Lodomer országok apostoli, úgy Lombardia, Velence, és Illyria királya, Ausztria Főhercege sat.

Midőn ezelőtt tizenkét évvel birodalmunk országlását átvettük, ezt, országaink belsejét pusztító polgárháború és szinte minden államokat, sőt magát a birodalmat is veszélylyel fenyegető rázkodások közepette cselekvénk.

Az uralkodott szenvedélyek és ámitások, a roszakaratuaknak zsarnoksága, a józanoknak pedig megriadása és tévedései, s több szerencsétlen eseményeknek lánczolata, a bonyodalmaknak fegyver általi megoldását tevék szükségessé.

Nem vala szándékunk ezen szükségparancsolta erőhatalomnak megoldását országlásunk és a közállapotok maradandó alapjává tenni, csak azt akartuk, hogy birodalmunknak annyi nehéz áldozatokkal megvédett és biztosított érdekei ne kockáztassanak, birodalmunk végleges szervezésénél pedig mit sem óhajtánk élénkebben, mint-hogy az ő, törvényes intézmények, — a melyek iránti kegyelet érzetei különösen Magyarországnak népeinek szívében oly mélyen gyökerezvék — lehetőleg gyorsan és épen tartva állitassanak vissza; a miben egyszersmind minden egyéb népeink is alkotmányyszerű intézmények előkészítésének és megalapításának teljes biztosítékát fogják föllelhetni. Ezen föladatok keresztülvitelére

bocsátottuk ki mult évi Mindszenthó 20-dikán kelt elhatározásunkat.

De béke, kiegyenlítés és kibékítés, őszinte viszonzást, jóakaratot és egyenes közremunkálást, tartalékgondolatok és szenvedélyes túlhajtás nélkül igényelnek.

Ismertük és éretten megfontoltuk vala azon aggodalmakat, melyek a magyar alkotmányos intézmények egy részének birodalmunk minden államjogi viszonyai végleges szabályozása előtti visszaállítása ellen léteztek, de ezek nem tartóztathattak minket vissza azoknak, nevezetesen a helyhatósági tevékenység terén is leendő ujjá fölélesztésétől, miután azon meggyőződést tápláltuk, hogy bizalom bizalmat szül, és hogy nyílt szándék egy nemes indulatú és politikai érettségű nemzetnél elismerő méltánylásra és becsületes támogatásra találанд.

De várakozásaink nem egészen teljesültek.

Mérséklettel és engedékenységgel szemléltük a nyilvános élet első túlcsapongásait; a kor felingerült irányzatának, az indulatok elfogult kitörésének, és a régen nélkülözött köztevékenység fölhevüléseinek tulajdonitván azokat.

De most, midőn némely megyék a bizottmányok választásait arra használják fel, hogy azoknak tagjai közé egyéneket sorozzanak, kik birodalmunk fennállásának és uralkodói jogainknak

kiengesztelhetlen ellenei,¹⁾ kik külellenségeinkhez csatlakozva, országaink békéjét alattomos összeesküvésekkel és vakmerő lázításokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer jövő megállapítása körül elágazó nézetek tüzetes adómegtagadásra zsákmányoltatnak ki, mi az állam anyagi segélyforrásait elapasztja, a nép fogalmait megzavarja, és a közállapotokra oly feszült irányzatot kényszerít, melynek könnyelmű és álnok képviselői magok is érezhetik, hogy azt a kormányhatalomnak türnie nem lehet; — most, midőn a legszükségesebb átmeneti intézkedések, melyeket a személyes és vagyonszármazás, és a magán viszonyoknak újabb bonyodalmaktól való megoltalmazása tett nélkülözhetlenné, türelmetlen sietséggel mellőztetni és felforgatni szándékoltnak; — midőn egyes megyék, a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetőrséget, a köznép megterheltetésével, fölállítani és fölfegyverezni készülnek; — midőn a megyei tisztviselők fizetésének szervezésénél kormányzati befolyása teljesen mellőztetik, és midőn egynémely megyék magukat, törvényszerű hivatásukról megfedkezve, minden kormányzati behatáson kívül helyezik, és egy — törvényes jogaik korlátain messze túlterjedő független állást követelve, — már szinte minden államhatalmat magukhoz ragadni

1) Mennyien kiengesztelődtek azóta!

Szerző.

nem áttalanak; — mellözhetlen kötelességünknek tartjuk, az alkotmányos szabadságnak oly czélokra — melyek a jó rend fölbomlását idézvéen elő, végkövetkezéseikben forradalomra vezetnek, — való fölhasználását hátráltatni s ily merész túlcsapongásokat erélyesen gátolni.

Népeink bizodalmának rendezett alkotmány-szerű állapotok előállítása iránti szilárd szándékunkban meg kellene ingattatnia, ha ily törvénytelen merényleteket, melyeknek további fejlődése minden törvényes szabadságnak elenyésztét következteti, hosszabban tűrni tudnánk.

Változhatatlanúl megmaradván múlt évi Mind-szent hó 20-dikán kijelentett szándékunknál, népeinknek, a nekik megígért alkotmány-szerű kifejlődést biztosítani, s Magyarországnak irányában mindazt, mit ígértünk, megmásolhatlanúl megtartani, épen oly szilárdúl el vagyunk határozva a forradalomnak, akár nyiltan, akár álnokul törvényes alakba burkoltan lépjen az fel, — egész hatalmunkkal ellenállni, — a miben, mint nem kételkedünk, minden jobbaknak igaz hazafiúi érzelmében támogatást találándunk, kik engedni nem fogják, hogy az ujonnan felébredt nyilvános élet békés kiegyenlítésének útján önzés vagy szenvedélyszülte akadályok gördítessenek elé, s a kormányzó hatalom, legszentebb kötelességeinek teljesítésében épen akkor anyagi erejére szoríttassék,

midőn azt csupán szellemi hatalmának szükséges támogatásául szeretné használni.

Midőn tehát ebbeli akaratunkat és figyelmeztetésünket Magyarországunk minden hatóságaival tudatjuk, — hivatkozva egyszersmind az 1790. 3. t. cikkre, melynek koronáztatásunkat rendelő részét önmagunk is minél előbb teljesíteni óhajtjuk, de melynek további tartalma Magyarország királyainak az alattvalói hűség minden kötelmeit megkoronáztatásukig is biztosítja, — r e n d e l j ü k :

1. Hogy mindenütt, hol a birodalmunk határain kívül tartózkodó hűtlen, és felségsértő, vagy oly egyének választattak bizottmányi tagokul, kik birodalmunk ellenségeihez szegődve, ellenünk és az állam ellen jelenleg is vétkes merényleteket terveznek, ezen választások semmisenek és érvényteleneknek tekintessenek.

2. Megparancsoljuk, miszerint az egyenes adó behajtásának, és közvetett adózásoknak megakadályoztatására irányzott mindennemű közvetlen vagy közvetett kísérletek vagy határozatok és bármennemű új adókivetések, szoros felelet terhe alatt mellőztessenek és minden efféle végzések rögtön megszüntettvén, foganatosításáról m. kir. helytartótanácsunknak haladéktalanul jelentés tétessék.

3. A jövő országgyűlési megállapodásig, és illetőleg az országbiránk által teendő ideiglenes javaslatok feletti intézkedésünkig, minden határozatokat érvényteleneknek nyilvánítunk, melyek a

mult év Mindszenthó 20-dikán kelt elhatározásaink által ideiglen fönntartott törvénykezési intézkedések megszüntetésére vagy tevékenységük megszüntetésére irányozvák, utasítván egyszerűsmind az országban létező törvényszékeket, miszerint a még hatályban álló törvényeket és szabályokat az említett időszakig pontosan és lelkiismeretesen alkalmazzák, miután ezek az országnak és egyeseknek érdekében véglegesen csak rendszer törvényhozási tárgyalás útján, nem pedig egyoldalú helyhatósági határozatok által változtathatók meg, a nélkül, hogy a jogi viszonyok fölloldhatatlan bonyodalmakba sodortassanak.

4. Miután az 1848-diki törvényeknek átvizsgálását, és illetőleg módosítását, megszüntetését, vagy megerősítését, úgyszinte azoknak mult évi Mindszenthó 20-dikán kelt elhatározásainkkal ki egyenlítését, a folyó évi april hó 2-dikán összehívandó országgyűlésre utasítottuk, és azoknak tetteles életbeléptetése oly kérdésekkel függ össze, melyeknek egyoldalú, elhalmarkodott megoldása, az elmúlt idő lefolyta alatt keletkezett és oltalmunkra számot tartó viszonyokat és érdekeket úgy Magyarországnak, mint többi tartományainkban veszélyeztethetné, és miután ezen törvényeknek hatályba léptetésükkal összekapcsolt kérdéseknek elhatározása a legérettebb megfontolás és meghányás tárgya, mely sem egyeseket, sem egyes megyéket nem illethet, ennélfogva az

ezen törvények tetteges foganatosítása iránti kísérleteket szigorúan eltiltunk, és azokat legkomolyabb eszközökkel akadályoztatni rendeljük.

Ha a megyék részéről ezen meghagyások ellenében ellenszegülés tapasztaltatnék, a bizottmányi ülések be fognak tiltatni, s maguk a bizottmányok felfüggesztetni vagy feloszlattatni, — mi, a szükség úgy kívánván — anyagi hatalommal is foganatosítandó lesz.

Mindezen rendeleteink egyedül a népeink közjavárolói gondoskodásunk kötelmei által tétetvén szükségesekké, a mennyiben atyáskodó legjobb szándékainkat ujlag megghiúsítva, és azokat folytonos ellenszegüléssel megakadályoztatva kellend sajnosan tapasztalnunk, — fájdalomunkra a szigorinak azon eszközéhez lennénk kénytelenek nyúlni, melyeket mellőzhetni önmagunknak legélénkebb vágya; s ha aztán ezek miatt az országgyűlésnek általunk legőszintébben óhajtott megnyitása ismét elhalasztatnék, mi által a legfontosabb és legsürgősebb kérdéseknek nemcsak Magyarországunk, de egész birodalmunk érdekében fekvő megoldása, és az ősi alkotmánynak egész kiterjedésbeni visszaállítása ujra sajnálandó késedelmet szenvedne, — az ezen közkár és az innen következő számos és sokféle hátrányokérti felelősséget nyugodt öntudattal azokra háritandjuk, kik a békés kiegyenlítésnek magasztos művét készakarva, vagy könnyelműleg megakadályoztatják.

Mélyen áthatva ezen rendeletünk komolyságától, teljesítjük uralkodói ama kötelenségünket, miszerint a Mindenható akarata és örökösödési jogunk erejével reánk bizott ez országunkat újabb viharoktól megóvjuk, s támaszkodva az igazi honbarátoknak belátására, jogainkra s az egek áldására, bizalommal tekintünk azon pillanat bekövetkezésére, melyben legtisztább szándéka igyekeztünknek sikerét országunk kielégítésére és megnyugtására dicső elődünk szent koronájával biztosítva szemlélendhetjük.

Kikhez egyébiránt cs. kir. kegyelmünk és kegyelmességünkkel állandóan hajlandók maradunk.

Kelt birodalmi fővárosunkban Bécsben, Ausztriában, Nagyboldogasszonyhava 16-dikán 1861.

FERENCZ JÓZSEF, m. k.

B. Vay Miklós, m. k.

Zsedényi Ede, m. k.“

Igy szólt ezen császári királyi rendelet, mely azonban a helyett, hogy a kitűzött czélnak megfelelt volna, épen annak ellenkezőjét érte el, a mennyiben a nemzet összesége egyhangúlag megtagadta a leirattal szemben az engedelmességet. Bárhol kísértették volna meg annak erőszakos keresztülvitelét, e kísérlet lett volna azon szikra, mely az aknát légbe rőpítette volna. A bécsi hatalom sokáig habozott, hogy ne szerezzen-e katonai szuronyok igénybevételével ezen rendeletnek érvényt, de végre is a kiegyezés férfiai győztek,

és az országgyűlés összejöveteléig a nemzet működésének akadálytalan lefolyást engedtek. April másodikára lett az országgyűlés összehíva, melynek feladata leendett a dynasziát és a nemzetet kibékíteni, és a kiengesztelés nagy művét a király megkoronázása által tetőzni be. Az országgyűlés összejövetelének voltak azonban még lényeges akadályai. Az 1848-diki V. t. c. ugyanis Pesten rendeli az országgyűlés megtartását, a helytartótanács azonban ezen világos törvény mellőzésével január 21-dikén kelt, és a törvényhatóságokhoz intézett leiratában azt Budára hívta össze. A másik akadály pedig az volt, hogy Erdély és a kapcsolt részek nem kaptak meghívót. Ennek folytán a főispánok február 15-dikén Pesten értekezletet tartván, az esztergomi primást Scitovszky Jánost kérték fel, hogy eszközölné ki a császárnál, miszerint a kapcsolt részek és Erdély is kapjanak meghívót, és hogy az országgyűlés ne Budán, de Pesten tartsa üléseit. A nemzet közönségének ez utóbbi tekintetben elég tétetett, de Erdély és a kapcsolt részek uniójáról hallani sem akartak; ugyanekkor a magyar érzelmű Fiumét ostromállapotba helyezték.

Az is vitás kérdés volt az ország több részében, hogy adjanak-e a képviselőknek utasítást; így például Zemplén-, Nyitra-, Ugocsamegye elhatározták, hogy képviselőiknek utasításokat adandnak; a törvényhatóságok túlnyomó zöme azon-

ban a 48-diki törvények és a modern alkotmányos élet szellemében utasítás nélkül küldte fel képviselőit.

A horvát országgyűlés, melynek Deák a magyar nemzet helyeslése közt tiszta lapot adott, hogy méltányos igényeit arra feljegyezze, szinte ápril 2-dikára hivatott össze.

Mielőtt áttérnék az országgyűlés eseményeinek megírására, korrajzom keretében még a következő fontosabb és érdekesebb eseményeket regisztrálok.

A háború azon időben, egyrésztől Francia- és Olaszország, másrésztől Ausztria közt több, mint valószínű volt. Lombard, Velence fegyveres táborhoz hasonlított. E kitörendő háborúban Magyarország fontos szerepet volt hivatva játszani, és ez okból Olaszországban ideiglenes kormány alakult Kossuth, Klapka és Pulszky személyében. Kik viszont Magyarország katonai főparancsnokául Asbóth Lajos honvédtábornokot nevezték ki. A bécsi kormány ennek neszét vevén, Asbóthot február 15-én csendőrökkel elfogatta, és Theresienstadtba hurcoltatta.

Ugyanekkor jött napfényre, a londoni osztrák nagykövetség panasza folytán, hogy Kossuth Londonban 30 millió magyar bankjegyet nyomtatott, mely a többek közt a következő szavakat tartalmazta:

„E papírpénz elfogadtatik Magyarország min-

den közpénztárában, egy ezüst forintért, három huszast számítva egy forintra és teljes névértékét biztosítja az állam, a nép nevében

„KOSSUTH LAJOS.“

A magyar emigráció legkiválóbb tagjai leginkább Olaszországban tartózkodtak, és az olasz hadseregben is számos magyar volt található; Olaszországban voltak: Klapka, Türr tábornokok; Ihász, Kupa, Eberhard, Winkler ezredek; Széter és Dunyó ezredes, ki Voltornónál egyik lábát vesztette el; Mogyoródy, Figyelmessy, Kiss József alezredek, Scheiter őrnagy; továbbá Vetter, Bethlen Gergely, Csodaffy, Türr barátja, és Rényi.

Február 26-án jelent meg ama hirhedt párens, mely Magyarországot egyetlen tollvonással legfontosabb jogaitól akarta megfosztani; e napon kezdődött a Magyarországra nézve oly végzetes, és szenvedésekben gazdag Schmerling korszak uralma. Nem hiszem, hogy lett volna Magyarországon valaha név jobban gyűlölve, mint a hatvanas évek elején Schmerlingé, és ha Schmerling ez idő alatt Magyarországra tette volna be lábát, a magyar nemzet lovagias jelleme daczára, alig szabadult volna ki élve ez országból. E hirhedt párens alatt egyetlen magyar ember neve szerepelt, a gróf Szécheny Antalé.

Ez időben alakultak meg országszerte az

úgynevezett honvédsegélyző-egyletek, melyeknek minden volt 48—49-diki honvédtiszt tagja lett. Ez egyletekről a közvélemény azt suttogta, hogy a szabadságharcz esélyeire titkon szervezik a nemzet véderejét. A 61-diki rövid szabadság le-tüntével a provisoriumnak legelső teendője volt ezen honvéd-egyleteket kérlelhetlen szigorral el-nyomni és betiltani.

Az országbirói értekezlet, a legtekintélyesebb magyar szaktudósok buzgó közreműködése mel-lett január 24-dikén vette kezdetét, és márczius 4-dikén, munkálatával elkészülvén, befejeztetett. Ez az egyedüli mű a 61-diki korszakból, mely napjainkig is fennáll. Hiányai mellett is hézagot pótolván, hasznos szolgálatot tett az országnak. A képviselőház, koronás király nem létében, tör-vényerőre nem emelhetette, de a törvényhatóságoknak pártolólágg ajánlotta. Ugyancsak február 26-dikán történt meg azon botrányos eset Eger-ben, hogy midőn a vidék és város legdiszesebb hölgykoszorúja az elesett honvédek emlékét meg-ünneplendő, a várba felvonult, 600 vadász és 200 vértés seprűkkel támadta meg őket. A katonaság e brutális ténye néhány évig a „Bo-lond Miska“ sikerült satyrájának kiapadhatlan forrását képezte.

Január 7-dikén már a bécsi hivatalos lap is föl-említette, hogy a császár a politikai bűnösöknek általános amnesztiát adott; létezett is valóban

ily rendelet, de az ország ingerült hangulata miatt közzé nem tétetett.

Ekkor jöttek divatba a tömeges névmagyarítások.

Majdnem minden törvényhatóság intézett Teleky László grófhoz üdvözlő iratot; a nemzet üdvriadala hangzott körülötte, kit ekkor a halál már karjánál fogva vezetett a nyitott sir felé.

Ezalatt a képviselőválasztások országszerte nagy lelkesedéssel, nagy tüzzel, néhány helyen véres verekedés kíséretében megejtettek. A legvéresebb választás Esztergomgyében folyt.

Az emigráció minden kiváló tagját megválasztották képviselőnek; a nemzeti közérzület ez által is tüntetni akart a bécsi intéző államkörök Magyarországot sértő intenciói ellen.

Gróf Teleky Lászlót Pestmegye abonyi kerületében választották meg, természetesen, egyhangúlag.

Pesten a belvárosban Deák Ferenczet, a Lipótvárosban Szalay Lászlót, a Terézvárosban Gorove Istvánt, a Józsefvárosban Szilágyi Virgilt, végül a Ferenczvárosban Kacsovics Lajost választották meg.

Végre felvirradt április másodika, az 1861-diki országgyűlés megnyitásának napja.

XVII.

AZ 1861-DIKI ORSZÁGGYÜLÉS MEG- NYITÁSA.

Az országgyűlés összeülését az utolsó pillanatban ápril 2-dika után, midőn már a képviselők és főrendek legnagyobbbrészt Pestre gyülekeztek, egy jelentéktelennek látszó formakérdés majdnem végleg megghiúsította. Bécsben ugyanis mereven ragaszkodtak ahhoz, hogy az országgyűlés Budán, a várban, az országházban tartsa üléseit, és erre nézve ürügyül azt hozták fel, hogy Pesten nincs alkalmas helyiség. A képviselők nagy többsége ellenben semmi áron sem akart a budai várban ülésezni, és mentségül az 1848-diki törvényre hivatkozott, mely az országgyűlést Pesten rendeli megtartatni; egyik fél sem mondta meg az igazat, mindkettőnek volt hátsó gondolata. A kormányhatalom attól tartott, hogy a forrongó Pest az országgyűlést forradalmi

irányba tételhetné, a képviselők pedig azon gyanút tápláltak, hogy egy szép napon a magyar országgyűlés a budai várban katonai merényletnek találna áldozatul esni. A következő tények igazolják, hogy e jelentéktelen kérdés folytán a képviselőház összeülése majdnem meghiúsult.

A Pestre felgyülekezett képviselőknek legelső teendőjük volt, majdnem egyhangulag kijelenteni, hogy ők a budai várban országgyűlést nem tartanak.

Kubinyi Ágoston, a nemzeti múzeum igazgatója, a közvélemény áramlatának engedve, a múzeum disztermét önhatalmúlag, saját felelősségére a képviselőház ülési céljára átalakította, és daczára annak, hogy a helytartótanács, melynek a munkálatok fogamatba vételét annak kezdetén tudomás végett bejelentette, ezen eljárását neheztelőleg vette tudomásúl, e derék igazgató, a hatalmasok neheztelése daczára ápril 2-dikáig folytatta ezen munkálatokat, a mikor azonban a helytartótanács rendelete attól határozottan eltiltotta.

A visszavonulás első lépését e téren utoljára is a kormány volt kénytelen megtenni, a mennyiben ápril 3-dikán elhatározta, hogy az országgyűlés Budán, a királyi várakban fog megnyitni, egyszersmind azonban megengedte, hogy az országgyűlés mindkét háza a megnyitás után Pesten tartsa üléseit.

Palóczy László volt a 61-diki képviselő

lők Nestora és azok kijelölt korelnöke. Alig, hogy hire jött a bécsi kormány ezen újabb közvetítő elhatározásának, Palóczy azonnal, — ápril 4-dikén, délelőtt 10 órára — a képviselőket a megyeház nagytermébe, értekezletre hívta össze; a képviselők azonban még ezen közvetítő alkura sem akartak reáállani, és már-már határozatba ment, hogy az országgyűlést a 48-diki törvény értelmében vagy Pesten, vagy sehol sem fogják megnyitni, — a szakítás már majdnem elkerülhetlennek látszott, midőn végre felállott Deák Ferencz, és az ő megszokott egyszerűségével, de beható logikájával következőleg nyilatkozott: Ha arról volna szó, hogy hol nyitassék meg az országgyűlés, Budán-e vagy Pesten, ő is ez utóbira szavazna, de a kérdés így áll: Budán nyitassék-e meg az országgyűlés, vagy sehol! Ily körülmények közt ő honfiúi kötelességének tartja az országgyűlés összeülését lehetővé tenni, és ezen oknál fogva ő a megnyitásra, habár egyedül maradna is, fel fog Budára menni. Deák szavai hatást eredményeztek, a mennyiben a képviselők elhatározták, hogy mindenkinek szabad tetszésétől függ az országgyűlés megnyitási ünnepélyén a királyi várakban megjelenhetni.

Végre hosszú vajadások után elérkezett az 1861-diki országgyűlés megnyitásának pillanata. Gróf Apponyi György országbíró, mint királyi biztos, ápril 12-dikén olvasta fel a budai

királyi várlakban a főrendek és a rendkívül gyér számban megjelent képviselők előtt a királyi trónbeszédet, melyben az akkori viszonyokhoz mértén, megnyugtató hatást idézett elő azon körülmény, hogy a február 26-diki pátens egyetlen szóval sem lett említve.

Az országgyűlés megnyitása után a felsőház közvetlenül megtartá alakuló ülését. Gróf Eszterházy Mihály volt a korelnök; kihirdetett a királyi leirat, melyben gróf Apponyi György elnökké, és Majláth György alelnökké lettek kinevezve; Zichy Károly gróf azonban óvást tett az ellen, hogy az 1848-diki törvény ellenére, ezen királyi leirat nincs felelős miniszter által ellenjegyezve, és erre főispántársai nevében gróf Cziráky János ünnepélyesen kijelenté, hogy ő és társai főispáni kinevezésöket hazafiságból, és csakis azon reményben fogadták el, hogy kineveztetésöknél a miniszteri ellenjegyzés hiánya utólag pótoltni fog.

Felolvastatott továbbá V. Ferdinand királynak, és Ferencz Károly főhercegnek lemondási okmánya, és azon idők jellemzéseül fölemlitem, hogy midőn ezen lemondási okmányok felolvasása alkalmával Bach és Bruck, akkori miniszterek nevei is felolvastattak, e két nevet a loyális felsőház piszegve és gúnyhahotázva fogadta. Ugyanezen ülésben a felsőház jegyzőkül megválasztotta Gozsdu Manó, Stankovanszky fő-

ispánokat, továbbá báró Orczy Bélát és gróf Károlyi Gyulát. Miután épen a főrendekről beszélünk, ne hagyjuk említés nélkül azon incidenst, mely azon időkben oly nagy port vert föl, és mely — noha ma már alig emlékezik valaki reá — a magyar főnemesség akkori hazafias magatartásának dicséretére válik.

Benedek tábornagya azon időben az udvari és katonai körök dédelgetett bálványa volt; a magasabb műveltségű magyarok bár megmosolyogták e nyers és tudatlan katona éretlenségeit, de Bécsben — úgy látszik — komolyan hitték, hogy ez ember sok tekintetben, még Magyarország közvéleményének is imponál.

Az október 20-diki diploma után, miután magyarországi kormányzói állásától fölmentették, kinevezték őt a velencei tartományban hadi lábon levő osztrák hadsereg főparancsnokának, és olyannyira kedveztek neki, hogy a dynasztia legkedveltebb tagját, Albrecht főherczeget is az ő parancsnoksága alá helyezték. E nyers katona, műveletlen ember, ki gyermekkorában hazájától elszakadva, egyedül az osztrák hadsereg primitív felfogásában találta magát otthon, ki a politikai téren magyarországi kormányzósága idején a bohóc szerepét játszotta; ez ember, e renegát magyar, ez ügyetlen königgrätzi hős elég vakmerő volt, hazáját, annak nyolczszázados alkotmányát, a nemzetnek a zsarnok uralom elleni hősi ellenszegü-

lését trágár szavakkal illetni, mert a nyomorult nem vette észre, hogy midőn ostoba elbizottságában (ily roszakaratot nem vagyok képes magyar emberről föltételezni) édes anyját, hazáját, dobálja sárral, csakis saját kezét piszkolja be. Benedek táborszernagy márczius 24-dikén az alatta és legnagyobbrészt a magyar ezredekből álló hadsereghez napi parancsot bocsátott ki, melyben saját hazája legjogosabb és legszentebb törekvéseit az eladósodott nemesi osztály forradalmi és a zavarosban halászni óhajtó törekvéseinek tünteti fel, és a magyarországi főurakat gyáváknek bélyegzi, kik a nyers tömegnek nemcsak hogy ellen nem szegülnek, hanem, hogy saját bőrüket és vagyonukat biztosítsák, a csöcseléket még jobban izgatják.

A magyar főúri osztály méltóan válaszolt e nyomorult ficzkó szemtelenségeire. Komoly, méltóságteljes hangon utasította vissza az ellene szórt rágalmakat és a gyávaság vádját. A magyar főúri osztály ezen nyilatkozatát, melyben hazánk legkiválóbb nevei szerepeltek, az összes magyarországi sajtó ápril 15-dikén közölte, és a magyar arisztocratia ezen önérzetes lépése még növelte a nemzetnél népszerűségüket, mert be kell vallani őszintén, hogy főuraink azon időben népszerűek valának. Általában, ha visszagondolok azon idők lélekemelő mozzanataira, alig bírom elképzelni

magamnak a mostani alkotmányos élet politikai és társadalmi depravatióját.

Ugyanaz napon, délutáni négy órakor tartá meg az alsóház, Palóczy László korelnöksége alatt az alakuló ülést a múzeum disztermében.

Furcsa idők voltak biz azok. A képviselőház, mint ilyen, a 48-diki törvényekhez szigorúan ragaszkodván, a helytartótanáccsal hivatalos érintkezésbe nem léphetett, és törvényes közeg hiányában saját budgetje födezetéről sem gondoskodhatott. Nem akarom részletezni azon aprólékos bajokat, melyekkel az elvek szempontjából a képviselőháznak pénzkérdés tekintetében küzdenie kellett, csak — mint korrajzomhoz tartozót — kiemelem, hogy Hajnik Pál, a képviselők háznagya, a pénzhiány folytán kénytelen volt a fővárosi ifjúság színe-javát felkérni, hogy a ház együttülésezése idejében a rend fentartására a házon belül díjtalanúl vállalkozni sziveskedjék. A „Nemzeti kör“ ifjúsága és az egyetemi jogász ifjúság egyidejüleg vállalkozott e hazafias szerepre; az előbbieknél vezére volt Bicskey Kálmán, az utóbbiaké Mátyus Arisztid; Hajnik az előbbieket bizta meg az országgyűlési rend fentartásával. Elősorolom itt neveiket; Adda László, Berczelly Jenő, Bicskey Kálmán, Dániel Ernő, Duka László, Kalmár József, Kalmár Bertalan, Kilényi Hugó, Kormoss Béla, Kund Jenő, Liphay István, Paizs Béla, Szemző

István, Szentkirályi Albert, Stáhly Ignác, Tahy Elek, Tarnóczy Berczi, Vezerle Gyula.

Mátyus Arisztid egyenesen Hajnikhoz fordult azon kéréssel, hogy ő is vétessék fel az ifjúság rendfentartói közé, és mi a háznagy kérése folytán, őt is magunk közé soroztuk.

E néhány ifjú tartotta fel az országgyűlés folyama alatt a közönségnek a szűk helyiségek ellen intézett állhatatos ostroma irányában a rendet, és ezek rendezték egyszersmind Palóczy László és gróf Teleky László temetéseinek imponans menetét. A katonaság több ízben felajánlotta szolgálatkészségét a képviselőháznak a rendfentartása szempontjából, de a háznagy hivatal támaszkodva a fennevezett ifjak erélyére, azt mindannyiszor visszautasította! Az ifjúság pedig e tekintetben oly odaadással teljesítette kötelességét, hogy a képviselőház, annak közegei, és a sajtó több ízben dicsérőleg emlékeztek meg róla.

Mielőtt az 1861-diki országgyűlés tárgyalásait ismertetnők, érdekesnek tartjuk közzétenni az akkori képviselők névsorát, mert én legalább, — a nélkül, hogy a 67-diki kiegyezést e helyen dicsérni vagy becsmérlni akarnám, — azon meggyőződésben élek, hogy annak alapját a 67-diki alsóházi többség vetette meg, és hogy annak idején a történelem előtt ők lesznek a felelősök akár jóra, akár rosra fordult légyen az; jó lesz tehát ez érdeemes honfiak neveivel megismerkedni.

Im, itt következnek betűrendben:

Abaffy Arisztid, Allaga Imre, Almássy György, Almássy Sándor, Ambrus József, gróf Andrassy Gyula, Asztalos István, Balácsi Antal, Bránováczy, gróf Batthyányi István, Bárczay Bertalan, ~~Ballagi Mór~~, Balogh János, Babics János, Blaskovich Pál, Barinyay József, Bartal János, Bánó József, Bánó Miklós, Bárany Gusztáv, Bártal György, gróf Batthyányi Zsigmond, Bakalovich Szilárd, Besze János, gróf Bethlen József, Benczúr Miklós, Beöthy Zsigmond, Bende József, gróf Berényi Ferencz, Beniczky Ödön, Bezeredy László, Békány Lajos, Beniczky Lajos, Bernáth Zsigmond, Béka Simon, Bittó István, Bobory Károly, Boczkó Dániel, Bodon Ábrahám, Borbély Miklós, Bossányi Simon, Bogdánovics Vilibáld, Bogdán Vincze, Bottka Mihály, Böszörményi László, Buday Lőrincz, Buzna Lajos, Csanády Sándor, gróf Csáky Tivadar, gróf Csáky László, Csernovits Péter, Csengerly Antal, Csengerly Imre, Cseh Sándor, Cserky István, Csiky Sándor, Dáni Ferencz, Darvas Antal, Dániel Pál, Deák Ferencz, gróf Dezsewffy Emil, Demjén István, Delimanich István, Dedinszky József, Dobránszky Adolf, Domahidy Ferencz, Döry Ádám, Eördögh András, Eördögh Imre, báró Eötvös József, Fiáth István, Fischer István, Fekete Lajos, Frideczky Lajos, Gaál Péter, Gábry István, Ghyczy Kálmán, Gorove

István, Grabarich Ernő, Hajnik Pál, Hauszer Ernő, Hodossy Ede, Hollán Ernő, Horváth Döme, Horváth Elek, Hunfalvy Pál, Huszka Mihály, Ignatovics Jakab, Ihász Rudolf, Illésy János, Ilosvay Bertalan, Imrédy Lipót, Inkey Ádám, Ivánka Imre, Ivánkovics János, Jekelfalussy Emil, Jókai Mór, Juszth György, Juszth József, Kacs-kovics Lajos, gróf Károlyi Ede, Kelemen Albert, gróf Károlyi Sándor, Kálóczy Lajos, Károlyi Ist-ván, Kaiser Ernő, Kalauz Pál, Kandó Kálmán, Keglevich Gyula gróf, Keglevich Béla gróf, Kiss Miklós, Kiss Jakab, Klauzál Gábor, Klapka György, Kozma Imre, Kovács Ferencz, Korics Gáspár, Konkolyi Thege Pál, Komáromy György, visontai Kovács László, Kozma Sán-dor, Kovács Lőrincz, Kubinyi Flóris, Kubinyi Ödön, Kubinyi Ferencz, Kurcz György, Latino-vich Vincze, báró Lipthay Béla, Lónyay Menyhért, Lónyay László, Lónyay Gábor, Lovassy Ferencz, báró Lopresti Árpád, Lukács György, Lukynich Mihály, báró Luzsénszky Jó-zsef, báró Luzsénszky Pál, Mátyás József, Ma-csay Lukács, báró Majthényi József, Markovich Antal, Madarász József, Madách Imre, Máriássy Ágoston, Mangold Károly, Máriássy János, Mu-róthy János, Manossy György, Máday La-jos, Markos György, báró Mednyánszky Ede, Miskolczy Károly, Missich János, Mocsonyi György, Molnár József, Molnár Pál, Nagy Ig-

nác, Návay Tamás, Nedeczky János, Németh Albert, Nyáry Pál, herceg Odescalchi Gyula, Okolicsányi Antal, Oláh Miklós, Olgyay Titusz, Ónosy Mátyás, Opicz Sándor, Olgyay Lajos, Öry Sándor, Palóczy László, Papp Simon, Pálffy Pál, Papp Vincze, Papp Móricz, Péter Miklós, Pétery Károly, Perczell István, Perczell Vincze, Pesthy Frigyes, Pethes József, Plainer Antal, Plachy Lajos, báró Podmaniczky Frigyes, Popa, Popovics Zsigmond, Piller Gida, Prónay József, Prudberger József, Pulszky Ferencz,¹⁾ Ragályi Miksa, Ragályi Nándor, Rakovszky Móricz, Ráday Gedeon gróf, Rátonyi Lajos, Révész Imre, Rónay János, Rutkay Imre, Szalay László, Szabó Imre, Szathmáry Királyi Pál, Salamon Lajos, Sárközy Kázmér, Szabó Kálmán, gróf Szapáry Gyula, Sárközy József, Szaplanczay József, Szállé Antal, gróf Szapári Géza, Szalay Sándor, Szabó György, Szabó Samu, Szentimrey György, Szemző Mátyás, Szentiványi Károly, Szentiványi Adolf, Seregélyi Sándor, Schmerzing Károly, gróf Széchenyi Béla, gróf Széchenyi Dénes, Szelestey László, Szepessy Péter, báró Sennyey Lajos, Szilágyi Virgil, Simonyi Lajos báró, Simics József, Siskovich József, Simonyi Simon, Simonyi Ernő, Szluha Bencze, Szöke István, Szöllösy Károly, Somssich Pál, gróf Soms-

¹⁾ Resurrexit in filio suo.

sich Imre, sóhalmi Samu János, Szülő György, Sümeghy Ferencz, Tanárky Gedeon, Talabér Lajos, Terényi Lajos, gróf Teleky Gyula, gróf Teleky László, Tisza Kálmán, Tisza Lajos, Tisza László, Tizedy Miklós, Tóth Vilmos, Tolnay Károly, gróf Török Napoleon, Trefort Ágoston, Ullmann Bernát, Urbanovszky Mór, Ürményi József, Ürményi Miksa, Vályi János, Várady Gábor, Varga Antal, báró Vay Béla, Vertán Endre, Vidacs János, Zákó Sándor, Zámory Kálmán, Zelinay Gedeon, Zlinszky György, gróf Zichy Jenő, gróf Zichy József, Zichy Antal, Zsitvay József.

A képviselőház heteken át alakulásával volt elfoglalva. Elnöknek majdnem egyhangulag megválasztották Ghyczy Kálmánt, alelnököknek Tisza Kálmánt és báró Podmaniczky Frigyes t; jellemző, hogy az első alelnöki választásnál Tiszának gróf Andrássy Gyula volt ellenjelöltje, és hogy az előbbi ostentatív többséggel gyűrte le ez utóbbit. Jegyzőknek megválasztattak: Tanárky Gida, Csengery Imre, Jura György, Ignatovics Jakab, Révész Imre, gróf Keglevich Béla.

Az alakulás ideje alatt is azonban sok oly érdekes esemény adta elő magát, melyeket itt e helyen főlemlíteni érdemesnek vélek. A Pesten egybegyűlt képviselőknek első teendőjük volt, április 8-án, mint gróf Széchenyi István halála évfor-

dulóján, testületileg ünnepélyes gyász-istentiszteletet tartani, melyen Scitovszky János, a bibórnok-primás személyesen pontificált. A rendet itt is az országgyűlési rendező ifjúság tartotta fel, és a közönség részvéte oly tömeges volt, hogy a primásnak néhány perczig várni kellett a templom ajtaja előtt, melyet a néptódulat ellen zárva kellett tartani.

Ápril 27-dikén hunyt el Palóczy László, a képviselőház korelnöke. A nemzetgyűlés szokatlán fénynyel és pompával adta meg neki a végtisztességet; holttestét bebalzsamozták, és a gyászleppellel bevont múzeum előcsarnokában közszemlére három napra kiterítették; temetési költségeit a képviselőház fődözte. Palóczy jó, becsületes, érdemekben megőszült hazafi volt, méltán tarthatott közbecsülésre igényt, de a nemzet vezére nem levén soha, nemcsak ma, hanem halála idejében is azt kérde: önmaguktól a beavatlanok, honnan e szokatlan kitüntetés? Pedig a pietás mellett, melylyel Palóczy emlékének mindenki szívesen adózott, volt ezen tüntetésnek politikailag fontos indoka; Bécsben a trón körül ez időben ugyanis két különböző áramlat küzdött, a békés irány a magyar conservatív férfiakkal, és a centralista irány Schmerling miniszterrel élén; az esélyek e két tábor közt folyton ingadoztak, és senki, talán maga a korona sem tudta, hogy végre is melyik fog győzedelmeskedni; azzal

azonban mindenki tisztában volt, hogy május 1-én, a birodalmi gyűlés megnyitásakor tartandó trónbeszéd dönteni fog e két egymással homlokegyenest ellenkező irány között. A magyar képviselőház vezérférfiai időt akartak tehát nyerni, hogy ők is a trónbeszéd elmondása után határozhassák meg tovább követendő eljárásukat. Felhasználták Palóczy halálának szomorú esetét, és nemcsak nemzeti pompával temették el őt, hanem a képviselőház 8 napiszünetet rendelve, ezen haláleset alkalmából, a birodalmi tanácsnak elmondandó trónbeszéd néhány nappal megelőzte azon parlamenti küzdelmet, mely a magyar országgyűlés két nagy pártja közt — a felirati és határozati párt közt a vita megkezdése alkalmával kitörendőben volt.

Május elseje Schmerlingnek adta a pillanatnyi diadal pálmakoszorúját; a trónbeszéd megtagadta a magyar alkotmány jogát, hangsúlyozta az összbirodalom merev tanát, és a február 26-diki pápens keresztülvitelénél a fegyveres erőszak alkalmazását is kilátásba helyezte. A koczka el volt vetve; a dynasztia és a magyar nemzet közt meg volt izelve a kérlelhetlen irtóháború! Ma, midőn a magyar nemzet legszélsőbb elemei is hűséggel viseltetnek nemcsak a jelenlegi fejedelem személye, hanem az összes uralkodóház iránt; ma, midőn a királyt a nemzet apraja, nagyja, öszintén a „legelső magyar ember“-nek tekinti:

ma elmondhatjuk, hogy az 1861-diki május elsején tartott trónbeszéd Magyarorszában a forradalom, a szabadságharcz és a polgárháború kitörését majdnem kérlelhetlen biztossággal az előtérbe toltta. A forradalom véres zászlója már ott lebegett a láthatáron: a harcra egyaránt készült a jogait védő honpolgár, és a zászlójának vak engedelmességet esküdött katona.

E végzetes pillanatban a jelenkor két kimagasló történeti alakja mentette meg a hazát a dúló polgárháború iszonyaitól.

Deák Ferencz és gróf Teleky László!

XIX.

GRÓF TELEKY LÁSZLÓ HALÁLÁTÓL AZ ORSZÁGGYÜLÉS VÉGEIG.

Május 8-dika. Végzetes nap! Egy ember azt hitte, önmagát gyilkolja meg, és vele együtt egy nemzet 300 éves nemes küzdelme szállt le a sirba! Még a halál is szülőanya valaminek. Gróf Teleky László meghalt, és halála, néhány év múlva, megszülte a 67-diki kiegyezést.

Ki mondhatná ma meg, hogy Deák önzetlen műve, a 67-diki kiegyezés, üdvhözó volt-e a nemzetre, avagy az volt-e a nemzet sirjának megásásánál az első kapavágás? Ezt a kérdést a jövő pártatlanul igazságot szolgáló történelme fogja megítélni. De rendíthetlenül él bennem ma is azon meggyőződés, hogy, ha Teleky László a végső pillanatban el nem csügged, ha életben marad, ha fölveszi a nemzetnek odadobott keztyűt: azon esetben ma nincs sem kiegyezés, sem

fúzió. Lehet, hogy meghaltunk volna, de fegyverrel kezünkben!

De hagyjuk ezt. Ne tépjük fel az alig behegedt sebeket. Legyünk korrajzírók! A nemzetek történetét majd megírják annak idejében avatottabb tollak.

Most már, midőn művem befejezéséhez közel állok, a még hátralevő eseményeket röviden fogom ecsetelni, mert nagyon zord azoknak képe, és már nem annyira a korrajzíró, mint a történetíró körébe vág.

Két pártra oszlott az ország a nemzetgyűlés összejövetele után, a határozati és felirati pártra. Amannak gróf Teleky László, ennek Deák Ferencz volt a vezére. A határozati párt hívei közül főlemlitjük Ghyczy, Tisza, Nyáry, Bernáth, Révész Imre, Várady neveit; a felirati párt hívei közül Eötvös, Szalay, Lónyay, Somssich neveit. A két párt közt az volt a nézetkülönbség, hogy míg Deák a fejedelemnek békülő jobbot nyujtva, a nemzet jogait tisztességes alku útján akarta visszavívni és biztosítani, addig gróf Teleky mindenekelőtt a törvényes állapot visszaállítását követelte, és addig a fejedelemmel szóba sem akart állni. Bátran ki merem mondani, és senki sem fog megczáfolhatni, hogy az országgyűlés kezdetén a határozati párt többségben volt; igazolja ezt azon körülmény is, hogy daczára annak, miszerint a

felirat győzött, a részletes tárgyalásnál a túlayomó ellenzék oly módosításokat tett rajta, hogy Deák és pártja a képviselőházat tüntetőleg elhagyta.

Május 8-dikán kellett volna a képviselőházban a vitának kezdődni. Hetedikén este Deák és Teleky a nemzeti casinóban négy szem közt, senkitől sem hallva, néhány óráig élénken társalogtak. Tíz óra felé gróf Teleky izgatott hangulatban távozott, hazament, íróasztalához ült, országgyűlési beszédjén dolgozott, de csakhamar félrelökvén tollát, féltöltözötten ágyába vetette magát. Éjfél 1 és 2 óra közt kiugrott ágyából, elővette pisztolyokját, és az egyik pisztolyt megtöltve, szíven lőtte magát. Egyetlen sor irást sem hagyott hátra, mely öngyilkosságát indokolta volna, és ezen körülményből merítette a rémült közvélemény a gyanút, hogy gróf Teleky orgyilkosoknak lett áldozata. Ma már tisztában vagyunk vele, hogy hazánk e nagy fia saját kezeivel oltotta ki életét, csupán az öngyilkosság indokai fölött nincsenek még ma sem tisztában a legbeavatottabbak sem. Sokan azt állítják, hogy Deákkal folytatott utolsó társalgása tett reá oly mély benyomást, hogy önművétől a válságos pillanat előestéjén visszariadva, a halálban keresett menekvést; mások azt állítják, hogy akadt volna valaki, a ki szemére vetette, miszerint megkegyelmeztetése alkalmával a császárnak becsületszavát adta,

hogy egyelőre nem fog az ország ügyeiben tettleges részt venni; ezek állítása szerint a büszke férfiú nem bírta elviselni a gondolatot, hogy valaki, méltatlanul bár, neki szemére vethesse, hogy adott szavát megszegte. De ki tudna a halál után egy kétségbeesett, de nagy lélek utolsó vergődéseinek titkaiban határozottan olvasni? Lehet, hogy mindegyiköknök igazuk van. Lehet, hogy a valódi okot a nagy öngyilkos örökre magával vitte a sirba!

Temetése oly impozáns volt, minőt még Magyarország nem látott soha. Bebalzsamozott holttestét a nemzet összes törvényhatóságai küldöttségének kíséretében szállították a családi sírboltba Szirákra. Nem irom le halálának és temetésének közelebbi részleteit, hiszen azok a mostani nemzedéknek különben is élénk emlékezetében élnek.

Halála után az események rohamosan következtek be: megszavazták néhány szavazatnyi többséggel általánosságban Deák Ferencznek felirati javaslatát, de a részletes tárgyalásnál a határozati ellenzék oly lényeges módosításokat tett rajta, hogy midőn a képviselőház határozata folytán Ghyczy Kálmán elnök azt Bécsbe felvitte, a császár őt kihallgatáson elfogadni vonakodott, és a feliratot is visszautasította. Az országgyűlés erre egyhangúlag elfogadta Deák Ferencz eredeti felirati javaslatát, de az arra leérkezett

királyi leirat, a nemzet jogos kívánatait mellőzve, mereven ragaszkodott a február 26-diki pátenshez. Deák Ferencz második válaszfeliratában a nemzet jogainak védelmére kelt, és az egyezkedés fonalát megszakadottnak nyilvánítá. Ennek folytán báró Vay Miklós leköszönt, és gróf Forgách Antal lett a kancellár; rövid napok mulva gróf Haller, királyi biztos, az országgyűlést, mely Nyáry Pál indítványára erélyes óvást emelt ezen törvénytelen eljárás ellen, feloszlatta. Magyarország kormányzójának ki-nevezték gróf Pálffy Móriczot, és behozták a provisoriumot. Schmerling diadalmaskodott. A nemzetre szomorú, kétségbeesett napok, évek következtek. Ki vehetné rossz néven ez üldözött magyar fajnak, ha annyi zaklatás után a 67 diki kiegyezést üdvriadallal fogadta?

XX.

ZÁRSZÓ.

Még csak néhány rövid szavam van.

E korrajz megírásának egyik főtenyezője az volt, hogy a jelenlegi ifjúságnak szeme elé tük-röt tartsak, és meggyőzzem őket arról, hogy vál-ságos körülmények közt a haza művelt ifjúsága nemzetének lényeges szolgálatot tehet.

Mint kortárs továbbá a feledéstől meg akar-tam menteni oly apró adatokat, melyek a törté-nelem keretébe bár be nem férnek, de még most, hosszú évek során számos élő magyar embernek szívében kedves emlékeket fognak felkölteni.

Feladatom szűk kerete daczára élethíven ipar-kodtam jellemezni azon kor eseményeit, lelkesé-dését, önfeláldozását, hazaszeretetét, de hibáiról, kinövéseiről, tévedéseiről is megemlékezve.

Most, mielőtt letenném a tollat, megragadom

az utolsó alkalmat, hogy azon meggyőződésnek adjak kifejezést, miszerint az oly nemzet, mely az 50-es évek zsarnokságára a 60–61-diki lelkesedéssel tudott válaszolni, — csak öngyilkosság által veszhet el!

(Vége.)

DE BALLAGI GEZA.

